

esély

2001/1

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

TANULMÁNY

- 3 **Tóth András:** Minimálbér 2000: ugrás a jövőbe vagy ugrás a gödörbe?

MÉLTÓSÁGOT MINDENKINEK

- 21 **Babusik Ferenc:** Kutatás a roma gyerekeket képző általános iskolák körében – II.
47 **Pik Katalin:** A cigány gyerekek és az óvoda esete – II.

MAGYAR VALÓSÁG

- 70 **Haris Csaba – Jáki Zsolt:** Ami a veszprémi mozgássérültek esélyegyenlőségéről egy szakmai napon elhangzott

EURÓPAI SZEMMEL

- 77 **Bakos Anita:** Az egészségügyi ellátással kapcsolatos panaszok kivizsgálása az Egyesült Királyságban

KITEKINTÉS

- 91 **Marosán György:** „McDonaldizáció” – az ezredvég rém/vágy álma

PARLAMENTI FIGYELŐ

- 101 Vita a magánnyugdíjpénztárakról

CIVIL VILÁG

- 114 **Szász Anna:** Az első lépcső

RECENZÍÓ

- 124 **Javorniczky István:** Egyenlőbben!
126 **Léderer Pál:** A legújabb Capitaly

TÓTH ANDRÁS

Minimálbér 2000: ugrás a jövőbe vagy ugrás a gödörbe?

Egyelőre nyitott kérdés, hogy mi lesz a hatása a 2000. január 1-jétől érvényes minimálbér-emelésnek. A nyugati tapasztalatok szerint a radikális változtatások általában újabb, súlyos gondokkal járnak. A magyar társadalom adaptációs képessége ugyanakkor olyan tényező, amely már eddig is gyakran tette egyedivé, összehasonlíthatatlanná az itt zajló folyamatokat. Újabb kérdés, hogy végül milyen helyzet jön létre a sajátos utak és a közös utak kikerülhetetlen kereszteződéseiben.

Amikor a pénzügyminiszter először felvetette a minimálbér felemelését 40 000 forintra, akkor még a hír első hallatára a kormánypártok és a kormány soraiban is némi zavaradottság mutatkozott, hát még a hírről a sajtóból értesülő szakszervezetek és munkáltatói szervezetek köreiben. Persze hogy nagy volt a zavar, hiszen az Orbán-kormány korábbi politikája alapján mindenre gondolhattak, csak arra nem, hogy 57 százalékos emelésre vonatkozó javaslatot húz elő a cilinderéből.

Az Orbán-kormány először az 1999. évi minimálbér-tárgyalások során találkozott az éves minimálbér-emelés problémájával. Akkor még a kormány és a munkáltatói oldal közösen hiúsították meg a szakszervezetek által követelt magasabb minimálbér szint meghúzását, mert ez azt a foglalkoztatott réteget érinti, amely a legképzetlenebb és amelynek a legkevesebb gyakorlata van, s a túl magas emelés a foglalkoztatottság csökkenéséhez vezethet. Az 1999. évi minimálbérre tett havi 22 500 forintos javaslatot csak azzal a feltétellel fogadták el a szakszervezetek, hogy a munkáltatói szervezetek és a kormány vállalták: 1999. év májusában készek újra tárgyalni a minimálbér év közbeni emelésének lehetőségéről.

A miniszterelnök a Kossuth Rádió Vasárnapi Újság című adásának 1999. február 28-i adásában adott interjújában azzal indokolta a kormány akkori politikáját – amely a szakszervezetekkel szemben a munkáltatói oldalt támogatta az alacsonyabb minimálbér-emelésben –, hogy ugyan van egy munkáltatói kör, „ahol valójában az adóterhek el-

TANULMÁNY

kerülése érdekében szabják meg alacsonyan a béreket, és aztán más formában persze kifizetnek ennél magasabb béreket. De vannak olyan ágazatok, amelyekkel szemben nem fogalmaznék így, mert az igazságtalan lenne velük szemben. Például a textiliparban az a helyzet, hogy a világ gazdaságában kevésbé jövedelmező ágazat. Elsősorban azért, mert óriási a kínálat alacsonyan képzett, de nagyon olcsó munkaerőből. Különösen az ázsiai országok jelentenek komoly versenyt Magyarország számára. És a Magyarországon működő gyárak tulajdonosainak bizony az napi kérdés, hogy most akkor tovább működtessék-e Magyarországon ezeket a gyárakat, vagy inkább zárják be, szereljék le őket és vigyék el. Tehát én úgy gondolom, hogy itt óvatosan kell eljárni. Föl lehetett volna emelni a minimálbért egyébként 19 500-ról 36 000 forintra is. Csak attól tartok, hogy ha ez bekövetkezett volna – erről szölk az elem került tanulmányok is –, abban az esetben több tízezer ember azonnal elvesztette volna a munkahelyét, mert ezek a gyárak összepakoltak volna, és Magyarországon befejezték volna a működésüket. Ha az ember túlságosan lelkes, nem kellően megfontolt, abban az esetben nagy szövel azt a döntést hozza, ami igazából kikívánkozik belöle, és egy hónap múlva észreveszi, hogy nagy bajt okozott ezzel a remek döntésével. Hát mert egy kormányfői munka, egy kormánydöntés maga, egy gazdasági miniszter, pénzügyminiszter által hozott döntés az nagyon higgadt mérlegelést igényel. Függetlenül attól, hogy itt tudjuk, hogy emberek ezreinek, tízezeinek sorsáról van szó, ezt tudni kell, érezni kell, kalkulálnunk kell a döntéseinkben, de éppen ezért nagyon alaposan kell megfontolnunk minden egyes döntést.”¹

1999 májusában a szakszervezetek a minimálbér 25 500 forintra emelését követelték. Indoklásuk szerint az adótörvény változása miatt a január 1-jén bevezetett háromezer forintos emelés nettó értéke csak 629 forint, s 9 százalékos inflációval kalkulálva ez 4,9 százalékos reálkereset-csökkenést eredményezett a legkisebb jövedelműeknél. Számításuk szerint a 25 500 forintra emelése a minimálbérnek 1,5 százalékos reálkereset-növekedést jelentett volna a legalacsonyabb keresetűek számára, és ez az emelés szükséges lenne a minimálbér és az átlagbér közötti, nagyon nagy különbség csökkentése érdekében. Velük szemben a kormány és a munkaadói oldal együttesen kitartott a minimálbér 22 500 forintos szinten tartása mellett. A kormány érvei szerint a minimálbér emelése béremelési hullámot indítana el, ami növelné az inflációt. Emellett mindez kedvezötlenül érintené a közszférát is, mert az alapilletmények változatlansága miatt csak tovább szítaná a keresetek közötti feszültségeket.

Ezzel párhuzamosan a hároméves költségvetési irányelvekről folyó parlamenti vitában Szekeres Imre (MSZP) úgy javasolta a minimálbér emelését, hogy ennek összege azonnal emelkedjen 25 000 ezer forintra, s négy év alatt érje el a 45 000 forintot. Akkor a kormánypárti többség elvetette a minimálbér emelését javasoló indítványt.

1999 szeptemberében, a Fidesz parlamenti frakciójának javaslata

¹ Interjú a Vasárnapi Újságban, <http://www.meh.hu/Kormany/Kormanyfo/1999/02/990228.htm>

nyomán a kormány döntött arról, hogy javaslatot tesz a minimálbér „igen jelentős emelésére”, 25 000 forintra a 2000. évre.² Ez az összeg 500 forinttal elmaradt a szakszervezetek által 1999-re kért minimálbértől. Persze, a szakszervezetek a minimálbér emelést tárgyaló decemberi érdekegyeztető fórumra nem az 1999-i kérésükkel érkeztek, hanem már a 27 000 forintra való emelést követelték. A munkáltatók eredetileg 24 500 forintos minimálbért javasoltak, de a szakszervezetekkel való kétoldalú tárgyalás után kiegyeztek, hogy közösen 25 500 Ft minimálbérre tettek javaslatot a kormánynak. A kormány azonban kitarzott a 25 000 Ft emelés mellett, és az 500 forinttal magasabb ajánlatot elutasította. A szakszervezetek és a munkáltatók egyaránt felháborítónak tartották, hogy a kormány nem veszi figyelembe a véleményüket. A munkáltatók szövívője szerint a kormány meggátolta az érdekeltek megállapodását, amire az elmúlt tíz évben nem volt még példa. Az eddigi gyakorlat szerint ugyanis a szakszervezetek és a munkáltatók megállapodását – ha az nem sértette a gazdasági egyensúlyt – a kormány eddig elfogadta. A pénzügyminiszter azzal védte a kormány álláspontját, hogy ez az az összeg, amely „még az elviselhetőség határán belül van. Könnyű és népszerű is magas számokat mondani a minimálbérről, csak az a problémája, hogy ha nagyon gyorsan emeljük a minimálbért, az drágává teszi a munkaerőköltséget Magyarországon, és esetleg a befektetők más országokba fogják elvinni a befektetéseiket, és akkor nem több munkahely lesz a minimálbérből élőknek vagy jobb jövedelme, hanem kevesebb munkahely lesz és kevesebb jövedelme, mert nem minimálbérből fognak élni. Másrészt pedig nő az elkerülési hajlam, tehát minél többet kell hivatalosan fizetni, annál nagyobb az ösztönzés arra, hogy a szürkegazdaságon vagy a feketegazdaságon keresztül elkerüljék ezt a minimálbért.”³ Végül csak a szakszervezetek és a munkáltatók erőteljes fellépése nyomán, hosszan elhúzó vita után egyezett bele a kormány a 25 500 forintos minimálbérbe.

Alig pár hónappal később, az április 2-i pótválasztásokon elég rosszul szerepeltek a kormánypárti jelöltek. A perdöntő második forduló előestéjén a pénzügyminiszter bejelentette, hogy a kormány 2001-ben 40 000 forintra kívánja emelni a minimálbért. A kancelláriaminiszter még rá is licitált, s kijelentette, hogy a kormány 2002-re 51 000 forintra kívánja emelni a minimálbért.

A pénzügyminiszter bejelentése mindenkit váratlanul ért. Még Mádi László (Fidesz), a Parlament Költségvetési Bizottságának elnöke is kétségeit fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy szükséges-e a minimálbér infláción felüli emelése, mert ha a minimálbér túlzottan emelkedik, akkor előfordulhat, hogy elvesz az a remélt pozitívum, amit a tb-járadékok csökkentésével a munkahelyek teremtése terén a Fidesz szeretne elérni. Ezért szükségesnek tartotta megvizsgálni, hogy mi-

² A kormány 1999. szeptember 14-i ülését követő sajtótájékoztató, <http://www.meh.hu/ULES/1999/09/990914st.htm>

³ A kormány 1999. december 14-i ülését követő sajtótájékoztató, <http://www.meh.hu/ULES/1999/12/991214st.htm>

TANULMÁNY

ként hat a minimálbér emelése a munkanélküliségre és a feketemunkára. A gazdasági miniszter, aki felelős az érdekegyeztető tárgyalásokon a minimálbér emelésére vonatkozó kormányzati tárgyalási pozíciók kidolgozásáért, óvatosan elismerte, hogy megvalósítható a tervezett minimálbér-emelés, de azért hozzátette, hogy döntés előtt meg kell vizsgálni, vajon a túlzottan magas minimálbér nem fogja-e a fekete gazdaság növekedését előidézni. A Gazdasági Minisztérium érdekegyeztetésért felelős helyettes államtitkára szintén óvatosan kikerülte az egyértelmű állásfoglalást az emelés mellett, s úgy foglalt állást, hogy a minimálbér megállapítása során figyelmet kell fordítani a foglalkoztatás, az infláció és a kereseti arányok alakulására. Bánk Attila, az FKGP frakcióvezetője ugyan azonnal támogatásáról biztosította a javaslatot, de Csúcs László frakcióvezető-helyettes szerint a frakció gazdasági munkacsoportját meglepetésként érte a minimálbér emelésére tett javaslat. Font Sándor, az MDF frakcióvezető-helyettese pedig kifejezetten bírálta a javaslatot, mert a mezőgazdaság feltehetően nem bírná el a 40 000 forintos minimálbért. Miután a kormány a saját ellenzékénél is radikálisabb minimálbér-emelésre tett javaslatot, az MSZP nevében megszólaló Szekeres Imrének csak arra futotta, hogy a kormány helyett ő vállalta fel a vállalkozók védelmét, hivatkozva arra, hogy ő csak a minimálbér négy év alatti lépcsőzetes emelésére tett javaslatot, annak érdekében, hogy a munkaadók ki tudják gazdálkodni a felemelt minimálbért, amely elsősorban a textiliparban, a mezőgazdaságban és a kiskereskedelem területén működő vállalkozásokra tesz nehéz terhet.⁴ Az SZDSZ más stratégiát választott: tovább emelte a licitet. Annak érdekében, hogy a magyar közszférában dolgozó pedagógusok, orvosok, diplomás köztisztviselők is méltó béreket kapjanak, javasolta a diplomás minimálbér bevezetését, amely a nem-diplomás minimálbér kétszerese lenne. Ennek hiányában a minimálbér-emelés leértékeli a tudást azzal, hogy minimálisra csökkenti a bérkülönbséget a diplomás és a szakképzetlen alkalmazottak között.⁵

A bejelentés a szakszervezeteket is váratlanul érte. Hiszen eddig ők mindig egy évre előre jártak a kormány előtt: amit 1999-ben követeltek, az 2000-ben vált valósággá, amit 2000-ben követeltek, azt várták 2001-re. S még ezért az egy évnnyi túlkövetelésért is rendszeresen bírálták őket: hogy nincsenek tekintettel az inflációra, a gazdaság versenyképességére, a foglalkoztatottságra. Most a kormány 2001-re szóló javaslata az volt, amit ők 2005-ben próbáltak volna meg elérni. Az MSZOSZ-nek az első pillanatban az jutott eszébe, hogy az ilyen nagy mértékű minimálbér irreális, a kisvállalkozások jelentős része erre nem lesz képes emelést követni, s ez a munkanélküliség emelkedését fogja okozni.⁶ Az MSZOSZ elnöke szerint komolytalanná

4 Molnár Patrícia: Kormányzati bérynyomások, *HVG.*, 2000/16. 2000. április 22, 121–125. o.

5 http://www.szdsz.hu/aktualis_kozlemenyek_291.html

6 *Népszabadság*, 2000. 04. 07.

vált a kormány magatartása minimálbér-ügyben. Szerinte a kormány tervezete, amely egy jól időzített PR-fogás, a nagyon sanyarú helyzetben levő emberek becsapása.⁷ Több szakszervezet azért is ellenzi a minimálbér növelését, mert azokban a szektorokban – mint például a textil- és ruházati iparban –, ahol alacsonyok a munkabérek, és ahol nehéz helyzetben van az egész iparág, jelentős elbocsátások várhatók. Ezért a vállalkozások helyzetét könnyítő járulékcsökkentésért szálltak síkra.⁸ Mások a keletkező bérfeszültségre mutattak rá. A közalkalmazottak és köztisztviselők többségét képviselő Szakszervezetek Együttműködési Fórumának vezetője csak úgy tartotta elfogadhatónak a minimálbér-emelést, ha egyidejűleg arányosan emelik a minimálbér fölött kereső állami alkalmazottak bérét is.⁹

Még nagyobb volt a munkáltatói szervezetek megrökönyödése. Hiszen eddig a kormány mindig az ő pártjukat fogta, s alacsonyabb bért ajánlott, mint amit a szakszervezetek szerettek volna elérni. Sőt, mint láttuk a 2000. évre vonatkozó ajánlás során még a munkáltatók és a szakszervezetek által elért kompromisszumos megállapodásnál is alacsonyabb minimálbért kívánt meghatározni az infláció leszorítása érdekében. A munkaadók megszólaló képviselői elsősorban a minimálbér ugrásszerű emelésének várható negatív következményeiről beszéltek. A legnagyobb munkáltatói szövetség, az MGYOSZ társelnöke szerint a minimálbér-emelés teljesen el fogja torzítani a bérstruktúrát, mert az alacsony képzettségűek fizetése a diplomás közalkalmazotkéhoz közelíthet. Az MGYOSZ másik képviselője arra hívta fel a figyelmet, hogy azokban a szektorban, ahol 40 000 Ft körüli az átlagbér (mint például a könnyűiparban, a mezőgazdaságban, a kiskereskedelemben), ott a minimálbér-emelésnek beláthatatlanok lesznek a következményei. Ráadásul a hirtelen béremelkedés hullám eljeshet a külföldi befektetőket, ami viszont a munkanélküliség csökkenését állíthatja le. A megnövekedő keresetek pedig inflációs nyomást okozhatnak, miközben nőne a fekete gazdaság aránya.¹⁰ Az MGYOSZ közgazdasági igazgatója elismerte, hogy Magyarországon a minimális bérek mind a megélhetés költségeihez, mind az átlagbérhez viszonyítva alacsonyok, és ezért emelésük aligha kikerülhet, EU csatlakozási feltétel. Ugyanakkor sajnálatos ténynek tartja, hogy Magyarország versenyképessége, tőkevonzó ereje még az alacsony bérköltségre is épül. Ezért a minimálberek emelését csak a gazdaság egészének a szerkezeti, termelékenységi, műszaki fejlettségi szintje felzárkózási folyamatán belül, csak annak részeként lehet értékelni és megvalósítani. Ennek folyamata körülbelül 25 évet vesz igénybe. Szerinte amennyiben a kormányzat a minimáljövedelmek helyzetének gyors javítását határozza el, az több úton is elérhető, nemcsak a minimálbér drasztikus emelésével. Járható út lenne a minimálberek 1999-ig érvényben

⁷ *Népszabadság*, 2000. 04. 18.

⁸ *Üzleti7*, 20. szám, <http://www.bkik.hu/new%20web/uzleti7/mini0526.htm>

⁹ *Magyar Hírlap*, 2000. 04. 13.

¹⁰ *Figyelő*, 2000. 04. 13–19. 11. o.

volt gyakorlati adómentességének visszaállítása, meg lehetne szüntetni a minimálbéreket a legnagyobb mértékben sújtó fix összegű egészségügyi hozzájárulás intézményét, vagy az alacsony keresetek után fizetendő közterhek csökkentésével viszonylag olcsóbbá lehetne tenni a minimálbéren való foglalkoztatást.¹¹ A mezőgazdasági szövetkezetek érdekeit képviselő MOSZ elnöke szerint a mezőgazdaságban dolgozók 40 százaléka 40 000 forintnál kevesebbet keres, ami azt jelenti, hogy ilyen emelés mellett a jelenleg 40 ezer forint fölötti fizetések befagynának, ha nem éppen csökkennének. Emellett az is előfordulhat, hogy a mezőgazdasági munkaadók, miután a többlet bérteher kitermelésére esélyük sincs, kénytelenek lennének elbocsátani a munkavállalókat, az önfoglalkoztató egyéni vállalkozók és a főfoglalkozású őstermelők pedig a fekete gazdaságba szorulnának vissza, és ezzel kizáródnának a társadalombiztosítás rendszeréből.¹²

Az Általános Fogyasztási Szövetkezetek Országos Szövetségének képviselője szerint ha a javasolt mértékben emelik a minimálbért, akkor a munkaadók részéről teljesen logikus lépés lesz a legkisebb keresetű, szakképzetlen alkalmazottak elbocsátása vagy vállalkozói szférába kényszerítése.¹³ A Kereskedők és Vendéglátók Országos Érdekképviseleti Szövetsége (KISOSZ) főtitkára szerint a szakértői becslések alapján a csaknem 800 000 minimálbéren bejelentett munkavállaló egynegyede az adóeltitkolás miatt minimálbért, háromnegyedüknél viszont ez valós jövedelmet jelent. A többségnek tehát szembe kell néznie azzal a gonddal, hogy a KISOSZ számításai szerint 43 százalékkal növekednek a járulékok, a személyi jövedelemadó teher 61 százalékkal, és az alkalmazottak miatti teher pedig 32 százalékkal. Az emelkedés olyan aránytalanul sújtja az érintett egyéni vállalkozókat, hogy ez ellentétben áll a kormányzat kis- és középvállalkozókat támogató politikájával, illúzióvá teszi a meghirdetett inflációcsökkentő gazdaságpolitikát, és jelentős visszaesést okoz a foglalkoztatásban.¹⁴ A megszólaló vállalati szakemberek is arra figyelmeztettek, hogy a kormány által javasolt minimálbér-emelés következményei tragikusak lehetnek. A Zalaegerszegi Color Ruházati és Kereskedelmi Kft. pénzügyi igazgatója kijelentette, hogy nem fogják tudni állni az emelés költségeit. A CBA Kereskedelmi Kft. marketing-igazgatója szerint a minimálbér-emelés következtében legalább 5 százalékkal kell emelniük az árakat. Az Electrolux Lehel szövegírója arra hívta fel a figyelmet, hogy őket ugyan nem érinti az emelés, de beszállítóiknak emelniük kell áraikat, ami viszont az Electrolux versenyképességét is érinti.¹⁵ „Istentelen nagy problémát okozna a cégünknek ... hogy a 200 dolgozó felét el kellene bocsátani” – nyilatkozta a kalocsai Rubin Ruha-

11 Az MGYOSZ a minimálbérrel, <http://www.mgyosz.hu/Menu5/agyoszrol.htm>

12 Molnár Patrícia: Kormányzati bérnyomások, *HVG*, 2000/16. 2000. április 22., 121–125. o.

13 *Magyar Hírlap*, 2000. 04. 13.

14 *Üzleti7*, 20. szám, <http://www.bkik.hu/new%20web/uzleti7/mini0526.htm>

15 Denis Mohorovice: Govt's minimum wage plan irks employers, *Budapest Business Journal*, April 24, 2000.

ipari Kft. igazgatója. A Magyar Vas- és Acélipari Egyesülés közgazdasági igazgatóhelyettese szerint „a tervezett emelés az acéliparban ugyan nem okozna katasztrófát, de a speciális bérrendszer miatt komoly áthúzódo hatások és regionális problémák keletkeznének”. Az ágazati középszintű kollektív szerződés ugyanis a hivatalos minimálbér alapján számolja ki az ajánlott béreket, amelyet 28,5 ezer forintban állapított meg az ágazati kollektív szerződés. Ráadásul az ágazaton belül az egyes cégeket hátrányosan érintené az emelés, különösen az északkelet-magyarországi régióban (Miskolc, Salgótarján), ahol csupán 50–55 ezer forint az átlagkereset. Ugyanakkor olyan munkáltatók is megszólaltak, akik nem tartották gondnak a minimálbér emelését. A Globus elnöke szerint „bátor, de nem helytelen elképzelés” a minimálbér-emelés, mert aki szegény, nem tud a munkájára koncentrálni. Emellett az Unióba sem lehet besétálni a mai, alacsony fizetésekkel. Magasabb termelékenységi pályára kellene átállniuk a magyar cégeknek, így meg tudnák fizetni az „európaibb” béreket. Hasonlóképpen nyilatkozott a Henkel magyarországi leányvállalatának elnök-vezérigazgatója, akinek cégénél minden állandó alkalmazott többet keres 40 ezer forintnál. Azt azonban ő is elismerte, hogy nem minden vállalkozás lenne képes azonnal ennyit fizetni.¹⁶

A kormány javaslatának célszerűségét megkérdőjelezte a sajtóban megszólaló szakértők nagy része is. Csaba László végiggondolatlanak és szavahihetőséget rombolónak tartja a minimálbérek 60–100 százalékos emeléséről szóló bejelentést, amire közismerten a háttérszámítások elvégzése előtt került sor. „Itt sem arról van szó, hogy az ilyen »nagyvonalúság« valóban megalapozható volna, hanem arról, hogy az efféle számok bevetése béremelési pszichózist vált ki. Vagyis megnő az esélye, hogy azokon a területeken – például oktatás, egészségügy, agrárium –, ahol a nagyvonalúság fedezete csak a tömeges elbocsátás lehetne, jelentős társadalmi feszültség alakul ki, az infláció csökkenése pedig lelassul.”¹⁷ Petschnig Mária Zita a minimálbér-emelésről szóló bejelentést Horn Gyula ingyenes Malév-utazási ígéretéhez hasonlította, s a korai választási kampány kezdésnek tulajdonította.¹⁸ Egy másik cikkében arról írt, hogy a nyugat-európai és magyar minimálbér-színvonal közötti különbséget rövid idő alatt nem lehet eltüntetni. A minimálbér tervezett emelése túl van azon a mértéken, amelyet még törésmentesen befogadhat a gazdaság. A jövedelemelosztás nagymértékű átrendeződése úgy történne meg, hogy közben nőne a munkanélküliség, a gazdaság potenciális növekedési bázisa pedig csökkenne. Gyaníthatóan a kis- és középvállalkozások járnának a legrosszabbul, ám a bér-bér és bér-ár spirál felerősödésén keresztül mindenki károsulna. Mindez tökéletesen ellentétes a kormányprogramnak az infláció leszorítása, a foglalkoztatás növelése, valamint a

16 Bálint Viktor–Veres Ibolya: Minimálbér-emelés: fekete-fehér, igen-nem, *HVG*, 2000. 05. 25.

17 Csaba László: Komolyra fordult, *Népszava*, 2000. 04. 20.

18 *Magyar Hírlap*, 2000. 04. 15.

kis- és középvállalkozások támogatása melletti elkötelezettségével.¹⁹ Tóth István György (TÁRKI) elemzése szerint a minimálbér ilyen arányú emelése nyomán az alacsony képzettségű munkavállalók még nehezebben fognak munkát kapni, s még könnyebben utcára kerülnek. Köllő János szerint a minimálbér-emelés hatása vélhetően eltérő lesz ágazatonként.²⁰

Oláh Gábor a Világgazdaságban a minimálbér-emelés pozitív oldalára helyezte a hangsúlyt. Becsülendőnek tartja, hogy a kormány gondol a keveset keresőkre és a gazdasági növekedés eredményeként képződő többletforrás egy részét a garantált bérrendszerre fordítja. Ugyanakkor még ő is felhívta a figyelmet arra, hogy az igazán leszakadók, a munkanélküliek kilátásai nem lesznek kedvezőbbek a minimálbér-emeléssel. Emellett kétséges a kis- és középvállalkozások reakciója is. Csak remélni tudta, hogy a 40 ezres minimálbérré nem a fekete foglalkoztatás erősödésével reagál a magánszféra.²¹ Németh György szerint a minimálbér tervezett emelése miatt nem kell félni sem versenyképességünk csökkenésétől, sem béroldali inflációtól, annál inkább várható a foglalkoztatottság csökkentése és a foglalkoztatási trükkök megszorodása.²² Kőrösi Gábor, az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpontjának egy munkatársa szerint a minimálbér 57 százalékos emelése sokszorosan meghaladja azt a mértéket, amelyről tapasztalatokkal rendelkeznek, és reális esélye van a bér-ár spirálnak. A Kopint-Datorg Rt. elemzőcsoportja szerint szükség lenne a minimálbér emelésére, de ezt fokozatosan és az adózáson keresztül kellene megoldani. Szerintük a javasolt emelés ugrás a gödörbe, s hosszabb távon mindenkinek károkat okozhat, mert a bérrendszer kicsúszhat a gazdaságpolitikai kontroll alól, és jelentős elmozdulásokat okozhat a foglalkoztatottságban, előidézve a minimálbéren élő, legkiszolgáltatottabb rétegek tömeges elbocsátását, a szürke- és a fekete-gazdaság elburjánzását, a számla ellenében, illetve a látszólag rész-munkaidőben foglalkoztatottak számának növekedését.²³ A Citibank elemzője szerint a piac inflációs várakozása sokkal rosszabb, mint amilyen az év elején volt, mert a kormány minimálbérrel kapcsolatos álláspontja többek között a nagyobb nominális keresetnövekedést valószínűsíti.²⁴

A kormány sem volt rest az álláspontját védeni. A miniszterelnök április 12-én a Kossuth rádió Reggeli Krónika című műsorában a javaslatot azzal indokolta, hogy a minimálbér alacsonyabb, mint a létminimum. Ezért a minimálbért kereső családok esetében nem éri el a jövedelem a létminimumnak a mértékét, miközben százezrek élnek

19 Petschnig Mária Zita: A minimálbér üzenete, *Népszabadság*, 2000. 05. 17.

20 *Népszabadság*, 2000. 04. 18.

21 Oláh Gábor: Garantált egyenlőtlenségek, *Világgazdaság*, 2000. 04. 12.

22 Németh György: Bércsavar, *Népszabadság*, 2000. 05. 03.

23 Molnár Patrícia: Cirkusz maximusz: Minimálbér-tárgyalások, *HVG*, 2000/42. szám, 2000. október 21.

24 *Világgazdaság*, 2000. 10. 25.

a minimálbér szintjén. A kormány elsősorban őket tartotta szem előtt a minimálbér-emeléskor tett javaslat megfogalmazásakor. A miniszterelnök sajnálkozva említette meg, hogy ha „a világon bárhol felvetették volna, vagy felvetnék azt, hogy a minimálbért radikálisan növelni kell, az ország nagy része azonnal azt mondaná, hogy végre megyünk előre, nagyon helyes, ha a szegények valamivel többet tudnak keresni, hiszen nem egy óriási összegekről van szó, hanem arról, hogy egy ember havonta legalább 40 ezer forintot hivatalosan kereshessen. A mai árviszonyok mellett, a mai életfenn-tartási költségek mellett ez a 40 ezer forint igazán nem mondható magas keresetnek.”²⁵ A Pénzügyminisztérium államtitkára elismerte, hogy a kis- és középvállalkozások számára nagy nehézséget okoz a minimálbér emelése, de szerinte a termelékenység és a hatékonyság javulásával kigazdálkodható a béremelkedés költsége.²⁶ Egy másik nyilatkozatában azzal indokolta a minimálbér-emelés szükségességét, hogy ösztönözze a munkanélkülieket a munkavállalásra.²⁷ A pénzügyminiszter egy vele készült interjúban azzal hátrította el a minimálbér-emeléssel kapcsolatos aggodalmakat, hogy bár a minimálbér ellen szóló érvek egy része valóban megalapozott, más részük azonban felnagyított. Az utóbbi két év alatt is jelentősen nőtt a minimálbér, mégis csökkent a feketegazdaság és nőtt a foglalkoztatottak száma. Elismerte, hogy a minimálbér emelése mesterségesen felfelé nyomja az alsó keresetűek béreit, ami bérfeszültséget okoz, de ez egészséges bérfeszültség és a fogyasztásnövekedésre is hat, ami része a gazdaságpolitikának. Az így keletkező bérfeszültség néhány éven belül leküzdhető.²⁸ Egy másik interjúban cáfolta, hogy a minimálbér emelése 1,5 százalékos inflációnövekedést eredményezne. Szerinte ugyanis csak akkor következne be, ha az összes többi bér arányosan feljebb tolódná. Valójában a magánszektor egy részében pedig a minimálbér-emelés nem jelent ténylegesen jövedelememelkedést, hanem csak a gazdaság kifehérítését. Újból megismételte, hogy alaptalanok azok az aggodalmak, amelyek szerint emiatt munkahelyek fognak megszűnni, vagy kevesebb vállalkozó jelenti be magát. Szerinte a minimálbér-emelésnek az az értelme, hogy csökkenjenek a szélsőséges jövedelmű differenciák, mert az elmúlt években kialakult jövedelemkülönbségek túlzottak, és a mai 25 500 forintos minimálbér irreálisan alacsony.²⁹ A Gazdasági Minisztérium helyettes államtitkára szerint a nagy szervezeteknél nem fog gondot okozni a minimálbér emelése, a mezőgazdaságban, a textilágazatban azonban foglalkoztatási gondokhoz vezethet, bár vannak olyan munkahelyek, amelyeknél a minimálbér emeléséhez szükséges forrás adott, viszont ezidáig részben legalísan, részben feketén fizették a dolgozókat. A minimálbér emelésével pedig

25 http://www.meh.hu/Kormany/Kormanyfo/2000/04/000412_2.htm

26 *Népszabadság*, 2000. 04. 18.

27 *Magyar Nemzet*, 2000. 04. 19.

28 Egyszerre két év költségvetése készül el. Interjú Járai Zsigmonddal, *Népszabadság*, 2000. 05. 11.

29 Interjú Járai Zsigmonddal, *Magyar Hírlap*, 2000. 05. 11.

legális keretek közé lehetne terelni ezeket a kifizetéseket.³⁰ Orbán Viktor tágabb keretbe helyezve a minimálbér-emelést, kijelentette, hogy Magyarországon egy új gazdaságpolitikai modell formálódik.³¹

A munkáltatói oldal elleni fellépést a miniszterelnök tovább erősítette az Országos Munkaügyi Tanácson tartott beszédében, ahol kijelentette, hogy ő nem a Magyar Köztársaság Rt. elnöke, következésképpen nem kizárólagosan vállalkozói érdekeket képvisel. A szociális igazságosság nevében érvelve a minimálbér-emelés érdekében kifejtette, hogy „miközben 1996-ban a tőkejövedelmek reálértéke 40 százalékkal nőtt, a munkajövedelmeké 20 százalékkal csökkent. Mára a gazdaság állapota lehetővé, az eddigi igazságtalanságok pedig szükségessé tesznek némi kiigazítást”³².

A TÁRKI felmérése szerint a lakosság 81 százaléka egyetértett a kormány javaslatával a minimálbér emelésével kapcsolatban 2000 májusában.³³ De a munkáltatói oldal ellenkezése nem csökkent az idő múlásával. A HVG szerint sok kis- és középvállalkozás már most a létszámleépítésen töri a fejét, mivel valószínűleg képtelen lesz kiiznázni a 40 ezer forintos minimálbér esetén 18 360 forintra duzzadó munkáltatói közterheket, ami mintegy 37 százaléknyi többletköltséget jelent, a jelenlegi 25 500 forint után fizetendő 13 437 forinthez képest. Egy gépészeti vállalkozás tulajdonosa szerint ha bevezetik a minimálbért, akkor akár be is csukhatja a boltot. Hasonló cipőben jár egy hatvan főt foglalkoztató, Monor környéki szövetkezet is, ahol minden egyes ember pénzét 57 százalékkal kellene feltornászni, s ez az érvágás a szövetkezet halálát jelentheti. A kalocsai Rubin Ruházati Kft. szakszervezeti titkára szerint a munkavállalók korábbi lelkesedése tűnőben van. Az adó miatt ugyanis szinte semmi nem változik. A 27 helyett 30 ezer forintot kapnak a zsebükbe. Tovább hűtötte a kedélyeket, hogy világossá vált: az intézkedés folytán többen az utcára kerülhetnek. Egy szakszervezeti tisztségviselő szerint egy most 40 ezer forintot kereső „élmunkás”-nak nagyon fogja szúrni szemét, hogy ő mindössze 43–44 ezer forintot kap, míg az eddig 25–26 ezer forintért foglalkoztatott „lógós” 40 ezer forintot „kaszál”. A Mezőgazdasági és Erdészeti Dolgozók Szakszervezetének főtitkára szerint a megugró bérköltségek nyomán felkészítő teljesítési normák miatt a munkaidő nyolcóról akár 10–14 órára is felduzzadhat. Továbbá látványosan megnőhet a részmunkaidőben foglalkoztatottak száma, ami valójában azt jelenti, hogy a munkavállaló ugyanazt a nyolcórás munkát végzi el papíron négy-hat óra alatt, és pontosan ugyanannyit fog keresni, mint a 40 ezer forintos minimálbér bevezetése előtt.³⁴

Annak ellenére, hogy a munkahelyi szintű szakszervezeti vezetők

30 *Népszabadság*, 2000. 05. 17.

31 *Népszabadság*, 2000. 05. 19.

32 Molnár Patrícia: Cirkusz maximusz: Minimálbér-tárgyalások, *HVG*, 2000/42. szám, 2000. október 21.

33 http://www.tarki.hu/kozvelemeny-h/velemeny/200005_3.html

34 Nagy B. György: Sokkra mennek, *HVG*, 2000/42. szám, 2000. október 21.

ellenérzéseiknek adtak hangot a minimálbér-emelés kapcsán, az országos szakszervezeti központok stratégiát váltottak. 2000 kora nyarán a várható foglalkoztatási problémák felemlegetése miatt a jobboldal támadások keresztűzébe vonta őket. Joggal gondolhatták, hogy ha a kormánynak semmi sem drága, akkor miért ők lépjenek fel a gazdasági racionalitás érdekében? Az Autonóm Szakszervezetek Szövetsége 46 500 forintos minimálbérrre tettek javaslatot. A SZEF arra tett javaslatot, hogy a közszférában a 40 000 forintos minimálbér ne garantált bér legyen, hanem váljon a bértábla alapbér-tételévé, s ezen túl minden más bér a minimálbér szorzata legyen. A hat szakszervezeti konföderáció végül javasolta, hogy 2002-ben ne a kormány által javasolt 50 000 forintra, hanem 55 000-re emelkedjék a minimálbér. Emellett a munkavállalói érdekképviselők is fenntartották korábbi követelésüket, mely szerint a „bértorlódások” kivédésére kerítsenek sort a többszintű országos bértarifa kialakítására, s a szakmunkások 59 200-at, míg az egyetemi diplomával 116 000 forintot kapjanak, mint legkisebb havi bért.³⁵

Mint az várható volt, a munkáltatói oldal ellenállása miatt az Országos Munkaügyi Tanácsban, 2000 októberében nem sikerült megállapodni a 2001. évi minimálbér összegében. A fizető oldalon ülő munkaadók képviselője azt hangsúlyozta, hogy a minimálbér nemcsak szociális, hanem piaci kategória is. Felhívta a figyelmet arra is, hogy az állam az adók és járulékok révén hatalmas hasznot húzna a legkisebb bér drasztikus emeléséből, miközben a gazdaság fontos szektorai tönkre mehetnek.³⁶ Válaszképpen egy képviselő a Zárszámadási törvényhez beadott, a Munka Törvénykönyvét módosító indítványa nyomán a parlament a kormány hatáskörébe utalta a minimálbér megállapításának jogát, ha az OMT nem tud dűlőre jutni a kérdésben. Úgy tűnik, nincs erő, ami megakadályozhatja a kormányt a minimálbér 57 százalékos emelésében. Esetleg még az ellentételezés mértékéről alkudozhatnak a munkáltatók az Országos Munkaügyi Tanácsban, de a minimálbér-emelés mértékéről nem.

Vajon kinek van igaza? A kormánynak, vagy a versenyképességért, a foglalkoztatottságért, a kis- és középvállalkozásokért, az infláció elszaladásáért aggódó munkáltatóknak, szakszervezeteknek, szakértőknek? S a kormánynak melyik álláspontja képviseletében van igaza? Annak a még 1999 februárjában vallott álláspontnak a képviseletében-e, amely elveti a minimálbér 36 000-re emelését a gazdasági racionalitás nevében, vagy abban az érvelésben, amely egy év múlva 40 000 forintot javasol a gazdasági racionalitás nevében? Esetleg abban a még 1999 februárjában vallott érvelésben, mely szerint a kormány a munkáltatók pártjára állt a minimálbérrnek csupán a 22 500 forintra emelésével, a szakszervezetekkel szemben a versenyképesség,

³⁵ Molnár Patrícia: Cirkusz maximusz: Minimálbér-tárgyalások, *HVG*, 2000/42. szám, 2000. október 21.

³⁶ Molnár Patrícia: Cirkusz maximusz: Minimálbér-tárgyalások, *HVG*, 2000/42. szám, 2000. október 21.

a foglalkoztatottság, a kis- és középvállalkozások védelmében; vagy abban a 2000 áprilisa után kialakított érvelésében, mely szerint a vállalkozók már amúgy is túl gazdagok, s képesek lesznek az 57 százalékos minimálbér-emelést kifizetni? Netán az az 1999. májusi álláspont az érvényes, amely szerint azért nem volt megengedhető a minimálbér emelése 22 500 forintról 25 000 forintra, mert a 22 500 Ft a közsférában az alapilletmények változatlansága miatt tovább szítaná a keresetek közötti feszültségeket, vagy az az álláspont, amely szerint a minimálbérnek 25 500 forintról 40 000 forintra emelése egészséges bérfeszültséget teremt a közsférában? Abban a még 1999 decemberében vallott álláspontnak a képviselője mérvadó, amely az inflációs nyomás elleni védekezés érdekében küzdött a 25 500 forintos minimálbér-emelésben megegyező, szakszervezeti-munkáltatói koalícióval szemben (és ne is beszéljünk a 27 000 forintos, eredeti szakszervezeti követelésről) a 25 000 forintos minimálbérért; vagy inkább az a négy hónappal később kialakított álláspont, amely szerint a minimálbér 40 000 forintra emelése nem lesz hatással az inflációra?

Erre most nem lehet választ adni, de a külföldi példák segíthetnek az eligazodásban. A minimálbér meghatározásának szükségessége az 1929–33-mas világválság nyomán került a közgondolkodás előterébe. A második világháború óta valamilyen fajta bérminimum-szabályozás a legtöbb mai EU tagállam területén folyamatosan érvényesül. A minimálbér hatásának megítélésére általában két mérőszámot szoktak alkalmazni: egyet, amely azt fejezi ki, hogy a munkavállalók hány százalékát érinti a minimálbér, illetve egyet, amely a minimálbérnek az átlagbérhez való viszonyára utal. A legfejlettebb ipari államokat tömörítő OECD tagállamok között az egyik szélsőség az USA, ahol a munkavállalók 5 százalékát érinti a minimálbér, a másik pedig Franciaország, ahol 12 százalékát. Az OECD tagállamokban a minimálbér aránya 35 százalék és 55 százalék között mozog, az átlagbérhez viszonyítva.

A minimálbér-szabályozás általánosnak mondható alkalmazása ellenére maga a minimálbér intézménye a tudományos és politikai viták keresztüzében áll. A tudomány művelői közötti vita főleg arra koncentrál, hogy egyáltalán legyen-e minimálbér, vagy sem. A neokonzervatív közgazdasági gondolkodók szerint a minimálbér léte káros, mert munkanélküliséget okoz, hiszen kizárja azokat a munkaerőpiacról, akik esetleg alacsonyabb fizetés mellett is elvégeznének egy munkát. Mások szerint a megfelelő mértékű minimálbér-emelésnek minimális a negatív foglalkoztatási hatása, ellenben a fluktuáció csökkenése révén hozzájárulhat a vállalati hatékonyság növekedéséhez és a versenyképesség javulásához. A politikusok és gyakorlati szakértők között inkább azon folyik a vita, hogy mennyi legyen az a minimálbér, amely még nem káros a foglalkoztatottságra és a gazdaság versenyképességére. Azok, akik támogatják a minimálbér intézményét, az alábbi érvcsoportokat szokták felhozni álláspontjuk védelmében.

A minimálbér fontos eszköz a béregyenlőtlenségek csökkentésére, s ezen keresztül a minimális szociális biztonság elérésére, az igazságosság érvényesítésére. A minimálbér fontos eszköz a szegénység felszámolásában. A minimálbér fontos eszköz a munkavállalók kiszolgáltatott helyzetének ellensúlyozásában, mert megakadályozza, hogy a munkáltatók visszaéljenek gazdasági fölényükkel a munkaerőpiacon. A minimálbér munkavállalásra ösztönözhet. Ugyanis előfordulhat olyan helyzet, hogy a piacon még elérhető munkabérhez képest magasabb jövedelem érhető el segélyek és szociális támogatások révén, és ezért egyeseknek jobb a segélyeken élni, munkakeresés helyett. S bár mind a négy, előbb felsorolt elemnek van igazságtartalma, számos ponton támadhatóak is. Messze nincs egyezés annak terén, hogy mi a kívánatos vagy éppen az egészségtelen mértékű béregyenlőtlenség, s hol kellene meghúzni a minimálbér színvonalát ahhoz, hogy igazságosabb legyen a bérelosztás. Arról sem lehet elfelejtkezni, hogy a legszegényebbekké gyakran azok válnak, akik vagy azért szorultak ki a munkaerőpiacról, mert munkanélküliek, vagy azért, mert nyugdíjasok, vagy rokkantnyugdíjasok. Az OECD 1988-as számításai szerint a szegény háztartás és az alacsony kereset nem esik egybe, s mindössze az alacsony keresetűeknek 10 százaléka él szegény családban. Talán csak az egykeresős családokra és az egyedülállókra érvényes, hogy direkt összefüggés áll fenn a minimálbér emelése és a szegénység csökkentése között. Ezért a minimálbér emelése csak igen durva eszköz a szegénység csökkentésére, aminek a valós hatását a szegénység csökkentésére csak az adózási és családtámogatási rendszerrel együtt lehet értékelni. A foglalkoztatásra való ösztönzés terén a minimálbér hatása jelentősen függ az alacsony bérűeket sújtó adóelvonástól. Ugyanakkor a minimálbér túl magas színvonalon való meghúzása éppen a kívánt hatás ellenkezőjét idézheti elő: munkahegyek bezárásához vezethet, és ezáltal a munkanélküliség színvonalának emelkedésével járhat. Ahol viszont nincs minimálbér (vagy túl alacsony), ott is a segélyrendszer működése húz meg egy bérküszöböt, amely minimálbérként funkcionál.

A legtöbb kutatás azt mutatja, hogy a világ országaiban bekövetkezett minimálbér-emelések foglalkoztatási hatása kicsi vagy éppen elhanyagolható volt. Az USA-ban az 1990-es évek során végrehajtott minimálbér-emelések hatása minimális volt a foglalkoztatottságra, de a minimálbér-emelések rövid távon okoztak gondokat. 1990-ben, amikor 13 százalékkal emelkedett a minimálbér, az emelést követő félévben 350 000 állás szűnt meg, annak ellenére, hogy az emelést megelőző hat hónapban 800 000 állás született és az 5,3 százalékos munkanélküliségi színvonal felemelkedett 6,5 százalékra. Joggal merül fel a kérdés, vajon mi az oka annak, hogy a minimálbér-emelések általában nem járnak a foglalkoztatottság csökkenésével, vagy csak kis mértékben idéznek elő ilyet? A minimálbér-emelés hatását az alábbi tényezők csökkentik: a minimálbér-emelés hatására az alacsony fize-

tést adó munkáltatók átcsoportosítják a bérszerkezetet annak érdekében, hogy megfeleljenek az új minimálbér-színvonalnak, s csökken a különböző prémiumok, pótlékok mértéke, az utazási támogatás, az étkezési hozzájárulás, a munkaruha-ellátás, s nő a részfoglalkoztatás aránya. A magasabb minimálbérré való átállás miatt az adott cégeknél csökkenhet a fluktuáció mértéke. Egy Angliában végzett kutatás szerint az alacsony bért fizető vállalatok fluktuációs rátája 100 százalékkal magasabb, ami viszont átlagban 20 százalékos költségnövekedést okoz a képzési költségek és az alacsony hatékonyság miatt. Vagyis a magasabb bérszínvonalra való átállás csökkentheti a munkavállalók cserélődését, és ezáltal csökken a vállalatok költsége. A cégek egy része jobb munkaszervezéssel, a munkavégzés ellenőrzésének erősítésével növeli a hatékonyságát, és ezáltal kitermeli a minimálbér-emelés ellentételezését. Egy oklahomai (USA) vizsgálat szerint a minimálbér-emelés nyomán 110 helybeli cég közül 34 gépesítéssel, 24 hatékonyságot növelő átszervezéssel csökkentette a költségeit. Egy 1991-es angol felmérés tanulsága szerint, ha egy adott időpontban bevezették volna a minimálbért, akkor a cégek 46 százaléka tett volna valamilyen hatékonyságjavító lépést. Legtöbbször a munkavégzés ellenőrzését erősítették volna, de a válaszoló cégek egyharmada javította volna a munkaszervezést, és továbbképezte volna a munkavállalóit. Emellett a magasabb bérekkel jobban lehet motiválni a munkavállalókat, és ez hatékonyságjavulást eredményez. Végül a tökéletes piac hiánya miatt egyes iparágakban-régiókban a vállalatok által élvezett monopol pozíció miatt a helybeli cégek a valóságos ár alatt alkalmaztak munkavállalókat, ezért a minimálbér emelése nem érintette a versenyképességüket, csak az extraprofitot korlátozta. Ugyanakkor a vállalatoknak az a képessége, hogy ellensúlyozzák a minimálbér-emelés hatását, korlátozott, s az eddigi vizsgálatok olyan esetekre vonatkoztak, amelyeknél a többé-kevésbé rendszeresen bekövetkező minimálbér-emelések nem jelentettek lökésszerűen nagy minimálbér-emelkedést. A nagyon magasán meghúzott minimálbér-színvonalnak, a lökésszerű, hirtelen minimálbér-emelésnek valószínűleg erősebb lehet a negatív hatása, és ez jelentkezhethet a foglalkoztatottság csökkenésében és a fekete-foglalkoztatás növekedésében.

Miközben az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a minimálbér-emeléseknek viszonylag kicsi vagy éppen elhanyagolható hatása volt a foglalkoztatottság színvonalára, abban is konszenzus látszik kialakulni, hogy a minimálbér-emelésnek jelentősebb hatása van a foglalkoztatottak szerkezetének átcsoportosítására. Ugyanis az alacsonyabb fluktuáció és a termelés intenzitása (hatékonysága) növekedésének ára is van: azok, akik a korábbi, alacsonyabb bérszínvonal mellett még állást találtak, ezentúl nehezen fognak munkát találni. Különösen a fiatalok, a szülés után lévő és munkát kereső nők, a munkanélküliek, az etnikai kisebbségekhez tartozók a legsérülékenyebbek. Úgy tűnik, hogy különösen a fiatal munkakeresők esélyei romlanak

meg a minimálbér-emelés következtében. Minél magasabb egy országban a minimálbér színvonala, annál magasabb az ifjúsági munkanélküliség aránya. Csak a fiatal munkavállalókra alkalmazott alacsonyabb minimálbér-tételek alkalmazása csökkenti a magas minimálbér-színvonal negatív hatását. Ezt a tételt alátámasztja Spanyolország esete, ahol 1996-ban, amikor eltörölték a fiatalok alacsonyabb minimálbér tételét, a fiatalok helyett a fiatal felnőttek foglalkoztatottsága javult meg. Továbbá hasznos a minimálbér és a munkavégzéshez kapcsolódó szociális juttatások kombinálása a munkaerőpiacra való visszatérés elősegítésében. Ez különösen fontos lehet a családos munkavállalók esetében, és csökkentheti a minimálbér-rendelkezések kikerülésének valószínűségét. A minimálbér-emelés másik következménye lehet a kevésbé képzett munkavállalók kiszorulása a munkaerőpiacról. Ugyanis a szakképzetlen állások bérszínvonala felcsúszik a jobban képzett munkavállalók béreinek színvonalára, s ennek következtében a képzetlen munkavállalók a képzettebb munkavállalók versenyével találják szembe magukat. A munkáltatók viszont a magasabb bérekért megbízhatóbb, kevesebb képzési időt igénylő munkavállalókat keresnek, ezért inkább alkalmaznak képzettebb munkavállalókat is a képzettséget nem igénylő állások betöltésére. Ennek következtében a képzetlen munkavállalók kiszorulnak a munkaerőpiacról.

A kutatási eredmények, a minimálbér alkalmazása körüli ellentmondások azt eredményezték, hogy mai napig nem alakult ki konszenzus a minimálbér helyes mértékéről, abban azonban igen, hogy alkalmazása során óvatosan kell eljárni. A minimálbér olyan, mint a jó bor: kis mértékben orvosság, nagy mértékben inkább mérge. A minimálbér durva eszköz: még ha kicsi is a minimálbér hatása a foglalkoztatottság színvonalára, ebből nem következik az, hogy a legjobb eszköze a szegénység csökkentésének vagy a munkavállalási hajlandóság növelésének. A minimumbér emelése nem ingyenebéd. Éppen azoknak a munkavállalási esélyeit csökkentheti, akikért elvileg alkalmaznák: a lelegelettebb munkakeresőket, a munkaerőpiacra elsőként belépőket, a munkapiacra hosszabb ideig tartó betegségből, a gyermeknevelésből visszatérőket, a munkanélkülieket. Még ha a hatása nem is mérhető pontosan, jelentkezik az árak növekedésében és a profit csökkenésében. A nagyipart általában nem érinti a minimálbér emelése, annál inkább a kisvállalkozásokat és az egyes szektorok vállalatait, illetve átrendezheti egy-egy szektoron belül az erőviszonyokat. Ilyen helyzet alakulhat ki a kiskereskedelem területén, ahol a kisboltokkal szemben nőhet a nagy multinacionális láncok versenyképessége, s a minimálbér bevezetése tovább erősíti az ő pozícióikat, mert a kisboltok képtelenek követni a minimálbér-emelés mértékét.

Érdeemes megismerni a minimálbér újbóli bevezetésének történetét Angliában. Mint ismeretes, a konzervatív kormány, a neokonzervatív közgazdasági elméletnek megfelelően 1992-ben eltörölte az ágazati

minimálbérek rögzítésére hivatott Bérmegállapító Tanácsokat. A hatalomra került Blair-kormány viszont vissza kívánta állítani a minimálbér intézményét. Ezért javaslatot tett egy szakértőkből álló Minimálbér Bizottság felállítására, amely arra volt hivatott, hogy a megfelelő háttér tanulmányok elvégzése után tegyen javaslatot a minimálbér szintjére a kormánynak. A Bizottság több mint egy éves munka, a szakértők, szakszervezetek és munkáltatók meghallgatása, a gyári és munkahelyi felmérések után készítette el ajánlását. Az ajánlás kialakításkor figyelembe vette, hogy a munkáltató oldal 3,20 font minimumórabérre tett ajánlást. Az országos szakszervezeti szövetség, a TUC 4 fontnál valamivel magasabban kívánta meghúzni a minimálbér színvonalát. A Londoni Közgazdasági Egyetem (LSE) számításai szerint ha az 1992-ben érvényben volt minimálbért egyszerűen indexálnák az azóta bekövetkezett inflációhoz, akkor 1999-ben 3,85 fontnak kellene lennie a minimálórabérnek. Más számítás szerint 3,75 font lenne az ideális szám, mert ez segítené a 300 000 alacsony fizetésű munkavállalót, s közben 1,2 millió font adómegettakarítást eredményezne, mert ezzel túljutnának azon a csapdán, amelyben jobban megéri segíyeken élni, mint dolgozni. A bizottság azt is megállapította, hogy a legtöbb iparágban 4 font körüli a minimálbér, de a vendéglátásban, a szállodaiparban és a kiskereskedelemben 3,50 vagy az alatti a legalacsonyabb órabér. A fiatal munkavállalók 40 százaléka 4 font alatt keres óránként, a női munkavállalók 29 százaléka, a fiatal női munkavállalók 46 százaléka keres 3,70 font alatt. Mindezen számítások és javaslatok alapján a Bizottság végül arra tett javaslatot, hogy a minimál órabért 3,60 fontban határozzák meg, a 18–20 éves munkavállalók esetében azonban csak 3,20 font legyen. A 18 év alatti munkavállalókra pedig semmilyen minimálbér-rendelkezés ne vonatkozzon. A kormány a fiatalok munkavállalók foglalkoztatásának elősegítése érdekében annyiban módosította a Bizottság ajánlását, hogy 3 fontban határozta meg a fiatal munkavállalók minimálbérét, s a korhatárt kitolta 21 évre. Az 1999 áprilisában életbe lépett minimálbér-rendelkezés a munkavállalók 8 százalékát érintette. Előzetes számítások szerint az emelés következtében a vállalkozások bérterhének 0,6 százalékos, az infláció 0,2 százalékos emelkedését várták. A minimálbér-emelést számos elégedetlenkedő hang kísérte. Sokan – köztük több szakszervezet – 4,78 fontot, az átlagórabér felét szerette volna elérni. A Bizottság elnöke szerint azonban a minimálbér-színvonalnak ez az ugrás-szerű emelkedése azt jelentette volna, hogy a minimálbér-emelés a munkavállalók 28 százalékát érintetheti. Számítása szerint egy ilyen emelésnek négyszer magasabb vállalati bértömeg és hatszor magasabb inflációs áremelkedés lett volna a következménye. A felelőtlen ugrás-szerű emelkedés tehát ahelyett, hogy segítené a munkanélkülieket, tönkretette volna őket, s több mint negyedmillió állás elvesztéséhez vezetett volna. A Bizottság szerint ilyen magas minimálbér-

emelés tönkretette volna a kormánynak a gazdasági megújulást elősegítő szándékú programját is.

Az 1999. évi minimálbér-emelést értékelő Bizottság 2000-ben kiemelte, hogy a minimálbér-emelést megelőző félelmek jórészt megalapozatlanoknak bizonyultak mind a foglalkoztatottságra, mind a versenyképességre, mind pedig az árakra nézve. A foglalkoztatottság csökkenése csak a cégek kis részét érintette, bár a cipő- és ruhaiparban jelentős foglalkoztatottság-csökkenés következett be. A Bizottság álláspontja szerint a kedvező hatások egyik legfontosabb oka a fiatalok munkavállalókra alkalmazott, alacsonyabb bértételek alkalmazása volt.

Azt nem lehet tudni, hogy Magyarországon miként fog reagálni a gazdaság a minimálbér-emelésére. Csak azt lehet látni, hogy drasztikus, az előbbi nemzetközi példánál magasabb és több munkavállalót érintő minimálbér bevezetésére készül a kormány. Az emelkedés mértéke 57 százalék lesz, s a minimálbér bevezetése a PM számításai szerint 745 070 munkavállalót fog érinteni.³⁷ A helyzetet csak az öt főnél több embert foglalkoztató vállalkozásokra vonatkoztatva, a minimálbér 40 ezer forintra emelése 665 700 embert érint, ezen belül a költségvetési szférában mintegy 185 ezret. Vagyis minden negyedik munkavállalót érint: az egészségügyi ellátásban foglalkoztatottak 39,1, a mezőgazdasági dolgozók 40,9, a szállodaiparban és a vendéglátásban foglalkoztatottak 43,3 százalékát, míg a textil-, ruházati iparban, illetve a szociális ellátásban csaknem minden második embert.³⁸

Csak az látható, hogy a kormány nagyon kockázatos vállalkozásba kezdett. A radikális minimálbér-emelés népszerű intézkedés, ami ráadásul kirántotta a talajt a szakszervezetek alól, és megbüntette a munkáltatói szervezeteket, amiért a 2000. évi minimálbér-emelésnél a kormány helyett a szakszervezetekkel paktáltak le. Lehet, hogy hasznos lesz a minimálbér-emelés. Lehet, hogy van olyan erős a gazdasági fellendülés, van annyi tartalék a gazdaságban, van annyi trükk a vállalkozók és munkavállalók tarsolyában, hogy ezt a terhet is elviseljék. Más oldalról: ha a minimálbér-emelés nyomán egyesek ki is szorulnak a munkaerőpiacról, azok jórészt a képzetlenek, a fiatalok, a kisebbséghez tartozó munkavállalók lesznek. Ők pedig egyébként sem szoktak elmenni a választásokon szavazni, nem szervezkednek, nem hallatják a hangjukat. Ők azok, akik nem számítanak a választókért folytatott harcban, de akik védelméről szavalva lehet szavazatokat gyűjteni. De az is lehet, hogy a koncepció nem válik be. Igazuk lesz a vészjósló előrejelzéseknek, és az infláció felgyorsul, a szegények helyzete nem javul, de a kis- és középvállalkozási szektor, a mezőgazdaság, a könnyűipar, a szolgáltató szektor is válságba kerül, s a foglalkoztatottság növekedése megáll. Még sok idő van hátra a választáso-

³⁷ Denis Mohorovics: Govt's minimum wage plan irks employers, *Budapest Business Journal*, April 24, 2000.

³⁸ Molnár Patrícia: Cirkusz maximusz: Minimálbér-tárgyalások, *HVG*, 2000/42. szám, 2000. október 21.

TANULMÁNY

kig. Éppen elég idő arra, hogy az illúziók elhervadjanak, s felhalmozódjanak a kis- és középvállalkozók csalódott érzelmei a kormány választási ígéreteivel kapcsolatban és megérjen a sokszázézes, alulfizetett közalkalmazotti diplomás munkavállalói tábor dühe, hogy annyi év tanulás és munka után csaknem ugyanannyi van a borítékjukban, mint a technikai segédszemélyzetében.

Az Akarat Diadala helyett több polgári mértéktartásra és megfontolásra lenne szükség. Fontos volt a kormány 2000. áprilisi fordulata, mert ráirányította a figyelmet az eddig lekezelt minimálbér kérdésére. Most már nemcsak a szakszervezetek mondják, hogy túl alacsony a minimálbér szintje, hanem politikai konszenzus is kialakult a kormány, a munkáltatók és a szakszervezetek között. Az egyszeri Nagy Ugrás helyett azonban célszerűbbnek tűnt volna egy olyan több elemű, a társadalmi és politikai konszenzust bíró csomagban gondolkodni, amely adócsökkentéssel, adókedvezményekkel, minimálbéremeléssel, a munkához kötődő juttatások növelésével, a kisvállalkozások foglalkozásteremtését támogató rendszerrel egyszerre szolgálja a legalacsonyabb keresetűek jövedelem-növekedését, és munkavállalásra ösztönöz. Csökkenti mind a munkáltatók, mind a munkavállalók érdekeltségét a fekete munkavállalásban, támogatja a kis- és középvállalkozási szektor megerősödését, segíti a fiatalok munkához jutását. Gondolkodni kellene a fiatalok, a gyermekes anyák, a kisebbségek munkavállalásának elősegítésén is. A közszférában az ugrásszerű minimálbéremeléssel járó feszültségek vállalása helyett végre el kéne kezdeni a feszültségek kezelését, a siralmasan alacsony tanári, orvosi, általában diplomás közalkalmazotti fizetések emelését. Megfontolandó az angol példa, ahol az előkészítésből a politika visszavonult, a szakmai munkát a szakemberekre bízta, s csak a javaslat elkészülte után érvényesített politikai szempontokat.

BABUSIK FERENC¹

Kutatás a roma gyerekeket képző általános iskolák körében² – II.

A roma gyerekeket képző általános iskolákban folytatott országos reprezentatív vizsgálat eredményeinek ismertetését az előző számban (Esély, 2000/6) kezdtük el. Az első részben áttekintettük a fontosabb demográfiai összefüggéseket (a roma gyerekek arányának változását az elmúlt hét évben, a roma tanulólétszámok és az iskolák, illetve a települések méretének összefüggéseit), valamint az iskolák speciális képzési kínálatának vizsgálatából ismertettük a cigány kisebbségi programon alapuló oktatás, valamint a gyógypedagógiai képzés és az ilyen programokkal rendelkező iskolák arányainak, eloszlásának kérdéseit.

A cikk folytatását azzal a kérdéssel kezdjük, hogy milyen összefüggéseket találtunk az egyes speciális képzési kínálattal rendelkező iskolákban a roma gyerekek arányait illetően.

A roma gyerekek iskolai arányai az egyes speciális képzésekben

A gyógypedagógiai képzésben tanulók arányára két fő tendencia jellemző:

1. minél magasabb az iskola roma tanulóaránya, a gyerekek annál nagyobb számban vesznek részt gyógypedagógiai képzésben (míg a 25 százaléknál kisebb roma tanulóarányú iskolákban az összes tanuló mindössze 2,2 százaléka részesül gyógypedagógiai képzésben, addig a 40 százalék feletti roma tanulóarányú iskolákban ez a szám a négy-szeresére növekszik),

2. a közepesen kicsiny iskolákban (121–200 tanuló között) a legkisebb iskolákhoz képest háromszoros (6,6%), a nagyobb iskolákhoz képest kétszeres (4,4%) a gyógypedagógiai képzésben részt vevő gyerekek aránya.

¹ A szerző pszichológus, kutató, a Delphoi Consulting vezetője.

² A kutatás teljes anyaga letölthető a következő websiteon: <http://www.delphoi.hu>

E két tendencia kereszteződésében, a 121–200 fős iskolák közül a 40 százalék, vagy magasabb roma tanulóarányral rendelkező iskolákban kiugróan magas, 10 százalék feletti a gyógypedagógiai képzésben részt vevő gyerekek aránya.

Az elmondottak fényében nem meglepő, hogy amennyiben a gyógypedagógiai képzésben részt vevő roma tanulók arányát tekintjük át, lényegesen drámaibb képet kapunk.

Minél magasabb az iskola roma tanulóaránya, annál nagyobb arányban vesznek részt a roma tanulók gyógypedagógiai képzésben, a 40 százalékos roma tanulóarány felett részvételi arányuk 16 százalék feletti. A közepesen kis iskolákban (121–200 tanuló között) arányuk kiugróan magas, 20 százalék feletti.

Abban az esetben, amennyiben a gyógypedagógiai képzésben részt vevő tanulók közötti roma arányokat tekintjük át, azt tapasztaljuk, hogy

- amikor a roma tanulóarány 10 százalék alatti, a gyógypedagógiai képzésben való roma részvételi arány még ilyenkor is meghaladhatja a 80 százalékot;
- minél magasabb az iskolai roma tanulóarány, egyúttal minél kisebb az iskola mérete, annál nagyobb – 90–100 százalékot elérő – a roma tanulók aránya a gyógypedagógiai képzésben.

Ezt a drámai képet szükségesnek látjuk kiegészíteni azzal a szemponttal, amely a roma gyerekek eloszlását jelzi az iskolák között.

A következő adatok arról szólnak, hogy – nem iskolai, hanem országos szinten – az általános iskolás roma fiatalok hogyan oszlanak el az egyes képzési típusok között.

Az összes, magyarországi általános iskolában tartott gyógypedagógiai képzésben részt vevő roma fiatal

- közel negyede (23,8%) 40 százalék feletti roma tanulóarányú, közepesen kicsiny (121–200 tanuló közötti) iskolában;
- közel ötöde (19%) nagyméretű (321 tanuló feletti), ugyanakkor közepesen magas roma arányú (25–40%) iskolában;
- negyede (10 + 15,8%) ugyancsak e két iskolatípusban tanul.

Összességében tehát a gyógypedagógiai képzésben részt vevő roma fiatalok háromnegyede (74,7%) a 25 százalék feletti roma arányú iskolában tanul.

A következő, és ugyancsak kardinális kérdés, hogy az összes általános iskolában tanuló roma fiatal mekkora hányada tanul gyógypedagógiai képzésben, illetve hogy hogyan oszlanak el az egyes iskolai roma arányú és méretű iskola között.

A gyógypedagógiai képzésben részt vevő roma tanulók eloszlása az összes általános iskolai roma tanuló függvényében – az adott méret- és ráta-kategória szerint.

	0–9,99%	10–14,99	15–24,99	25–39,99	40–100%	összes
120 tanulóig	0,1	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2
121–200	0,0	0,0	0,2	0,4	1,5	2,1
201–320	0,1	0,0	0,2	0,6	1,0	2,1
321 feletti	0,0	0,0	0,4	1,2	0,3	2,0
összes	0,2	0,1	0,8	2,3	3,0	6,4

A fenti, agregált mutatókat tartalmazó táblázat adatai szerint

- a számottevő roma tanulóarányú általános iskolában tanuló összes roma fiatal 6,4 százaléka jár valamilyen gyógypedagógiai képzésbe,
- közülük a többség (5,3%) a már ismert eloszlás szerint a 121–320 tanuló közötti, 25 százalék feletti roma tanulóarányú iskolában tanul.

Tehát az összes általános iskolába járó roma fiatal közül 6,4 százaléka jár gyógypedagógiai képzésbe, illetve ők a 25 százalék feletti roma tanulóarányú iskolákban tanulnak.

Az eddigiek összefoglalásaként megállapítható, hogy

1. azok az általános iskolák, amelyekben van gyógypedagógiai képzés, egyúttal elsősorban a magas roma arányú iskolák,
2. a gyógypedagógiai képzést folytató általános iskolák, amellet, hogy magas roma tanulóarány jellemzi őket, elsősorban nem nagyméretű iskolák (összefüggésben a roma népesség kistelepi elhelyezkedésével),
3. amennyiben egy általános iskolában van gyógypedagógiai képzés, az abban résztvevők közel 80–90 százaléka roma fiatal.

A vizsgálatban a gyógypedagógiai képzésben való iskolai illetve tanulói részvételi arányokra vonatkozó adataink ellentmondani látszanak a kisebbségi biztos vizsgálatában leírtaknak, pontosabban egyes megállapításaink lényegesen sötétebb képet festenek annál.

A kisebbségi országgyűlési biztos említett vizsgálati adatai szerint a roma gyerekek felülreprezentáltsága a gyógypedagógiai képzésben 4–6 szorosa a nem romakénak (már ez az arány is a sokszorosa a pedagógiai-szakmai szempontokkal indokolhatónak). Az említett vizsgálat azonban a gyógypedagógiai és az eltérő tantervű általános iskolai intézményeket célozta meg.

Az általunk elvégzett vizsgálat ezzel ellentétben azokra az általános iskolákra vonatkozik, amelyek számottevő arányban képeznek roma gyerekeket (az összes általános iskolának kevesebb, mint harmada). Ez az eltérés – kapott eredményeink szempontjából – abszolút lényegi: eredményeink azokra az iskolákra vonatkoznak, amelyek jelentősebb arányban tanítanak roma gyerekeket³ – vizsgálatunk középpontjában ez a specifikum állt, és nem egyéb.

³ Ahhoz, hogy ismerjük az ország általános iskolái összességének vonatkozó helyzetét, országos, reprezentatív, az összes iskolát felölelő kutatásra lenne szükség.

A gyógypedagógiai illetve cigány kisebbségi programban tanulók arányai

Bár az előzőekben, amikor az egyes speciális programok összefüggéseit tárgyaltuk az iskolaméret és a roma tanulóarány fényében, részletesen szóltunk a gyógypedagógiai illetve a cigány kisebbségi program alapján zajló oktatás egymásnak ellentmondó elhelyezkedéséről, ehelyütt érdemes – éppen az ott feltárt ellentmondás okán – ismét elővenni a kérdést.

Ugyanis – az eddig követett metódusnak megfelelően – a roma tanulók belső arányaira vonatkozó adatok az iskolák eloszlására vonatkozókkal együttesen teszik értelmezhetővé, hogy hol és milyen kondíciók között tanulnak a roma gyerekek.

A cigány kisebbségi programban részt vevő roma tanulók eloszlása az összes általános iskolai roma tanuló függvényében – az adott méret- és ráta kategória szerint

	0–9,99	10–14,99	15–24,99	25–39,99	40–100	összes
120 tanulóig			0,2	0,3	2,6	3,1
121–200			0,0	1,2	4,5	5,7
201–320			0,8	0,6	5,6	7,2
321 feletti		0,4	2,4	3,2	3,2	9,2
összes		0,4	3,3	5,4	15,9	25,3

- Az összes, számottevő roma tanulóarányjal jellemezhető általános iskolában tanuló roma fiatal negyede (25,3%) részt vesz cigány kisebbségi programban.

- Közülük a legnagyobb arányban a 40 százaléknál magasabb roma tanulóarányal rendelkező, közepes méretű (121–320 tanuló közötti) általános iskolákban tanulnak (13,9%).

- Összességében: minél nagyobb az iskola, illetve minél magasabb a roma tanulók aránya, annál nagyobb arányban tanulnak cigány kisebbségi programban.

Ha felidézzük azokat az adatokat, amelyek az összes roma fiatal általános iskolai gyógypedagógiai képzésben való részvételi eloszlását jellemzik, feltűnő, hogy közülük összesen 6,4 százalék jár ilyen képzésbe, ugyanakkor az iskola méretét és átlagos roma tanulóarányát tekintve ugyanazon kategóriák (magas roma tanulóarány, közepesen nagy iskola) azok, amelyekben magas a roma részvételi arány.

E látszólagos ellentmondás feloldása végett érdemes áttekinteni, hogy milyen az összes kisebbségi programokban részt vevő roma fiatal aránya a gyógypedagógiai képzésben résztvevőkhöz képest.

A romákat jelentősebb arányban képző általános iskolák összességében a cigány kisebbségi programban részt vevő roma fiatalok aránya az összes gyógypedagógiai képzésben résztvevőkének mintegy a

négyszerese; ezen belül a nagyméretű, egyúttal magas (40% feletti) roma tanulóarányú iskolákban mintegy a tízszerese, de a legkisebb iskolákban is, amelyekben a roma tanulók aránya nem haladja meg a 15 százalékot, mintegy a másfélszerese.

Az eddigi adatokat áttekintve megállapítható tehát: *az, hogy a roma fiatalok milyen speciális programban tanulnak, elsősorban az iskola méretétől és belső arányaitól függ, továbbá – éppen a fő arányokból kiindulva – látható, hogy a cigány kisebbségi programban, illetve a gyógypedagógiai képzésben való részvétel egymás stratégiai alternatívái.*

Az eloszlásokat figyelembe véve fő küszöbértékeket állapíthatunk meg:

- *ha az iskola kicsi és igen magas a roma gyerekek aránya, vagy*
- *a roma gyerekek aránya 25 százalék alatt marad, és az iskola közepes vagy annál nagyobb, akkor nagyobb az esélye annak, hogy a roma fiatal nem gyógypedagógiai, hanem cigány kisebbségi programban tanul.*

Mivel a vizsgálat céltartománya azon iskolák sokasága volt, amelyekben az 1992/93-mas tanévben a romák aránya meghaladta a 8,5 százalékot, ugyanakkor, mint láttuk, tendenciájában és fő tömegében azóta egyenletesen emelkedett a roma gyerekek aránya, valamint a legalacsonyabb roma arányú (10% alatti) iskolákban nincs speciális etnikai program, illetve elhanyagolható a gyógypedagógiai képzés, ezért vizsgált adataink, az ezekből levont következtetések az összes magyarországi általános iskolába járó roma tanuló eloszlásaira nézve érvényesnek tekinthetők.

Az eddigi elemzésben alapul vett adatok kizárólag az iskola méretére, a roma tanulók arányára vonatkoztak, ezen adatok eloszlásából vonhattunk le következtetéseket.

Mivel alapvetően az a kérdés, hogy egy adott roma fiatal a szellemi fejlődés olyan szakaszában tart-e (illetve fejlettsége olyan állapotot képvisel-e), amely indokolná a gyógypedagógiai elhelyezést, bekerülése elviekben független attól a kérdéstől, hogy milyen méretű településen lakik, illetve hogy a település iskolájában milyen a roma fiatalok aránya. Ugyanakkor adataink azt bizonyították, hogy mégis e két utóbbi tényező az, amely mérvadó a gyógypedagógiai képzésben való részvételi arányok terén. Tehát bizonyítottnak látszik, hogy

1. a gyógypedagógiai képzésben való roma részvételi arány független a sérültség tényétől, s nem ettől, hanem alapvetően az iskola magas roma tanulóarányától függ,

2. van olyan iskolaméret-kategória, illetve ehhez kapcsolt iskolai roma tanulóarány, amelyben a roma fiatalok nagyobb eséllyel kapnak alternatív képzést, mint gyógypedagógiai képzést.

Felzárkóztató képzés

A felzárkóztató képzésben való részvétel megítélésében, hasonlóan az eddig elemzett speciális programokhoz, kizárólag a részvételi arányokat vesszük tekintetbe. Amennyiben a felzárkóztató programokban

való roma részvétel arányaiban – függetlenül annak szakmai-pedagógiai indokaitól⁴ – konzisztens összefüggések fedezhetők fel, úgy azok ez esetben is az iskolák viselkedéséről beszélnek.

Adataink a felzárkóztató képzésben való részvétel összvolumenét jelzik, kizárólag a roma gyerekekre vonatkozóan. Arra vonatkozóan, hogy amennyiben az iskolában jelentősebb arányban vesznek részt roma fiatalok felzárkóztató képzésben, milyen osztálystruktúrába rendeződnek (tehát hogy létrejöttek-e ún. „cigányosztályok”), nem vetünk fel adatokat – ugyanis erre a jelen kutatás eredményeire épülő második kutatási fázisban⁵ kerül sor. A felzárkóztató képzésben való részvételt a következőkben abból a szempontból jellemezzük, hogy az eddig elemzett egyéb speciális programok (amelyek eloszlásait már jól ismerjük) milyen hatást gyakorolnak a felzárkóztatásra.

Az egyéb felzárkóztató képzésben résztvevő roma tanulók átlagos százaléka az egyéb programok függvényében

	van felzárkóztató progr.
cigány kisebbségi progr. van, gyógyped. progr. nincs	58,80
cigány kisebbségi progr. van, gyógyped. progr. van	55,10
cigány kisebbségi progr. nincs, gyógyped. progr. van	72,90
cigány kisebbségi progr. nincs, gyógyped. progr. nincs	48,90

A fenti táblázat adatai a következő kereszthatásokról szólnak:

- abban az esetben, ha az iskolában nincs sem kisebbségi program, sem gyógypedagógiai képzés, a roma gyerekeknek átlagosan közel a fele vesz részt felzárkóztató képzésen;
- ettől az aránytól azok az iskolák térnek el kissé (5–8% ponttal), amelyekben van cigány kisebbségi program szerinti oktatás (és vagy van, vagy nincs gyógypedagógiai képzés);
- abban az esetben, ha csak gyógypedagógiai képzés van, a felzárkóztatásban való részvételi arány a roma gyerekek közel háromnegyedére (72,9%) vonatkozik.

Mivel az eddigiekben tapasztaltuk, hogy az iskola mérete illetve a roma tanulók aránya igen jelentős tényező az egyes programok eloszlása szempontjából, a következőkben e két tényező szerint tekintjük át a speciális programok hatását a felzárkóztató képzésben részt vevő roma gyerekek arányaira nézve.

Az ábra adatainak tanúsága szerint az iskolai roma tanulóarány jelentős befolyásoló tényező (ebben a kérdésben is).

⁴ Ezeket, hasonlóan a gyógypedagógiai képzésben való részvétel iskolai indokaihoz, nem mértük.

⁵ A jelen kutatás eredményeiből kiindulva, az átlag alatt illetve átlag felett „teljesítő” iskolákból mintát veszünk, és ezen iskolákban részletes, az iskola működésének minden vonatkozására kiterjedő adatfelvételre kerül sor. Ennek a második kutatási fázisnak a várható befejezési időpontja 2001 márciusa.

- A legnagyobb (40% feletti) roma tanulóarányú iskolák esetében *bármilyen* egyéb speciális programot indított az iskola (amelyekben a roma tanulók részt vesznek), akkor a felzárkóztatásban való részvételi arányuk átlagosan a 80 százalék körüli. Amennyiben *semmilyen* speciális program nincs az iskolában, úgy részvételi arányuk átlagosan 10 százalékkal magasabb.

- A közepesen nagy (25–40%) roma tanulóarányú iskolák esetében akkor a legalacsonyabb (61,7%) a roma gyerekek részvétele a felzárkóztató képzésben, ha csak cigány kisebbségi programot futtat az iskola – és ellenkezőleg, akkor a legmagasabb (86,6%), ha csak gyógypedagógiai programot. Ez az arányeltérés – némi módosítással – a közepes (15–25 százalékos) roma tanulóarányú iskolák esetében is fennáll.

- A legkisebb roma tanulóarányú iskolákban akkor a legmagasabb (közel 100%!) a felzárkóztatásban való részvétel, ha *semmilyen* egyéb speciális programot nem indította az iskola.

Az iskolák mérete egyértelműbben és polarizáltabban választja szét az egyéb speciális programok hatását.

- Abban az esetben, ha cigány kisebbségi és gyógypedagógiai képzést egyaránt folytat az iskola, az egyéb felzárkóztatásban részt vevő cigánygyerekek aránya az iskola méretével egyenes arányban és meredeken csökken (100%-ról 50%-ra). Minél nagyobb tehát az iskola, annál kevésbé alkalmazza a felzárkóztatás gyakorlatát.

- Abban az esetben, amikor az iskolában nincs cigány kisebbségi program szerinti oktatás, akár folytatnak gyógypedagógiai képzést, akár nem, az egyéb felzárkóztatásban való átlagos roma részvételi arány 80–90 százalék között mozog.

- Adataink szerint amennyiben csak cigány kisebbségi oktatás van az iskolában, az iskola mérete nem gyakorol egyértelmű hatást a felzárkóztatásban való részvételre: a közepesen nagy iskolákban (201–320 tanuló) a részvételi arány viszonylag alacsony (50% körüli), míg pl. a közepesen kicsi iskolákban az arány felmegy közel száz százalékra.

Összefoglalásul a következők állapíthatók meg:

- *Amennyiben az iskola a felzárkóztatás mellett csak gyógypedagógiai speciális programmal rendelkezik, a felzárkóztatásban való roma részvételi arány egyértelműen magas;*

- *amennyiben a cigány kisebbségi program szerinti oktatás is jelen van, úgy ez egyértelműen csökkenti a felzárkóztatásban való részvételi arányt;*

- *abban az esetben, ha mindkét speciális program fut, az iskolák méretével és a bennük tanulók számával egyértelműen fordított arányban áll a felzárkóztatásban való roma részvétel: minél nagyobb az iskola, annál kisebb arányban tanulnak az ottani roma gyerekek felzárkóztató képzésben.*

Magántanulók

A vizsgált – tehát a számottevő roma tanulóarányval rendelkező – iskolák 46,9 százalékában tanul magántanuló, illetve ezen iskolák közül 41,1 százalékban tanul roma magántanuló.

Ha azonban azt nézzük, hogy az összes, számottevő roma tanulóarányval rendelkező iskolában tanulók között, illetve az ezen iskolákban tanuló összes roma fiatalok között milyen arányban vannak magántanulók, az iménti arány megfordul: az összes tanuló 0,86 százaléka magántanuló, az összes roma tanuló 2,33 százaléka magántanuló.

Következésképp *egyrészt közel háromszor annyi roma magántanulóval számolhatunk, mint összes magántanulóval, másrészt a roma magántanulók kevesebb iskolában tanulnak (tehát koncentráltabban), mint az összes magántanuló.*

A magántanulókra vonatkozó adatok a viszonylag kis elemszám miatt csak annak elemzését teszik lehetővé, hogyan függ a *roma magántanulók* aránya az iskolai roma tanulóaránytól, illetve az iskola méretétől.

1. ábra *A roma magántanulók százalékos aránya a magántanulók között – az iskolai roma tanulóarány függvényében*

Minél magasabb az iskolában a roma tanulók aránya, annál magasabb a *magántanulók között* a roma tanulók aránya (az összefüggés nem evidens: egy alacsony roma tanulóarányú iskolában is lehetne magas a magántanulók között a romák aránya).

Az iskolai roma tanulóarány függvényében nincs jelentős különbség aközött, hogy hány fő a magántanuló, az 1–3 fős, illetve a 4 fő és több kategória igen magas szinten korrelál.

Minél nagyobb az iskola mérete, annál kisebb a magántanulók kö-

zött a roma fiatalok aránya – ugyanakkor ez a kisebb szám relatív, hiszen arányuk eleve magas.

Amennyiben az iskolában tanuló romák aránya meghaladja a 15 százalékot, a magántanulók között a romák aránya – függetlenül az iskola méretétől – eléri illetve meghaladja a 70 százalékot.

Magántanulók és roma magántanulók eloszlása iskolai roma tanulóarány szerint

	0–9,99%	10–14,99%	15–24,99%	25–39,99%	40–100%	összes
magántanulók	3,2	5,1	22,4	38,4	30,9	100
roma magántanulók	0,5	3,9	21,9	39,8	33,9	100
magántanulók százaléka	0,28	0,43	0,57	0,99	1,1	

- Amennyiben az összes és a roma magántanulók elhelyezését az iskolai roma tanulóarány szerint tekintjük át, látható, hogy kizárólag azokban az iskolákban magasabb az összes magántanuló aránya a roma magántanulókénál, ahol a roma tanulóarány 10 százalék alatti.

- Minél magasabb az iskola roma tanulóaránya, annál nagyobb arányban vannak az adott iskolában magántanulók.

Az eddigi adatokból biztonsággal következtethető, hogy a magántanulóvá válás, illetve a magántanulói elhelyezés szigorúan követi az iskola roma tanulóarányát. Minél magasabb egy iskolában a roma tanulók aránya, *annál nagyobb a magántanulók aránya, illetve annál magasabb a magántanulók között a romák aránya: a 25 százalék feletti roma tanulóarányú iskolákban ez a szám eléri a 80 százalékot.*

Az az informális, szakértői és emberjogi csatornákon terjedő sejtés tehát, amely szerint egyes iskolák nyomást gyakorol(hat)nak arra, hogy a roma tanulók magántanulóvá váljanak – ami a magántanulói kondíciók miatt rejtett felelősségáthárítási mechanizmusként is interpretálható –, annyiban megerősítést nyert, hogy a magántanulóvá válás elsősorban az iskolában tanuló romák arányával mutat erős összefüggést.

Az iskolák gazdálkodásának egyes kérdései

Az iskolák gazdálkodásának alapadatai

Kutatásunk tárgyából és módszeréből következően – nevezetesen, hogy igen nagyszámú iskolából kellett, kérdőíves módszerrel érzékeny, vagy esetleg érzékenységet kiváltó adatokat szereznünk – minimálisra kellett csökkentenünk a kérdőív terjedelmét. Ebből az alappólásból következően, továbbá annak okán, hogy a következő kutatási fázisban a jelenleg válaszoló iskolák mintáján mély és igen részletes

adatfelvételre kerül majd sor – a gazdálkodásra vonatkozóan a lehető legegyszerűbb, egyetlen adat felvételére korlátoztuk a kérdéseket: a nettó (felhalmozási célú kiadásokkal csökkentett) összkiadás adatára, iskolai szinten.

Ez az adat az önkormányzat és az iskola közötti költségvetési játéktér eredményeként kialakult, elfogadott iskolai költségvetés alapadata. A nettó összkiadás értéke tartalmazza a bérköltségeket (+ társadalombiztosítási járulékok), valamint az oktatás dologi költségeit (ebben az épületekkel kapcsolatos világítási, fűtési stb. költségek a legjelentősebbek).

Ismerjük ugyanakkor az adott iskolát fenntartó önkormányzat vonatkozásában az adott iskola után járó állami normatív támogatások részeleméit, valamint teljes összegét (ezek az adatok az egyes speciális kínálati elemek normatíváiból, illetve a részt vevő diákok számából adódnak).

A két ismert főtétel (tehát az önkormányzat összes, az adott iskolával kapcsolatos állami normatív bevétele, illetve az iskolai nettó összkiadás) különbsége elemzésünk szempontjából igen jelentős adat: *azt az összeget jeleníti meg, amellyel az önkormányzat hozzájárul az adott iskola működéséhez, feladatai ellátáshoz.* Ezt az összeget jelen esetben „összes önkormányzati hozzájárulásnak” (ÖH) nevezzük, számítása a következő: ÖH = nettó kiadás – summa normatív támogatás.

Az iskolák méretében (teljes tanulószámában), következésképp a pedagógusok számában (tehát az összes bérjellegű kiadás mértékében), valamint az egyes iskolák épületének jellegében (pl. a fűtési stb. költségeket jelentősen befolyásolja az épület kora, állaga stb.) – igen jelentős különbségek mutatkoznak. A jelen adatfelvételből nem ismerjük az alapszolgáltatáson túl jelentkező, speciális képzések fajlagos iskolai költségeit⁶ –, amelyek ugyancsak komoly különbséget okoznak.

Ezzel szemben *kiszámítható*, hogy az adott iskolában hogyan alakul az egy főre jutó önkormányzati hozzájárulás mértéke. Ez a mérőszám – amennyiben a fő tényezők szerinti átlagait vizsgáljuk – *kiegyenlíti az egyes iskolák között különbségeket, következésképp nyomonkövethető, hogyan függ az egyes, az eddigiekben is elemzett fő tényezőktől az, hogy mennyit szán a fenntartó egy tanulóra.* Az egy tanulóra jutó támogatás mértéke azért is szerencsés index, mert *kifejezi az állami oktatásfinanszírozás végső célját*, amely nem az oktatás tárgyi-személyi feltételeinek finanszírozásában keresendő,⁷ hanem *az eredményben*, vagyis a tanuló képességeinek fejlesztésében.

Első közelítésben érdemes megemlíteni, hogy az összes, vizsgálá-

⁶ Iskolarendszeri kutatásainkból (Szombathely, Csongrád, szb.) ismert tény, hogy az iskolai adatok (elemi költségvetés, tantárgyfelosztás) adatai önmagukban nem is alkalmasak a fajlagos mutatók előállítására. A *helyi normatív* finanszírozás kialakítása olyan adattípusok iskolai rögzítését igényli, amelyeket pillanatnyilag a hazai gyakorlat nem biztosít.

⁷ Kutatásunk következő fázisában teszünk kísérletet arra, hogy megállapítsuk, az eredményesen versus eredménytelenül működő, romákat képző iskolák pl. az „olcsó versus drága” pedagógus stratégiáját követik-e.

tunk tárgyát képező általános iskola esetében hogyan alakult az egy diákra eső önkormányzati támogatás összege az 1998/99. tanévben.

Az egy diákra jutó önkormányzati támogatás összegében szélsőséges különbségek mutatkoznak: az intézmények összesen 7,5 százalékban a fenntartó az állami normatívából elvont és nem hozzá tett (az elvonás mértéke nullától 150 E Ft/diákgig terjedt).

A másik szélsőséget azok az önkormányzatok képviselték, amelyek 350 E Ft/diák felett járultak hozzá intézményük fenntartásához. Az összes intézmény átlagában az egy diákra jutó támogatás 96 700 Ft volt.

E rendkívül széles skálán szóró, nagy belső ellentéteket sejtető finanszírozási gyakorlatot számtalan ok magyarázhatja (együttesen és külön-külön is), a települési önkormányzat saját erejétől az iskola alku pozícióján keresztül egyéb tényezőig.

Az önkormányzat és az iskola viszonyát, a fajlagos finanszírozást befolyásoló lehetséges változókat (a település rangja, népességszám, roma tanulók aránya stb.) elemezve kiderül, hogy nincs értékelhető korrelatív kapcsolat az egyes intézményekre jellemző, egy főre jutó önkormányzati támogatás és e feltételezett tényezők között. Egyedüli, értékelhető – de negatív mértékű ($r=-0,48239$) korrelációt az egy pedagógusra jutó diákszám találmunk: minél „nagyvonalúbb” az önkormányzat (tehát minél jobban ellátott az iskola), annál kevesebb diák jut egy pedagógusra, másrészt e trend mögött hihetetlen nagy helyi különbségeket fedezhetünk fel.

E jelentős helyi különbségek okozhatják azt (amit a későbbiekben elemzünk), hogy *nem fedezhető fel összefüggés az egy pedagógusra jutó gyerekszám és az elért eredmények között.*

Az eddigiekből következően tehát, mivel a települési, iskolai stb. jellemzők és a finanszírozás gyakorlata között nem találunk lényegi összefüggést, megpróbáltuk ezt az iskolai programok összefüggéseiben megkeresni.

Mivel az egyes intézmények között jelentős eltérés mutatkozik, valamint az alapellátás és a speciális programok, továbbá a cigány gyerekek iskolai reprezentációja komolyan „széthúzza” az iskolai mezőnyt, ezért a rejtett változók (faktorok) megtalálásának módszeréhez folyamodtunk. Ez a módszer alkalmas arra, hogy feltárja az egyes esetekhez (iskolákhoz) tartozó, lényegesnek tekintett (illetve mért) változók közötti különbségek által elfedett, belső összefüggéseket.

A faktoranalízis során megnéztük, hogy az iskolai finanszírozás alapértékei (az alapszabvány, illetve az egyes speciális programok utáni önkormányzati normatív bevételek, és az egy főre jutó önkormányzati támogatás mértéke), valamint az iskolákhoz tartozó alapértékek (azaz a tanulószám, a roma tanulók, valamint a pedagógusok száma, az egyes speciális képzésekben tanulók száma) között milyen belső összefüggések fedezhetők fel.

MÉLTÓSÁGOT MINDENKINEK

1. *Az intézményméret hatása:* ebbe a faktorba a következő változók tartoznak:

- az intézmény nettó kiadása
- az intézmény summa alapszabvány-bevétele
- pedagógusok száma
- összes tanuló létszáma
- összes roma tanuló létszáma

2. *A gyógypedagógia finanszírozási hatása:*

- az önkormányzat bevétele a gyógypedagógiai képzés után
- az intézményben, gyógypedagógiai képzésben tanulók száma
- az intézményben, gyógypedagógiai képzésben tanuló összes cigány diák száma

3. *A kisebbségi program finanszírozási hatása:*

- az önkormányzat bevétele az etnikai program után
- cigány kisebbségi programban tanulók száma

4. *A felzárkóztatás finanszírozási fő hatása:*

- az önkormányzat bevétele a romákat érintő felzárkóztató program után
- felzárkóztatásba járó roma tanulók száma
- önkormányzati támogatás / diák (E Ft)

A négy faktorba tartozó változók két kivétellel magától értetődők. A két kivétel viszont igen jelentős: az egy diákra jutó önkormányzati támogatás *nem* az intézményméret hatásának elnevezett faktorba sorolódik (holott ez magától értetődőnek tűnik!), hanem a felzárkóztatás finanszírozását meghatározó változókhoz (ezért neveztük el ezt a faktort fő hatásnak).

Az első és negyedik (lényeges információt megjelenítő) faktor szerkezete azt mutatja tehát, hogy az egy diákra eső önkormányzati támogatás összege a felzárkóztatásba járó roma diákok számával *szorosabb* rokonságot mutat, mint az intézmény egyéb adatával.

Mivel a következő elemzésben, az eddigieknek is megfelelően, lényeges szempont az iskola mérete, a benne tanuló roma diákok aránya, illetve az, hogy milyen speciális programot indított, ezért – figyelembe véve azt az információt, amelyet a faktorelemzés adott – azt, hogy van-e az iskolában roma diákokat érintő felzárkóztató képzés, esetszétválasztó szempontként fogjuk kezelni.

Finanszírozás és speciális programok kapcsolata

Az önkormányzatok átlagos normatív bevételeinek alakulása az alapképzésen túli (vagy azt kiváltó) programok szerint

	átlagos bevétel (E Ft)	
	nincs felzárkóztatás	van felzárkóztatás
cigány kisebbségi progr. van, gyógyped. nincs	131,5	146,5
cigány kisebbségi progr. van, gyógyped. van	351,5	366,5
cigány kisebbségi progr. nincs, gyógyped. van	324,0	339,0
cigány kisebbségi progr. nincs, gyógyped. nincs	104,0	119,0

A táblázatban összefoglaltuk az önkormányzatok törvény szerinti normatív bevételeit – programok szerinti kompozícióban. A felzárkóztatás utáni kvóta (amelyet abban az esetben számolunk, ha a felzárkóztatás nem kisebbségi program keretében valósul meg), mint ismeretes, elég alacsony összeg: 15 E Ft/diák.

A következő ábra viszont azt szemlélteti, hogy a kutatás tárgyát képező iskolák esetében az önkormányzatok milyen átlagos összeggel járultak hozzá a képzés költségeihez.

2. ábra Átlagos önkormányzati hozzájárulás az egyes programkompozíciók esetében, illetve az ezekben tanuló roma diákok aránya

Eddigi adatainkból ismert, hogy minden, az egyes speciális kínálatokat érintő esetben a felzárkóztatásba járó roma fiatalok aránya ma-

gasabb, mint az oda nem járóké. Ennek a ténynek – amelynek adatait az ábra tartalmazza – azért van jelentősége, mert – mint eddigi adatainkból ugyancsak ismert – egyrészt a romák aránya a gyógypedagógiai képzésben felülreprezentált, másrészt a cigány kisebbségi programok kizárólag (definíció szerint) őket érintik. Az önkormányzatok törvény szerinti normatívával való ellátásában ennek az arányosságnak ki kellene fejeződnie.

Adatainkból ezzel szemben a következő tűnik ki:

- *a legrosszabb helyzetben* – az önkormányzati kiegészítő támogatás szempontjából – azok az iskolák vannak, *amelyekben cigány kisebbségi és gyógypedagógiai képzés is van;*
- abban az esetben, ha az iskolában nincs cigány kisebbségi program szerinti oktatás, a felzárkóztató képzést is folytató iskolák 30–50 ezer forinttal kevesebb kiegészítést kapnak;
- *átlagosan a legjobb helyzetben azokat az iskolákat találjuk, amelyekben semmilyen speciális képzés nincs.*

Összefoglalva fogalmazhatnánk úgy is, hogy az adatokból az lehet sejteni, mintha az önkormányzatok „büntetnék” a speciális képzést is folytató iskolákat – méghozzá ebben egy „csípési sorrendet” is látunk: legjobban azokat, amelyekben mindhárom specialitás megtalálható, míg legkevésbé azokat, amelyek nem vállalnak semmilyen speciális képzést. Tegyük mindehhez hozzá – és ebből a szempontból érdekes a romák reprezentációja –, hogy a finanszírozási sorrend éppen fordított a romák arányával, az egyes képzési kompozíciókat illetően.

Ha a képzés okozta eltéréseken kívül az összes arányosságot tekintetbe vesszük, ezzel kapcsolatban egyetlen kivételt találtunk: *átlagosan azok az iskolák kapják a legtöbb kiegészítő támogatást, amelyek kizárólag cigány kisebbségi programot indítottak, a kötelező alapszolgáltatáson felül.*

A fenti, éppen a cigány tanulók arányaival összefüggő, sejthető finanszírozási olló miatt érdemes áttekinteni, hogyan alakul az önkormányzatok átlagos normatív bevétele, valamint az iskolákra jutó önkormányzati támogatás mértéke, az iskolai roma tanulóarány függvényében.

3. ábra *Az önkormányzatok átlagos normatív bevételeinek alakulása – az iskolák roma tanulói aránya szerint*

4. ábra *Átlagos önkormányzati hozzájárulás – az iskolák roma tanulói aránya szerint*

Mint azt az eddigi adatok elemzése során láttuk, a felzárkóztató képzésben való roma részvétel arányai meglehetősen egyenletesen magasak – a 10 százalék feletti roma tanulói arányú iskolákban átlagosan 80 százalékot mutatnak.

MÉLTÓSÁGOT MINDENKINEK

	0–9,99%	10–14,99	15–24,99	25–39,99	40–100%
részvételi százalék a felzárkóztatásban	53,3	88,0	82,4	81,5	83,0

Éppen azért azon iskolafenntartó önkormányzatok esetében, amelyek vizsgált intézményeiben van felzárkóztató oktatás a roma diákok számára (és ez a többség), a normatív bevétel/diák index alakulása az iskola roma tanulóarányától függetlenül magas, míg azon önkormányzatok esetében, amelyek iskoláiban nincs ilyen oktatás (és ehhez kapcsolódóan az egyéb speciális képzések aránya is alacsony), az átlagos normatív bevétel egyenesen arányos a roma tanulók arányával (tehát az indított plusz képzések arányával).

Az önkormányzati iskolafinanszírozás aránytalanságát kifejező adatokat a két adattábla és grafikon együttes eredményei fejezik ki. A felzárkóztató képzés az önkormányzatok részéről messze alulfinanszírozott, ráadásul ha a felzárkóztató képzéstől független támogatási arányokat figyeljük, látható, hogy azok korántsem követik lineárisan az iskolában tanuló roma gyerekek arányát.

Mivel az iskolák finanszírozásának átlagosan ötven százalékát a pedagógusbérek és járulékok teszi ki, az a feltételezés adódna, hogy az egyenletlenségek (pontosabban a finanszírozási olló) hátterében az áll, hogy az egyes speciális oktatási programkompozíciókhoz, illetve a növekvő roma tanulóarányokhoz eltérő az egy pedagógusra jutó tanulók száma.

Adataink ezt a feltételezést nem erősítik meg: *függetlenül attól, hogy az iskolában milyen speciális oktatási kínálat van jelen, illetve hogy mekkora a roma gyerekek aránya, egy pedagógusra átlagosan 10 tanuló jut.*

5. ábra Az önkormányzatok átlagos normatív bevételeinek alakulása – az iskolák méretének függvényében

Az önkormányzatok normatív bevételeinek egy diákra eső mértéke közel egyenesen arányos az iskolák méretével, azaz a bennük tanuló diákok létszámával. Minél nagyobb az iskola, annál valószínűbb, hogy párhuzamosan többféle speciális képzést indított – következésképp az önkormányzat bevétele is nagyobb, hiszen az tartalmazza a speciális képzések kiegészítő normatíváit is.

Az önkormányzati támogatási gyakorlat azonban e logika ellentétét testesíti meg: minél nagyobb az iskola, annál kisebb az egy diákra jutó támogatás átlagos összege. Mint emlékszünk, az egy pedagógusra eső diákok száma negatívan korrelál az egy diákra eső önkormányzati támogatás összegével. A nagy iskola alkupozíciója látszatra jó: különösen, ha mérete kiugró, és ha az általa futtatott párhuzamos speciális tantervi kínálat okán többletbevételhez jut az önkormányzat. Ez esetben akkor fajlagosan több pedagógust tud foglalkoztatni. Ugyanakkor az elfogadott költségvetés szerint alakuló bevétele (itt: az egy diákra eső önkormányzati támogatás összege) jóval alatta marad a kisebb iskolák hasonló összegének.

6. ábra Átlagos önkormányzati hozzájárulás – az iskolák méretének függvényében

Ezzel szemben az iskola méretével összefüggő roma tanulóarányal egyenesen arányos az egy tanulóra jutó önkormányzati támogatás összege – megjegyezve, hogy a felzárkóztató programot indító iskolák a 200 fős tanulólétszám alatti kategóriában az ismert kontrafinanszírozás alá esnek.

Az ellentmondás egyik lehetséges magyarázata az, hogy mint ada-

taink alátámasztják, minél többféle speciális kínálattal rendelkezik az iskola, relatíve annál „rosszabbul jár” az önkormányzati támogatási rendszerben, egyúttal a kisebb iskolák átlagosan kevesebb speciális képzést indítanak.

Összefoglalva a következők állapíthatók meg:

- *A kisebb iskoláknak, amelyekben a roma tanulók aránya eleve magasabb, a nagyobb méretű iskolákhoz képest erejükön felül kell finanszírozniuk a roma gyerekek képzését, ugyanis a fajlagos önkormányzati támogatás tekintetében a nagyobb iskoláknál lényegesen rosszabb helyzetben vannak.*

- *Az önkormányzatok iskolafinanszírozási gyakorlata nem veszi tekintetbe a roma gyerekek iskolai arányait: bár a fenntartók ezzel az aránnyal egyenesen több normatívához jutnak (a speciális kínálatok magasabb megjelenési aránya miatt), átlagosan a 40 százalék roma tanulóarány alatti iskolák, különösen, ha felzárkóztató képzést is folytatnak, messze rosszabbul finanszírozottak, mint a kiugróan magas roma tanulóarányú iskolák.*

- *Az önkormányzati támogatási gyakorlat a felzárkóztatást kifejezetten bünteti. Ez különösen jól követhető, ha az iskolák roma tanulóarányát is tekintetbe vesszük.*

- *Az egyes speciális kínálatok vonatkozásban azon iskolák járnak a legjobban, amelyek semmilyen plusz kínálati elemet nem valósítanak meg. A valamilyen plusz kínálattal rendelkező iskolák közül azonban a fenntartók kétségtelenül azokat támogatják a legjobban, amelyek kizárólag cigány kisebbségi programot indítottak.*

A eredményesség kérdései

Érdemjegyek

Mint láttuk, az önkormányzatok részéről az intézmények támogatási arányai egyrészt ellentétesek normatív bevételeik alakulásával, másrészt nem arányosak a roma tanulók arányával. Mindebből önként adódik a kérdés, hogy milyen az önkormányzat támogatási gyakorlata és az iskolai eredményesség kapcsolata. Vajon az okozza-e az eltéréseket – helyenként finanszírozási ollót –, hogy az önkormányzatok az eredményesebb iskolákat jobban támogatják, az eredménytelenek kevésbé? (Végül is ebben állna az áhított eredményfinanszírozás gyakorlata...)

Az iskolai eredményességet két, jellemzőnek vélt változóval mértük: az egyes évfolyamokon a matematikából illetve magyar nyelvtanból elért évfolyamátlagokkal, valamint az egyes középiskola-fokozatokba felvételt nyertek arányával. Mindkét változót természetesen roma és nem roma tanuló bontásban vizsgáltuk, illetve a roma tanulók esetében külön néztük, hogy milyen a cigány kisebbségi oktatásban részt vettek eredményessége.

Osztály- és iskolai szinten egyaránt megvizsgáltuk, hogy milyenek a matematika és a nyelvtan érdemjegyek és egyéb változók összefüggései.

Kezdjük azzal, amit nem tudunk! *Nem találtunk kimutatható összefüggést az iskolai érdemjegyek (akár osztály szerinti bontásban vizsgáltuk, akár az iskolai átlagokat néztük), valamint a következők között:*

- a) az iskola mérete (összes tanulólétszáma),
- b) az iskolára jellemző roma tanulóarány (illetve a roma tanulók abszolút létszáma),
- c) a pedagógusok száma,
- d) van-e az iskolában felzárkóztató képzés a roma tanulók részére,
- f) folyik-e az iskolában valamilyen gyógypedagógiai képzés.

Továbbá a nem roma tanulók jegyei nincsenek korrelatív összefüggésben a roma tanulók jegyeivel, a roma gyerekek jegyei – akár járnak kisebbségi program szerinti oktatásba, akár nem – egymással szoros korrelatív összefüggésben állnak: azaz a roma gyerekek érdemjegyei csak a roma gyerekek jegyeivel korrelálnak.

Akár a matematika, akár a nyelvtan jegyeket vizsgáljuk, romáknál és nem romáknál egyaránt némi romlás mutatkozik az egyes évfolyamok között, ami a 8. évfolyamra átlagosan 0,5 tizedet tesz ki. A roma tanulók átlagai stabilan 1–1,5 ponttal alacsonyabbak, mint a nem roma tanulók jegyeinek átlaga. Nincs jelentős, kimutatható különbség a cigány kisebbségi képzésben illetve a normál oktatásban részt vevő roma gyerekek jegyei között.

Természetesen tisztában vagyunk azzal a ténnyel, hogy az érdemjegy rendkívül relatív jelentőségű: főleg azok átlagainak alakulása alapvetően az iskolára jellemző, egyúttal kevésbé (vagy egyáltalán nem) alkalmas az iskola eredményessége, illetve a tényleges fejlődés jellemzésére.

Ezzel együtt várhattuk (volna), hogy különbség mutatható ki az egyes jelentős karakterekben (pl. iskolai roma tanulóarány stb.) eltérő iskolák között. *Vizsgálatunk keretei között – amely az alapvető, egyúttal nem pedagógiai összefüggések tisztázására vállalkozott – az érdemjegyek problémája megválaszolhatatlan.*

Felvételi eredményesség

Mivel az érdemjegyek – éppen, mert az iskola belvilágának relativizmusát fejezik ki – nem alkalmasak az iskolában tanulók tényleges sikerességének (következésképp az iskola hatékonyságának) mérésére, várható, hogy a felvételi eredmények, az egyes középiskolai fokozatokba való bekerülés arányai alkalmasabbak e sikeresség megállapítására, különösen, hogy az általános iskolát egy tőle többé-kevésbé független ágens: a középiskola elvárásai felől minősítik.

Mivel ismerjük a normál képzésben részt vett nem roma, a roma

illetve a cigány kisebbségi programokban részt vett roma tanulók közül felvettek létszámadatait, valamint az ezen clusterekben végzett 8. osztályosok létszámadatait, következésképp ismerjük az egyes képzési típusokba tartozók felvételi arányait is, középiskolai fokozatonként.

Kezdjük ismét azzal, amit nem tudunk! A parciális korrelációk kiszámításának módszerét alkalmazva megvizsgáltuk, hogy milyen erősségű, egymás közötti kapcsolat mutatható ki az egyes tanulói clusterekben végzettek (roma, nem roma) egyes középiskolai fokozatokba való felvételi arányai között, valamint ezek és az egy főre eső önkormányzati támogatás mértéke között.

Az egy diákra eső önkormányzati támogatás mértéke nincs hatással semmilyen középiskolai továbbjutási eredményre. Az iskolai érdemjegyek valamint a középiskolai továbbjutási arányok és az egy diákra eső önkormányzati támogatás között tehát vizsgálatunk nem talált érdemi összefüggést.

A cigány kisebbségi programban végzett tanulók felvételi eredményeire vonatkozóan az adatfelvétel – a kérdőíveket kitöltő pedagógusok által előidézett adathibák okán – *önmagában* nem értékelhető. Ezért az ezekre a fiatalokra vonatkozó felvételi adatokat az egyes programokban tanulók szerinti – tehát globális – bontásban tudjuk csak értékelni.

A középfokra felvettek megoszlása – iskolai roma tanulóarány szerint

	0–9,99%	10–14,99	15–24,99	25–39,99	40–100%	összes
szakmunkásképző	37,1	38,5	44,0	45,3	51,0	45,8
szakközépiskola	36,1	33,7	36,1	35,6	31,2	34,3
gimnázium	25,8	20,8	19,8	17,4	16,1	18,5
átlag	99,0	93,0	99,9	98,3	98,3	98,6

Az összes végzett 45,8 százaléka került be szakmunkásképzésbe, 34,3 százalék szakközépiskolai képzésbe és 18,5 százalék gimnáziumba.

Az iskolai roma tanulóarány szerint vizsgálva ezek az átlagos felvételi arányok „természetesen” módosulnak: minél nagyobb az iskolában tanuló roma gyerekek aránya, annál többen jutnak szakmunkásképzésbe, és annál kevesebben gimnáziumba. A szakközépiskolába felvettek aránya csak a legnagyobb roma arányú (40% feletti) iskolákban van az átlag alatt.

Ezek az adatok az eddigi kutatások fényében nem tűnnek különösebben meglepőnek. Mivel tudjuk, hogy a kisebb iskolákban nagyobb arányban tanulnak roma fiatalok, ezért a következő táblázat adatai, amelyek az iskolaméret szerinti megoszlást ábrázolják, az előzőhöz hasonlóan ismerős képet nyújtanak:

A középfokra felvettek megoszlása az iskolaméret szerint

	-120	121-200	201-320	321
szakmunkásk.	50	46,4	46,5	41,6
szakközépisk.	34	34,1	32,7	35,7
gimnázium	16	18,1	17,8	20,3
átlag	100	98,6	97,0	97,6

Tárgyunk szempontjából érdekesebb kérdés, hogyan alakulnak a roma tanulók felvételi arányai:

A középfokra felvett roma tanulók megoszlása – az iskolai roma tanulóarány szerint

	0- 9,99	10- 14,99	15- 24,99	25- 39,99	40- 100	kis prg- van	kis prg- nincs	öss- szes	átlag- hoz- képest
szakmunkásk.	72,9	69,1	84,9	74,2	69,4	72,1	74,9	74,9	163,5
szakközépisk.	17,3	15,7	15,3	12,6	14,7	14,1	14,4	14,4	42,0
gimnázium	6,2	16,3	4,2	4,2	3,3	4,6	4,8	4,8	25,9
átlag	96,4	101,1	104,4	91,0	87,4	90,8	94,1	94,1	95,4

Az összes roma végzős 74,9 százaléka jutott be szakmunkásképzőbe – ez a teljes, ide bejutott sokaság 163,5 százalékát jelenti (vagyis másképpen nagyobb eséllyel jutnak be a roma gyerekek a szakmunkásképzésbe).

14,4 százalék jutott be szakközépiskolába – amely a teljes, ide bejutott átlag 42 százaléka –, tehát a roma fiatalok az érettségit is nyújtó középfokú képzésbe az ide bejutottak összességének kevesebb mint felét teszik ki.

Gimnáziumba összesen 4,8 százalék jutott be – ez a teljes, gimnáziumba felvett népesség negyede.

Ismerve az országos végzési arányokat (országos adatként utoljára az 1992/93. tanévből), gondolhatnánk azt is, hogy javultak a roma gyerekek gimnáziumi esélyei. Egy dolgot azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni: a fenti adatok azt jelzik, hogy milyen arányban vették fel a gyerekeket az egyes középfokú képzési típusokra – az általános iskola tudomása szerint.

Az adatok nem beszélnek arról (hiszen az általános iskola a kimenetig követi a gyerekek pályáját), hogy milyen arányban kezdték el a képzést középfokon; továbbá tudjuk azt, hogy a roma gyerekek lemorzsolódási arányai a nem roma tanulók többszörösét jelentik.

Mindezek fényében várható, hogy az összesen 4,8 százalék gimnáziumba felvett roma általános iskolás töredéke végzi el ténylegesen a gimnáziumot.

Ismeretes az is, hogy a szakmunkásképző végzettség munkaerőpiaci szempontból nem előnyt jelent (inkább hátrányt), s az érettségi

MÉLTÓSÁGOT MINDENKINEK

nélküli szakmai végzettség a gyakorlatban a munkanélkülivé válás előszobája.

Munkaerő-piaci szempontból tehát az általános iskolát befejezett roma fiatalok összesen 14,4 – 19,2 százaléka jut be esélyt nyújtó középfokú képzésbe.

A középfokra felvett roma tanulók megoszlása az iskolaméret szerint

	-120	121–200	201–320	321 feletti
szakmunkásk.	67,7	72,9	67,4	79,6
szakközépisk.	16,1	13,9	13,3	14,5
gimnázium	2,6	3,4	8,0	4,9
átlag	86,4	90,2	88,7	99,0

Iskolaméret szerint áttekintve feltűnő, hogy a legnagyobb iskolákban végzett roma fiatalok továbbjutási arányai az átlaghoz közelítenek.

A közepesen nagy (201–320 tanuló közötti) iskolákban viszont továbbjutási esélyeik az átlagnál jóval kedvezőbben, a legkisebb iskolákban viszont jóval kedvezőtlenebbül alakulnak.

A közepesen nagy iskolákból közel kétszer akkora eséllyel jutnak gimnáziumba, mint az átlag (a legkisebb iskolákban viszont ez az arány az átlag fele).

A legkisebb iskolákból ezzel együtt az összes középfokra felvett roma fiatal aránya eleve alacsonyabb – közel 10 százalékkal –, mint az átlag.

Az eddigiek, valamint a már megismert iskolai kibocsátási arányok fényében különösen izgalmas kérdés, hogy az egyes speciális képzések hogyan befolyásolják a felvételi arányokat.

A középfokra felvett roma tanulók megoszlása a programok szerint

	kis prg van, gyp nincs	kis prg van, gyp van	kis prg nincs, gyp van	kis prg nincs, gyp nincs
szakmunkásk.	65,2	76,6	87,1	69,4
szakközépisk.	18,1	11,5	13,5	15,1
gimnázium	4,7	4,5	5,0	4,9
átlag	88,0	92,6	105,6 ⁸	89,4

Az egyes speciális kínálatok nem befolyásolják jelentősen azt, hogy a roma fiatalok milyen arányban jutnak be gimnáziumba (különösen azért nem, mert ez az arány eleve roppant alacsony).

Meglepő, hogy a legrosszabb felvételi rátát adataink szerint azok az iskolák produkálják, amelyekben az alapképzés mellett csak cigány kisebbségi program szerinti oktatás zajlik. Ha azonban ezt az adatot összehasonlítjuk a legnagyobb, 321 fő feletti iskolák kibocsátási ada-

⁸ Az adatközlések pontatlanságán belül értelmezhető hiba.

taival (amelyekről ismeretes, hogy bennük a csak cigány kisebbségi programot indított iskolák felülreprezentáltak), látjuk, hogy egyedül a gimnáziumi felvételi arány tér el. Azaz az ilyen programot indított iskolákból átlagos arányban kerülnek át gimnáziumba roma fiatalok, míg kisebb arányban szakmunkásképzőbe. A körülbelül 10 százalékos összfelvételi alulreprezentáltság pedig adódhat abból, hogy ezekből az iskolákból 10 százalékkal kevesebb roma gyerek ment át bármilyen középfokra.

Középfokra felvett roma tanulók megoszlása – annak függvényében, hogy van-e az iskolában felzárkóztató képzés

	nincs	van
szakmunkásk.	67,7	79,6
szakközépisk.	15,5	13,7
gimnázium	7,5	3,1
átlag	90,7	96,4

Ha azt vizsgáljuk, hogy azokból az iskolákból, amelyekben roma tanulókat érintő felzárkóztató képzés folyik (amely, mint tudjuk, szinte az összes ott tanuló fiatalot érinti), vajon milyen arányban kerültek át az egyes középfokú szintekre, akkor a gimnázium és a szakmunkásképzés tekintetében jelentős különbséget észlelünk

Ezek a különbségek azonban nem magyarázhatóak azonos módon.

Azon iskolák esetében, amelyekben van roma felzárkóztatás, a gimnáziumba felvettek aránya alacsonyabb – ez akár visszavezethető arra az egyszerű (és számunkra ellenőrizhetetlen) okra is, hogy a gyengébb képességű roma fiatalok magasabb arányban vannak jelen a felzárkóztató képzésekben. Bár természetesen ennek az értelmezésnek a felzárkóztató képzést indított iskolák – előzőekben elemzett – eloszlási adatai ellentmondani látszanak: nem valószínű, hogy a roma gyerekek képessége attól függ, hogy pl. milyen méretű iskolában tanulnak.

Ez utóbbi értelmezést (vagyis egy kizárólag pedagógiai jellegű értelmezés valószínűtlenségét) erősíti meg az az adat, amely szerint *azon iskolákból, amelyekben nincs felzárkóztató képzés, a roma fiatalok az átlaghoz képest majdnem másfélszeres arányban jutnak be gimnáziumba. Ugyancsak az átlagnál többen kerülnek érettségit nyújtó középfokú szakképzésbe, míg kevesebben a munkaerőpiaci esélyt amúgy sem nyújtó szakmunkásképzésbe.*

Bár az iskolafinanszírozás és az eredményesség közvetlen kapcsolata adatszerűen igazolhatatlan, a fenti összefüggés a következőre hívja fel a figyelmet:

Amennyiben az önkormányzatok (az alacsonyabb, egy diákra eső támogatásból következő) „alulfinanszírozó”, „büntető” hozzáállása a felzárkóztató képzéshez azzal az eredménnyel jár, hogy az iskola inkább egyéb speciális képzést indít (amely viszonylag kevésbé „büntetett”), ez hozzájárulhat (noha feltehetően „öntudatlanul”) a roma gyerekek nagyobb továbbjutási esélyeihez.

Összefoglalás – a kutatás főbb megállapításai

Kutatásunk azon általános iskolák körében zajlott, amelyekben a roma tanulók aránya meghaladja az átlagos magyarországi általános iskolai arányt. A kutatáshoz az MKM 1992/93. tanévi adatai szolgáltatták a kiinduló adatokat: azon iskolákban vettünk fel adatokat, amelyekben ebben a tanévben a roma tanulók aránya meghaladta a 8,5 százalékot.

- Az iskolákban a roma gyerekek aránya az elmúlt hat évben egyenletesen növekedett – a demográfiai trendnek megfelelően átlagosan 10 százalékkal.

- Az iskolákban a roma tanulók arányainak változása nem egyenletes; erősen függ az iskolában érvényesülő roma tanulóaránytól, valamint az iskola méretétől illetve azon település méretétől is, amelyben az iskola működik. Alapvetően érvényesül az a tendencia, amely szerint minél magasabb egy iskolában a roma tanulók aránya, az évek során ez az arány annál inkább növekedett. Adataink szerint a jelenség (az ún. „elcigányosodó iskolák” jelensége) mögött több mechanizmus együttes hatása mutatható ki. Bár közvetett módon, de az eredmények egyrészt megerősíteni látszanak azt az egyéb kutatásokban és informális megfigyelések alapján leírt mechanizmust, hogy a nem roma szülők gyermekeiket elviszik az amúgy is növekvő, egyúttal magas roma tanulóarányú iskolákból („szegregatív komponens”). Másrészt az iskolák méretével és az egyes évfolyamok roma tanulólétszámával kapcsolatos adatok rávilágítanak egy másik, legalább ilyen fontos mechanizmusra is: nevezetesen, hogy a nagyobb települések esetében – függetlenül a nem roma gyerekek iskolai elvándorlásától – a roma tanulók aránya az alsóbb évfolyamokban magasabb, mint a kisebb településeken esetében (demográfiai, illetve az urbanizáció fokából adódó komponens).

- A jelentősebb arányban roma gyerekeket képző általános iskoláknak mindössze ötödében folyik valamilyen speciális roma etnikai program szerinti – tehát kifejezetten a roma tanulók nyelvi, kulturális, szociális helyzetét figyelembe vevő – képzés. Az olyan iskolák, amelyekben van ilyen program, elsősorban a magas roma tanulóarányú, egyúttal jellemzően kistéleplési, kis tanulólétszámmal működő iskolák.

- Az általános iskolákban zajló gyógypedagógiai képzést folytató osztályokban (tagozatokon, valamint integrált képzést folytató osztályokban) a roma gyerekek aránya jelentősen felülreprezentált. Ez a felülreprezentáltság legerősebben azzal függ össze, hogy milyen magas az iskolában tanuló roma gyerekek aránya – tehát elviekben független a sérültség lehetséges, egyéni okaitól.

- Azon iskolák, amelyekben folyik gyógypedagógiai képzés, elsősorban olyanok, melyekben magas a roma gyerekek aránya. A gyógypedagógiai képzést folytató általános iskolák (amellett, hogy magas roma tanulóarány jellemzi ezeket), elsősorban kisméretű iskolák (összefüggésben a roma népesség kistéleplési elhelyezkedésével).

- Amennyiben egy általános iskolában van gyógypedagógiai képzés, az abban résztvevők közel 80–90 százaléka roma fiatal.

- Adataink tehát nemcsak megerősítik az eddigi szórványos kutatásokban leírtakat, melyek szerint a gyógypedagógiai képzésben való roma részvétel arányai erős szegregációra utalnak, de a kisebbségi ombudsman speciális tantervű iskolákra vonatkozó jelentésében megfogalmazott megállapításoknál sötétebb képet festenek a „normál” általános iskolákról – ebben a vonatkozásban.

- A gyógypedagógiai képzés, valamint a felzárkóztató programokban való részvétel – illetve a cigány kisebbségi program szerinti oktatás – az eloszlásukat és az ilyen programokban tanuló roma gyerekek arányait tekintve egymás alternatíváinak tekinthetők.

- Az, hogy a roma fiatalok milyen speciális programban tanulnak, minden esetben függ az iskola méretétől, valamint a benne tanuló roma fiatalok arányától.

- Minél magasabb az iskolában a roma gyerekek aránya, annál magasabb a magántanulók számaránya is. A 25 százalék roma tanuló feletti iskolákban a magántanulók zöme (80%) roma tanuló. Valószínű tehát, hogy a magántanulóvá válás a romák esetében elsősorban iskolai nyomásgyakorlás révén jön létre, és iskolai felelősségáthárítás húzódnak meg a háttérben.

- Az iskolák helyi önkormányzati támogatása nem arányos az önkormányzatok normatív bevételeivel. A támogatás nem követi, esetenként éppen ellentétes a rászorultsággal (pl. az iskola mérete, a roma tanulók aránya). Irracionális módon azok az iskolák részesednek a legmagasabb átlagos fajlagos önkormányzati támogatásban, amelyek semmilyen speciális programot nem indítanak a roma tanulók részére. Ezt kiegészíti az a jelenség, hogy a felzárkóztató képzés indításának iskolai arányaival fordított arányban áll az önkormányzati támogatás mértéke – mintegy „büntető” jelleggel.

- Az iskolák önkormányzati támogatásának mértéke és az iskolák eredményessége nem áll kapcsolatban egymással.

- Az iskolák eredményességét egyedül a középiskolai továbbjutási mutatók jelzik. A roma tanulók továbbjutási esélyei az átlagnál lényegesen rosszabbak, különösen a gimnáziumokba illetve az érettségit nyújtó szakképzés intézményeibe.

- A roma tanulók abban az esetben jutnak át viszonylag a legsikeresebben középfokra, ha olyan intézményben tanultak, amelynek mérete közepes, illetve ha olyan iskolában végeztek, ahol nincs felzárkóztató képzés.

Hivatkozások

- Babusik Ferenc: *Kutatás az ózdi régió roma népessége körében*. Delphoi Consulting, Bp. 1999, <http://www.delphoi.hu>
- Fiáth Titanilla: *A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása*. Szakirodalmi összefoglaló monográfia. p. 2–6. Delphoi Consulting, Bp. 2000, <http://www.delphoi.hu>
- Girán János–Kardos Lajos: A cigány gyerekek iskolai sikertelenségének háttere. *Iskolakultúra*, 10, 1997.
- Girán János–Kardos Lajos: Iskolapélda. Egy Hajdúhadházon elkezdett kutatás tapasztalatainak összegzése. *Polgárjogi füzetek* 1. 1999.
- Hablicsek László: *A roma népesség demográfiai jellemzői, kísérleti előreszámítás 2050-ig*. Kézirat, KSH Népeségtudományi Intézet, 1999.
- Kaltenbach Jenő, *A kisebbségi ombudsman jelentése a kisebbségek oktatásának átfogó vizsgálatáról*, Országgyűlési Biztosok Hivatala, Bp., 1998.
- Kertesi Gábor–Kézdi Gábor: *A cigány népesség Magyarországon*. Socio-Typo, Bp. 1998
- Loss Sándor–Csorba József: *A magyarországi cigány tanulók oktatásának helyzete és gyógypedagógiai vonatkozásai*. Kézirat. Bp. 1999.
- Pik Katalin: *Roma gyerekek és a speciális iskolák*. Educatio, 1999/nyár
- Zomboy Máté–Kovai Melinda: *A magyarországi roma népesség foglalkoztatottsága*. Szakirodalmi összefoglaló monográfia. p. 2–6. Delphoi Consulting, Bp. 2000, <http://www.delphoi.hu>

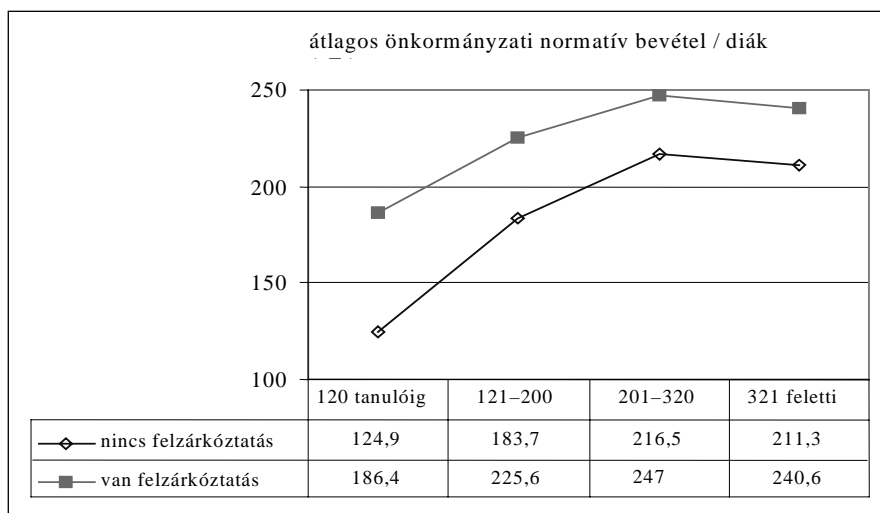
1. ábra

2. ábra

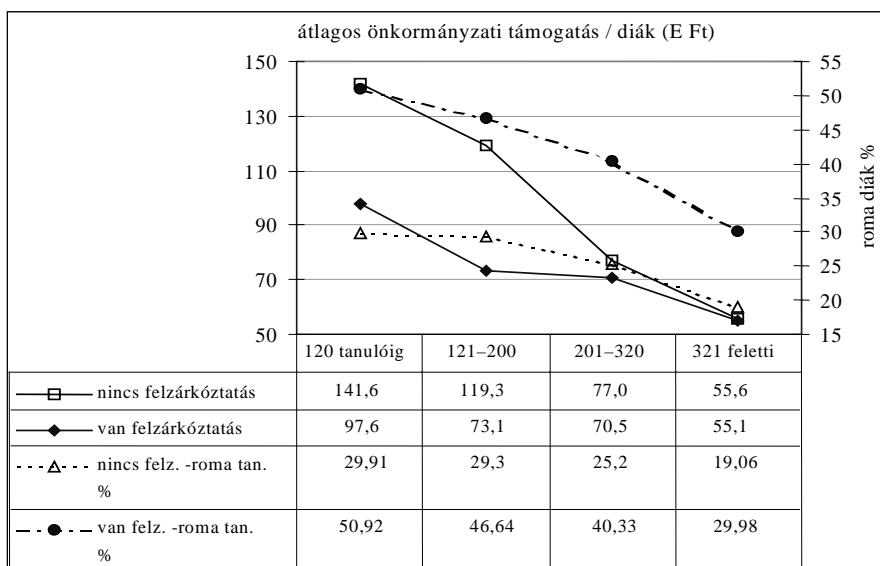
3. ábra

4. ábra

5. ábra

6. ábra

PIK KATALIN

A cigány gyerekek és az óvoda esete – II.

Az iskolai szegregáció-kutatás alprogramjában elfogadta az Akadémia Kisebbségkutató Műhely azt a kutatási tervet, melyben egy hét településre kiterjedő kutatást végeztünk a cigány gyerekek óvodai helyzetéről. A teljes anyag terjedelmi okokból nem fért volna el a lapban, ezért egy kisebb, „emészthetőbb” változatot adunk közre. Remélhetőleg mind szociálpolitikus, mind szociális munkás olvasóink számára hasznos információkkal.

Előző számunkban írtunk Dalospetriről – a Tiszatetőnyhez mindenben hasonló faluról –, ahol nem szeretik a cigány gyerekek az óvodát. Most a másik pólust mutatjuk be.

Tiszatetőny, ahol szeretnek óvodába járni

A 2700 lakosú község a keleti országrész egyik nagyon szegény települése. Az első benyomások és a későbbi beszélgetések egyaránt ezt erősítették meg. A házak erősen lepusztultak, a burjánzó gyomon kívül az óvoda kertjét és a polgármesteri hivatal előtti pázsitot kivéve, egyéb zöldet szinte sehol nem látni. A mellékutcák mind földutak, a régebben jobb napokat látott néhány porta is romlásnak indult.

A lakosságnak mintegy fele cigány. A cigánytelep természetesen még a lelakott házaknál is szomorúbb és nyomorúságosabb. Elöl igazi putrik állnak, hátrább egy nemrég felépített szociálpolitikai kedvezményrel épült ház, melyet a tervek szerint majd még néhány követ. Nemcsak az épületek szegényesek és elhanyagoltak, hanem az emberek is. Sokszor látni a nélkülözés külső jegeit. A cigánytelepi beszélgetések során öregnek látszó emberekről derül ki, hogy 30–35 évesek. Sok az alultáplált gyerek – egy 2 éves gyereket például 10 hónaposnak néztünk (nem volt beteg, sőt az anyja azzal büszkélkedett, hogy szerencsére nem szorul orvosra).

A munkanélküliség átlagosan 40 százalékos, a cigányoké 90 százalék körüli, mintánkba került települések zöméhez hasonlóan. A romák közül mindössze egyetlen embernek van munkája a faluban. Helyi munkaalkalmat a tsz vagy az önkormányzat kínál, de nem a ci-

gányok számára. Szerencsés az a család, ahol van aktív munkaerő, olyan felnőtt, aki nem beteg és szabadlábbon is van. Az ilyen szerencsés család jövedelemhez juthat abból, ha talál alkalmi munkát a környező városban. A napszám alacsony és ritkán lehet hozzájutni: előfordul, hogy ki sem fizetik a kiszolgáltató munkavállalónak.

A polgármester volt egyik beszélgetőpartnerünk. Szép, aránylag tágas irodájában fogadott, és sokáig úgy tett, mint aki nem érti, miért is vagyunk ott, pedig mind a felkérő levelünkre, mind az előző napi telefonunkra emlékezett. Olyan érzésünk volt, mintha 1984-et íránk és a pártközpont ellenőreinek néznének minket. A különbség csupán annyi, hogy a polgármester nem nagyon izgatta magát bármilyen ellenőrzés miatt, ami Tiszatetőny cigányságával lehetne kapcsolatban.

A nemzeti és etnikai kisebbségek támogatásához igényelhető plusz támogatás megszerzése nem ment egyszerűen, mert az interkulturális nevelés fontosságára hivatkozva az összes tanulóra emelt fejkvótát kértek, és erre írtak nevelési programot. Ezt azonban nem fogadták el, mondván, hogy csak a kisebbségekre jár kisebbségi fejkvóta. Egy szakértő szavára hajlottak, amikor a fenti módon igényelték a plusz pénzt, de úgy látszik nem volt jó a tanács. Erre még visszatérünk az oktatási intézmények kapcsán.

1998–99-ben 130 gyereket írtak be az óvodába, ebből 95 volt cigány származású.* A speciális tanterv szerint oktató iskolába 64 gyerek jár ebben az évben, közülük egy kivételével mind cigány. Az általános iskola 332 tanulója közül kb. 80 százalék a cigány. A polgármester és a jegyző nem tudja pontosan, hogy hány cigány gyerek tanul középfokon – számuk négy vagy öt. Ösztöndíjat nem fizetnek nekik, a megyének van egy alapja, amiből támogatást kapnak. Beiskolázási segílyt viszont az önkormányzattól kapnak a középiskolások.

Néhány nem cigány szülő szerint „kisebbségbe került” gyerekeik jövőjét úgy tudják megfelelően biztosítani, ha a szomszéd település iskolájába iratják a gyerekeket, amely ugyan nem „színmagyar” iskola, mint a gazdasági vezető mondta, de ahol legalább nincsenek kisebbségben a magyarok. Differenciálnak nevezik az iskolai oktatást, ugyanis minden évfolyamban két csoport van: akik jobban tudnak, és akik rosszabbul. Ez a differenciálás azonban nem akadályozza meg a szomszéd falu iskolájának igénybevitelét. Mindennek pedagógiai vetületével nem foglalkozunk részletesen, hiszen itt mindössze a települést szeretnénk röviden bemutatni.

67-en dolgoznak a közművelődés területén, ebben benne vannak a pedagógusok (hat gyógypedagógus is van a faluban, amely valóban ritka szép szám). Sem pszichológus, sem szociális munkás nincs, de az önkormányzaton belül van egy családügyi előadó, aki a hátrányos helyzetű családokkal foglalkozik és a szociális szakértelmet jeleníti meg a gyermekes családok körében.

Az önkormányzati testület etnikai összetétele egyáltalán nem tük-

* Mint előző cikkünk módszertani részében részleteztük, mindez a pedagógus becslése.

rözi a település etnikai arányait, hiszen a 10 fős testületben mindössze 1 roma van. Vajon miért? Hogyan vélekedik erről a falu vezetője, a polgármester? „... Nehéz ezt megmagyarázni. Először is a cigányoknak, akik képviselők akarnak lenni, önvizsgálatot kell tartaniuk. El kell érni egy olyan szintet, hogy megfeleljenek, hogy még maguk a cigányok is elfogadják őket, mert itt van olyan is, akiket maguk a cigányok sem fogadnak el...”

Ismét a sokszor hallott vélemény: a cigányoknak kell önvizsgálatot tartaniuk, nekik kell elérniük egy olyan szintet, amit a polgármester úr, a falu, a még mindig többségiként viselkedő másik 50 százalék elvár. És ha ez megtörténik, majd elválik, hogy beengedik-e maguk közé őket! A településen a cigányok és a nem cigányok kb. fele-fele arányban alkotják a népességet, ám a „magyarok” itt is többségiként viselkednek: ők a vezetők és ők csinálják a helyi politikát. Érdekes az óvodai helyzet, ahol ez a nem-kisebbségi kisebbségi helyzet – nyilván nemcsak önmagában ez – oda vezetett, hogy nem kell már elkülöníteni, kiszorítani a cigány gyerekeket, lehet elfogadni, befogadni, életkörülményeik iránt érdeklődni, hiszen úgyszincs más út.

A cigányok között több mint 90 százalékos a munkanélküliek aránya, és nem talákoztunk semmiféle helyi kezdeményezéssel ennek a problémának a megoldására. A polgármester rezignáltan sorolja a cigányok megélhetési módjait: családi pótlék, szociális segély és napszám. De pontos adatot a község első embere nem tud mondani sem a segélyezettek, sem a napszámba járók számáról. Földprogramot, vagy bármit, ami a paraszti munka, az alig megismert de mégiscsak gyakorolt munka ismereteit mozgósíthatná, nem említenek a faluban. Kísérletet sem tesznek a jelek szerint arra, hogy a segélyezett állapot megváltozzon a romák körében.

Mit lehetne tenni a mélységesen elszomorító, reménytelen helyzet javításáért?

A polgármester erre a kérdésre keserűnek tűnő nevetéssel ezt válaszolja: „... Ehhez egy olyan átfogó kormányintézkedés kellene, amit nem fognak még tíz év múlva sem megtenni, ehhez hosszú évtizedek vagy évszázadok kellene...”

Nem világos, milyen kormányintézkedés kellene, csak az, hogy másutt, fent kell csinálni valamit, amit „azok” nem tesznek meg. A legtöbb településen ilyen, vagy hasonló mondatokkal talákoztunk eddig is. Az összehasonlított két település vezetői is hasonlóan vélekednek: segítséget, tanácsot, megoldást valahonnan kívülről, felülről, valahonnan máshonnan várnak és akarnak. Minél messzebb, minél feljebb kellene csinálni a dolgot, nem helyben. Így nem is lehet csodálni, hogy a helyi politika tehetetlen, mindkét településen. Ha nincs az a bizonyos „kormányintézkedés”, amelyet persze még tíz év múlva sem fognak meghozni, nincs mit tenni, felmenti magát a falu vezetősége. Úgy tűnik, azokon a településeken, ahol szinte semmi nem történik helyi szinten (és két kivétellel a mintánkba csak ilyen került), az állam

tevélegesen csodáját várják, de feltételezik, hogy ez csak a nagyon távoli, a beláthatatlan távoli jövőben, a futurologia világában fog megtörténni, esetleg. Tehát: nincs mit tenni, magyar átok ül rajtunk. Vagy a több nemzedék múltán megtörténő, közelebből meg nem határozott kormányintézkedések, vagy a tehetetlen, a csapást elhárítani nem tudó semmittevés a helyi politika szintjén. És ennek egyenes következménye: a kognitív disszonancia csökkentésének legkézenfekvőbb módja a „blaming the victim”, a cigányok húzzák ki magukat saját üstöküknél fogva a nehéz helyzetből, hiszen saját sorsáért mindenki maga a felelős. Egy hatvan év körüli cigányasszony azonban sokkal világosabban fogalmazott arra a kérdésre, hogy mit lehet tenni. Ezt válaszolta: „...tudnák erre válaszolni! Tudnák! Úgy jutnánk előre, ha munkát adnának! Minden embernek! Munka volna, nem volnánk megszorulva. Például még a menyem is elmenne, iskolába, óvodába a gyerekek, milyen jó vóna! Elmennének a fiaim – az uram beteges, ő nem tudna –; reggel elmennének, és kapnánk fizetést... itten nem hiányzik más a cigányoknak. Ezt a polgármester is tudja bizonyítani, hogy a tetényi cigányoknál nincs dolgosabb, ha munka van... ha nem volnának dolgosak, nem jönnének el még Jászberényből is ide, hogy menjenek kapálni, paradicsomot szedni, ha nem volnának dolgosak, nem mennének most is a téesznel... még a gyereket is viszik kertészkedni...”

De munkaalkalmat teremteni kell, ehhez nem elég, ha dolgosak az emberek: ki kellene találni valamit. Ezt biztosan nem fogja megtenni egy nyugdíjas korú cigányasszony.

A polgármesternek nyilván mások a prioritásai. Nem a munkaadók becsalogatását tűzte ki célul. Elsősorban arra büszke, hogy működik a település, és ehhez nincs szüksége különösebb pótlólagos pénzekre. „...Nem vagyunk forráshiányosak! Mi vagyunk a kistelepek közül az egyedüliek, ahol nincs forráshiány. A működési feltételeket ebben az évben is tudjuk biztosítani!”

A nehéz helyzetben lévő települések – és két példánk ezek közé tartozik – szenvednek a szűkös anyagi lehetőségektől. Ebben nincs különbség a korábban bemutatott „rossz” Dalospetri és a „jó” Tiszatetény között. A települési vezetők ugyanúgy a külső-felső csodát várják. Az óvoda vezetése és működtetése azonban nagyon is eltérő a két helyen. Az óvodavezető véleménye természetesen nem egyezik Tiszatetényben a polgármester véleményével, ennek egyik példája az is, ahogyan a tiszatetényi polgármester szavait kommentálta a község óvodájának vezetője, hiszen a forráshiány persze relatív dolog. A vezető óvónő másként látja a források fakadását: „...lehetne forráshiányos az önkormányzat akkor, ha valóban ki tudná elégíteni azokat az igényeket az intézményekben, amelyekre valóban szükség van. Amíg az intézmények nem kapják meg [ezeket], addig persze hogy nem forráshiányos, ezért nem forráshiányos.”

Természetesen talpon maradni, működtetni egy szegény települést,

nem kis munkát feltételez, de talán magyarázza a falu ennyire leromlott küllemét, az infrastruktúrájának még az átlagosnál is rosszabb állapotát az a törekvés, hogy forráshiány pedig ne legyen. Ami persze nem hat a munkaalkalmakat kínáló fantáziájára. És akkor marad a segély.

Az óvodavezetőnek az a véleménye, hogy nemcsak az alultápláltság, a rossz minőségű táplálkozás hátráltatják a gyerekek megfelelő fejlődését, hanem a rémséges lakásviszonyok is, amelyek javítására nagyon kevés az emberek saját ereje. A riasztó állapotokról : „...12–13 család van, akik kb. 8 m²-en élnek. A mozgásra sincs elegendő helye a gyerekeknek. Tehát innen indul ki: mert ha megfelelő feltételeket kapnának ezek a gyerekek, akiknek genetikai adottságaik semmivel sem rosszabbak, fejleszthetők lennének ezek a gyerekek, csak éppen a 0–3 éves korban a megfelelő feltételek hiánya vezet oda, hogy a részfunkciók zavara előbb-utóbb azt jelenti, hogy enyhén értelmi fogyatékosává válnak, mert nincs kezelve a dolog.”

És hogy ez ne így legyen, az az oktatással csak közvetetten kapcsolatos, ám hosszú távú tervezést, beruházást igénylő politikai döntések kérdése.

Az eddigi meglehetősen visszásnak bemutatott helyzetben van pozitív vonás is: a tiszatetőnyi polgármester megpróbálja a faluba csalogatni a pedagógusokat, nívós lakásokat biztosítva részükre: „...Én úgy kapok óvónőt, ha megfelelő komfortos lakást biztosítok neki. Nem jön ide egyszerűen, ezt az anyagot tanítani(sic!), de ha a gáz is be van vezetve... Tavaly is öt lakást gázosítottunk... hogy legyen. Vannak, akik átjárnak, attól függetlenül, hogy van üres lakásunk, de akik itt vannak, azokat szeretnénk megtartani...”

Tekintsünk el a megfogalmazásban nem is olyan rejtett ellenérzéstől „ezzel az anyaggal” kapcsolatban, és lássuk a pozitívumot: itt van hat végzett gyógypedagógus, és megpróbálnak a pedagógusok számára valami pluszt nyújtani, szolgálati lakást, kényelmes fűtést. A gyógypedagógus azonban önmagában nem elég (erre később még ki-
térünk), és az óvodapedagógusok sem elsősorban a gázfűtés miatt maradtak ezen a településen.

Az óvodai helyzet és a cigányok

A közoktatási intézmények jelentős támogatása lehetne az egyik olyan tényező, amely esetleg hosszú távon javuláshoz vezethetne. Természetesen ehhez szükséges a helyi oktatáspolitikai aktivitása, akármilyen központi intézkedés csak a helyi intézkedésekkel szinkronban hozhat változást. Jelenleg is van olyan törvényi rendelkezés, amely lehetővé teszi, hogy pótlólagos forrásokat kapjanak a cigány gyerekek után, de ez sem itt, sem más településen nem elegendő ahhoz, hogy gyökeres változás következzen be.

Az előzőekben megpróbáltuk bemutatni Tiszatetőnyi helyi politi-

káját a cigányok életkörülményeit alapvetően befolyásoló munkaerő- és lakáspolitikai érzékeltetésével. Láttuk, hogy a település választott vezetője – aki feltehetően valamelyest reprezentálja a falunak a romákról alkotott véleményét – hogyan gondolkodott a kérdéstről. Semmivel sem elfogadóbban, mint azt az előző településen tapasztalhattuk.

Az oktatáspolitikáról árulkodik az a mód, ahogyan elestek a nemzeti és etnikai támogatás plusz pénzétől: „...megigényeltük ezeket a támogatásokat, és amikor októberben megjött a szakértői vélemény ... le kellett mondani azt a megigényelt támogatást” – mondja a jegyző asszony. Az igénylés módja szakszerű volt, tehát a jegyző jól ismeri az eljárást: nem is ez volt a gond. Kérdésünkre pontosan el is mesélte az igénylés menetét. De ez valahogy nem vált világossá a számukra: nem tájékozódtak kellőképpen arról, hogy ez csak az etnikai vagy nemzetiségi kisebbséghez tartozó gyerekeket illeti? A jegyzőnő helyesen érzékeli a problémát: a gond annak megállapítása, „hogyan milyen származású az a gyermek...”. Amióta a cigánykérdés egyáltalán felmerül hazai oktatásügyünkben, alapvető probléma, hogy hogyan állapítjuk meg egy-egy gyerekről az etnikai hovatartozását (nem beszélve a szociológiai kutatások erre vonatkozó módszertani problémáiról, melynek nagy irodalma van, és amely meglehetősen megosztja a szociológus közvéleményt). Az összes általunk megismert településen megoldották ezt a kérdést, természetesen nem tökéletesen, de a támogatás elnyerése érdekében pragmatikusan. A „ki a cigány” kérdése egy kis faluban a helyi ismeretek alapján dől el, vagy jól, vagy rosszul. A jegyzőnő ugyan tudja, hogy az etnikai hovatartozás érzékeny személyes adat, amelyet csak önkéntes bevallás alapján lehet nyilván tartani, de „...egy óvodás gyerektől nem igazán lehet megkérdezni: te most cigánynak vagy magyarnak vallod magad?” Szinte érthetetlen, hogy a természetes és kézenfekvő megoldás, a szülők, a gondviselők megkérdezése miért nem kerül elő. Alighanem a község vezetőinek a cigányokról alkotott nem túl pozitív képe az oka, hogy ebben a kérdésben sem tekintik őket partnernek. (Ehhez csak egy apró adalék: a polgármesterrel készült interjúban megkérdeztük, van-e cigány származású pedagógus a faluban. A polgármester nemmel válaszolt, a mellette ülő gazdasági vezető azonban kijavította: „De van! Az óvodában van cigány pedagógus! A Sz.-né R. Erzsike!” „Hát én őt már nem oda sorolom” – hangzott a polgármester válasza.)

Az előzőkből tanulva, most már csak a helyi ismeretek alapján cigánynak tartott gyerekek után igénylik meg az emelt fejkvótát.

A települési önkormányzat elképzelései igen rokonszenvesek a pedagógusok megtartásáról (ld. pedagógus-lakások). Kissé ellentmond azonban a képnek, hogy a vizsgálatunk óvónői közül a kiemelkedően nagyszerű vezető óvónő nem helyi, hanem bejáró, és a kollégák közül is csak egy helyi van. Egészen más technikákkal toborzott maga köré olyan kollégákat, akik a legelfogadóbb, legnagyszerűbb óvodák egyi-

két csinálják ezen a meglehetősen nehéz területen, ahol képesek az ellenséges hangulatú közegben szép, jó és hatékony óvodapedagógiai munkát végezni. Az ellenséges hangulatról a polgármester szavai is árulkodtak, az alábbi történet azonban tényszerűbb. Az óvoda ugyanis nehezen kapja meg a képviselőtestülettől azokat az eszközöket, pénzeket, melyekre szükségük lenne. A vezető óvónő nem panaszkodik, nem kér segítséget, nem emlegeti a központi vagy egyéb intézkedéseket, mindössze tárgyilagosan tájékoztat a helyzetről, amelyben eszközökre, pénzre lenne szüksége az intézményének:

„...Jeleztük a költségvetés elfogadás előtt és elfogadásán is, de igazából nem történt semmi. A cigány gyerekek oktatása nem fontos. Azt mondják, fölösleges a pénz, mert úgyse lesz belőlük senki meg semmi, és most minek költsünk arra. Inkább a meglévő 2, 3 vagy 5 millióból építsünk járdát! A képviselők így gondolkodnak.”

Ez azonban nem kedvetleníti el sem őt, sem a kollégáit, megcsinálják, amit akarnak és mind eszközeikben, mind pedagógiai munkájukban az igazi gyermekszerető szakértelem vezeti őket. Érdekes megvizsgálni, hogy a fenti anyagi kérést, illetve teljesíthetőségét hogyan látta a polgármester azaz a képviselőtestület. „...Nemrég volt egy testületi ülés, amikor az óvónő benyújtott egy igényt, hogy 100 ezer forintot kér cigány hagyományápolásra, egyebekre meg szakkönyvekre. A testület 50 ezer forintot hagyott jóvá, meg is indokoltuk: sok cigány itt már nem szereti, ha azt mondják neki, hogy cigány és én magam is egyetértek azzal, hogy ne erőltessük rájuk, amit nem akarnak. Ne csináljunk itt mi etnikai konfliktust azért, hogy azt mondjuk ezeknek a felnőtteknek egyik fele cigány, a másik fele magyar és erőltessük! Soha nem ismerte a nyelvet, nincs hagyománya, nincs kultúrája, ne akarjunk mi itt valamit mesterségesen előidézni!”

Elég érdekes ez az érvelés. Etnikai konfliktust okozna, ha az óvónő cigány kultúrával kapcsolatos szakkönyveket vásárolna? Ha a cigány gyerekek kultúrájáról, életéről többet szeretnének tudni a pedagógusok?

Ebben a faluban szívesen veszik az óvónők a behozott cigány kisgyereket, nem zavarja őket, ha más szokásaik vannak, ha meg kell tanítani a WC használatára, nem is esik erről szó. Viszont megpróbálják a rendelkezésre álló lehetőségeket használni. Például pályáznak. (Emlékszünk: a hasonló adottságú Dalospetri óvodája egyetlen önálló pályázatot sem adott be!)

Pályázati pénzből vettek 1 millió forintért a faluban egy házat és az óvoda bővítésére szánják, tehát oktatási célra. Ekkor majd talán nem lesz gond, hogy minden gyerek járhasson ide 3 éves kortól. 40–60 gyereket tudnak így felvenni majd a mostani létszámon kívül.

A vezető óvónő is úgy látja, hogy akiket fel tudnak venni, szívesen járnak, csak néhány családnál van gond, de ez nem jellemző.

Az óvodai térítési díj napi 82 forint. Ebben a faluban is az a szokás, hogy a térítési díjat a gyermekvédelmi támogatás összegéből vonják

le, illetve tartják vissza. Természetesen 82 Ft nem nagy pénz a napi háromszori étkezésért, az egész napos gondozásért, mégis háborognak a családok, amint azt a gazdasági vezető elmondja „ mert erre rá kell számolni a 12 százalékos áfát. Mindig háborognak, ha ki kell 2–3 ezer forintot fizetni. Mi meg csitítjuk, hogy gondolkodjál már, 62 Ft egy kakaós csiga egy gyereknek! Itt meg napi háromszori étkezést kap! Az a gond, hogy ők mindig mindent ingyen szeretnének!” – ez inkább a cigányokról szóló általános vélekedéshez adalék, s kevésbé az óvoda működéséhez.

Nem tudom, nem az lenne-e a legjobb mindenkinek, ha valóban ingyenessé lehetne tenni az óvodát. Ha ezzel valamennyire is megoldhatóvá válna, hogy a cigány és nem cigány szegény gyerekek felkészülten kerüljenek az általános iskolába. Mindenki így járna a legjobban. Hogy nem szívesen fizetik ki a több ezer forintot, a kereseti viszonyok ismeretében talán érthető. Legalábbis a külső szemlélőnek. Az óvoda gazdasági vezetője kesereg, mert az emberek akár egy nap túlfizetést sem akarnak bent hagyni: „...de van, aki ha egy nap túlfizetése van, veri az asztalt, meg ordít”.

Az óvodában járva csodáltuk a nehézségek ellenére megteremtett környezetet. Nemcsak az épület és a kert emelkedik ki a falu környezetéből („könnyen megtalálják, egy szép házat keressenek!” – szölt az útbaigazítás). Két épület, sok fa, tágas, szép kert, gondozott pázsit, kerti játékok. Mintha nem is Tiszatetőnyen lennénk. Az óvodavezető irodája is méltó a vezetőhöz. Igényesen berendezett, kényelmes hely, ahol nyugodtan beszélhetünk mi is, és nyilván a kollégák is. Az épület ugyan több mint száz éves, ez volt a régi községi iskola, de megfelelően modernizálták az óvoda igényeihez. A vizesblokkokat is a kisgyerekek igényei szerint alakították ki: a WC-k elkülönítetten, függönyökkel elválasztva állnak a gyerekek rendelkezésére. A rend, a tisztaság, a felszabadultan játszó gyerekek látványa az udvaron egészen különös, szokatlan jelenség a vizsgált hét település óvodái között. Az óvónő kiemelkedő szakmai érdeklődése a cigány gyerekek nevelése terén, optimizmussal kell hogy eltöltsön mindenkit.

Sajnos kevés a férőhely. Ennek hiánya miatt nem járnak többen óvodába. A kimaradók közül nem minden gyerek cigány, de többnyire a leghátrányosabb helyzetű családok gyerekeiről van szó. Ők nem is tülekednek annyira, hogy felvegyék a gyereket az óvodába a kötelező életkor alatt.

Kérdés: a szegények közül maradnak ki a legtöbben az óvodai nevelésből?

A vezető óvónő szerint: „Hát igen, de szegény itt mindenki ... nem is tudná [mindenki] hozni, férőhely hiánya miatt. Tavaly 130-an kérétek és mindenkit felvettünk, senkit nem utasítottunk el, de nem is tudtunk volna többet felvenni. A 4–5 évesek közül 14 maradt ki, az 5–6 évesek közül mind itt van és a 3–4 évesek közül 30–40 fő maradt ki, aki nem is jelentkezett, tehát nem volt miért elutasítani. De nincs

férőhely sem. Ebben az évben 16 gyereket helyhiány miatt el kellett utasítani, az elutasításról egy bizottság dönt augusztusban... Az 1998–99-es évben volt 19 gyerek, aki 5 évesen kezdte az óvodát, korábban nem is jelentkeztek, és sajnos ők a leghátrányosabb helyzetű gyerekek. Minden nagycsoportos korú gyerekeknek küld az óvoda értesítést arról, hogy amikor a gyerek betöltötte az 5. életévét, kötelező az óvodába járás. A védőnővel nagyon jó a kapcsolat, ő minden gyereket nyilvántart és az óvoda vele egyeztetve tudja kiküldeni ezeket az értesítéseket. Mind a 19 gyereket be is írátták, 2 gyerek szülője nem jelent meg az első hívásra, de a második után már nem volt gond.”

Természetesen nem biztos, hogy a leghátrányosabb helyzetű gyerekeknek elég az egy év óvoda, de biztató, hogy az óvoda bővítésével a közeljövőben a helyhiány megoldódik.

A beiratkozó családokat, gyerekeket az óvónők még augusztusban végiglátogatják, az évkezdést megelőzően. Mire a gyerek bejön az óvodába, kétszer találkozik leendő óvónőjével. A családlátogatás tapasztalatai hozzájárulnak a csoportbeosztás kialakításához. Az óvodában 5 csoport működik, szakember-ellátottságuk jónak mondható. „...25–28-as csoportok vannak, nagy létszámmal működünk... 2 szakemberrel, óvodapedagógussal és egy dajka nénivel... A kollégák közül kettő végzettség nélküli, az egyik gyógypedagógiai asszisztensnek tanul, 1 gyerekefelügyelő, a többi végzett, felsőfokon, 11 óvodapedagógus van az 5 csoportra.”

Mivel sok a hátrányos helyzetű gyerek, helyénvalónak tűnt a jól felszerelt óvoda vezetőjétől megkérdezni: hogyan történik az elmaradott gyerekek felzárkóztatása, hiszen a cigány felzárkóztatásra kértek támogatást ebben a faluban is.

„A felzárkóztatás az egy rossz szó. Inkább fejleszteni lehet, csoportos formában” – hallottuk az óvónő véleményét. Ezzel messzemenőig egyetértünk, és örültünk, hogy egy több mint évtizede a pályán lévő, a cigány gyerekek problémáit jól ismerő, a pedagógia módszereit kreatívan alkalmazó óvodavezető kimondta, amit sajnos sem az oktatási törvény, sem sok, terepen dolgozó kolléga nem nehezményezett. *Nem felzárkóztatni kell és főleg nem a cigányokra korlátozni a felzárkóztatás fogalmát!* Egy-egy gyerek saját magához képest jut el valamilyen fokra, és pedagógiai hiba, különösen az óvodában, ha ezt nem veszik figyelembe. Az egyén lehetőségei, képességei egy ilyen fogalom használatakor háttérbe szorulnak, és ha ilyen az oktatáspolitikai szóhasználata, ez az, amire célzott nevelési programokat kell írni, csak kevés pedagógus lesz – szerencsére a tisztatényi óvónő ilyen –, aki észreveszi azt a csapdát, amelyet ez a fogalomhasználat takar.

Mit csinálnak itt az óvodában?

„...A játékon keresztül, képesség- és észlelésfejlesztést végzünk. Nincs külön csoport, egyáltalán nincs. Együtt vannak integrált formában, ... mi így szeretjük, így látjuk eredményesnek. Végül is én azt

mondom, hogy akkor tudnak majd később is egymás mellett élni ezek a gyerekek, ha pici korban megszokják, illetve elfogadják egymást.”

Reméljük, hosszú távon létrejön majd egy ilyen módszerrel indított gyerekcsoportnál az eredmény. Sajnos – mint erre később visszatérünk – az óvoda önmagában kevés. Ha nincs hasonló szellemű folytatás, nem látható az erőfeszítés eredménye.

Láttuk, hogy az iskolában a „magyar” szülők közül sokan elviszik más községbe a gyermeküket, nem akarják a főként cigányok által látogatott általános iskolába járatni. Mi a helyzet az óvodával? „...A szülők részéről nem volt olyan, hogy csak magyar vagy csak cigány, inkább úgy, hogy tiszta meg piszkos gyerek együtt... Úgy ítélték meg, hogy a gondozottabbak [legyenek] együtt, a gondozatlanabbak meg külön. Ez egy-két szülő kezdeményezése volt.”

Az óvodai munka egyik fokmérője lehet, hogy az enyhe fokban értelmileg sérültnek nyilvánított gyerekek elkerülhessék a kisegítő iskolát. Ennek a problematikának itt (sem) szentelhetünk nagyobb helyet, de a vezető óvónő véleményét érdemes idéznünk: „...Ezek a gyerekek fizikálisan nagyon gyengék! Amikor bekerülnek, sokan azt gondolják, hogy nincs gond pl. a mozgásukkal. De van. Annyira gyengék fizikálisan, hogy pillanatok alatt elfáradnak, és nemcsak fizikailag, hanem szellemileg is elfáradnak.” Ha a megfelelő minőségű étel, a meleg, kényelmes hely, a nyugodt alvás biztosítva lenne, a kisgyerekek fejlődése is megfelelő lehetne. Említettük a lakások rossz minőségét, a munka hiányát, a nagy szegénységet. Az óvónő sem látja ezt másként. A nyomornak bizonyosan van egy olyan foka, amely veszélyezteti a gyerek fejlődését. A fogyatékosnak nyilvánított ép értelmű gyerekeknél végül is erről van szó. A végletes nyomor nem engedi kifejlődni azt sem, ami benne van egy gyerekben. A tapasztalat azt mutatja ebben az óvodában, amit már elmondott az óvónő: „Ha megfelelő feltételeket kapnának ezek a gyerekek, fejleszthetők lennének.”

Az óvónő azt állítja, hogy korábban kellene kezelni a részfunkció-kieséseket, az óvodában már esetleg késő. Hasonló tapasztalata van korai fejlesztéssel foglalkozó szakembereknek is, akiknek javaslata szerint védőnői szűréssel korán ki lehetne küszöbölni sok olyan, az apró részfunkciók kieséséből származó, később fejlődési problémát jelentő esetet, amelyek kezelése egyszerűen véghezvihető. A korai fejlesztés elmaradása miatt növelik a speciális iskolai tanulók számát, ennek minden következményével. Korai fejlesztő központok csak alig néhány nagyvárosban működnek, a szűrés pedig kidolgozásra vár.

A fejleszthetőségről hasonlóan vélekedik a vezető óvónő is:

„...Én nagyon optimista vagyok, ha nincs ennek genetikai háttere. Hároméves kortól és rendszeres óvodába járással, speciális megsegítéssel lehetne őket úgy fejleszteni, hogy akár egy szakmunkásképző vagy szakközépiskolába, néhányan nyilván egyetemet vagy főiskolát is el tudjanak végezni.”

A fejlesztésért az óvoda mindent megtesz, amire csak lehetősége

van: a tárgyi feltételek megszerzésével, és a szakemberek ilyen irányú továbbképzésével egyaránt. „...Nagyon jó irányban haladunk. Képességfejlesztésben kimondottan az észlelési funkció zavarainak megelőzését próbáljuk elérni itt az óvodában. Olyan módon, hogy pályázati pénzen nyert speciális eszközök, a mozgásfejlesztést illetve a részképességi zavarok fejlesztését szolgáló eszközöket vettünk. Továbbképzéseink: három pedagógus rendelkezik fejlesztő pedagógiai végzettséggel. ...A tárgyi feltételeinket és a tudásunkat meg a továbbképzésünket úgy próbáljuk alakítani, hogy minden részterületet próbálja a pedagógusok közül valaki csinálni...”

A kisegítő iskola persze ugyanolyan problémákat rejt itt is, mint másutt is: nem biztosítja azt a fejlesztő légkört, pedagógiai munkát, amelyre egy valamilyen szempontból lemaradt gyerekeknek szükségük lehetne. Leginkább azoknak a gyerekeknek, akik ebben a nagyon szegény faluban is a legszegényebbek közé tartoznak, hiszen: „...Azok kerülnek oda, akik a legrosszabb szociális környezetből vannak.” A természet persze nem válogat, a jómódú gyerekek között is van valódi sérült, pl. tavaly bekerült egy autista, idén pedig egy gyengén látó kislány a speciális tantervű iskolába. Ezt csak a pontosság kedvéért mondja el az óvónő, nem ez beszélgetésünk fő fonala. A cigány gyerekek lemaradása a témánk. Kérdés, hogy ami az óvodában már nem behozható, az vajon behozható-e az iskolában, az enyhe fokban sérült cigány gyerekek iskolájában?

„A szakértő szerint enyhén [sérültek]. Visszakerülhetnének a normál osztályokba megfelelő segítségnyújtással.” További kérdés, hogy vajon megkapják ezt a segítséget a kisegítőben?

A válasz: „Itt kapcsoljuk ki a magnót!”

Talán ez az utolsó mondat többet árul el a speciális tantervű iskola működéséről – ahol egy kivételével csak cigány gyerekek vannak –, mint az összes többi mondat. A kisegítő iskolákra az a jellemző, amit az óvónő a tiszatetőnyi kisegítőről is elmond.

„...Azt tapasztalom, hogy a kisegítő iskolák rosszul felszereltek, nem szakemberek látják el a feladatokat, rengeteg a képzés nélküli. Én a lehető legrosszabb formának tartom kistelepüléseken a kisegítő iskolák fenntartását. Hogy városi szinten hogyan alakul, nem tudom...”

Dehát akkor miért kell fenntartani? – tettük fel a kérdést az óvónőnek: „...szerintem nem kéne fenntartani, mert 5–6–7–8 gyereket 2–3 osztályban minden további nélkül lehetne integrált formában speciális órákkal megsegítve fejleszteni, felzárkóztatni. A gyerek kapna ugyanannyi segítséget, és nem lenne kirekesztve. Mert ez egyfajta előítélet, hogy te a gyógyóba jársz. Én nem tartanám fenn, ha rajtam múlna!” – mondja.

Én sem, ha rajtam múlna. A cikk bevezetőjében utaltam erre vonatkozó publikációimra, ahol bővebben kitérek a speciális iskola problémáira, itt csak az óvónő véleményét kívántam idézni. Egy olyan

szakemberét, aki a gyakorlatban is sokat tett és tesz azért, hogy ne kerüljenek roma gyerekek ilyen nagy számban speciális osztályokba. Nemcsak az óvónővel osztjuk a kisegítőről szóló véleményünket, hanem felnőttként sok, egykori cigány gyerek is hasonlóan gondolkodik, akiket eggyel több stigma kísér azzal, hogy „gyógyós” múltja van. De ennek kifejtése nem jelen írás tárgya, idézett írásaimban kitérek erre is.

Az óvoda hangulatából, az óvónő megközelítési módjából következik, hogy a szülőkkel is jó a kapcsolata. „...Nagyon jó [a kapcsolatunk], egy-két családdal vannak csak problémák. Nyitott, közvetlen, minden lehetőséget megragadunk, hogy a szülő akarja behozni a gyereket, mert akkor hozza be, ha bízik bennünk!” Pontosan ez az alap, ez az, amit megtaláltunk Tiszatetőnyben, és ezt hiányoltuk Dalospetriben. A hivatástudatból az következik, hogy ki kell alakítani a kölcsönös bizalmat, még egy olyan helyen is, ahol nem tudnak minden gyereket felvenni az óvodába, ahol nem kell harcolni a „fejkvótáért” és ahol a gyerek „neveltségi szintje” sem olyan, mint a középosztálybeli magyar gyerekéké. De ha az óvoda valóban azt akarja, hogy a gyereket felkészítse, fejlessze, bizonyosan el fogja érni, hogy a gyerek ott is legyen, hiszen enélkül nem lehetséges a szakmai munka. Ilyen megközelítés mellett nem csoda, ha azt érzékelik, hogy „...a bizalom megvan. Bármikor bejöhet a szülő, de megvan ennek a szabálya, vannak nyílt napjaink, de ha bármelyik szülő kérné, hogy szeretném megnézni, nincs akadálya. (Ezt még nem kérték). Főleg azt szeretik a szülők, ha a gyerek szerepel, valamilyen műsor van és a műsorból is talán... nem mint a gyereket megfigyelő szülő, hanem, hogy is mondjam... ő maga is műsort kap, és jól érzi magát. Mi szoktunk felnőtt műsorokat is adni, és nagyon élvezik a szülők.”

Az óvónő egészen másképp látja a cigányokat, mint a polgármester és a dalospetri óvoda vezetője. A polgármester szerint nincs kultúrájuk, az óvodavezető úgy látja, hogy „a régi szokásokat, a hagyományokat nem felejtették el, hál’ istennek”. Tehát van mit megtanulni tőlük, van mit megfigyelni, mármint annak, akit érdekel ez a hagyomány, ez a kultúra. Az óvónő számára egyértelmű, hogy ha cigány gyerekeket akar nevelni, tudnia kell, honnan jöttek. Ezek a gyerekek a helyi cigány telepről érkeznek az óvodába, tehát el kell menni a telepre, megnézni, hol és hogyan élnek. A vezetőnő el is megy a családokhoz. És ha valaki érdeklődéssel közelít a telep élet felé, mást talál, mint az, aki ellenségesen, előítéletekkel terheltten megy oda. A vezetőnő szerint: „egy nagy család a cigánytelep, úgy érezhettem tegnap ott magam, mintha a Váci utcán sétáltam volna, de nyilván nem egy gazdag környezetben, hanem egy szegény környezetben. Sétálnak az emberek, üldögélnek a kapuk előtt, jókat beszélgetnek, szól a zene, fő a rengeteg étel, 3-4 családot ellátva, kapálnak, ... inkább szépítkeznek. Olyanok, mint egy nagy család!”

– Te milyen megfontolásból mész a telepre? – kérdeztük tőle.

– Mert érdekel! Fontos, hogy tudjam hogyan élnek, csak erre tudok építeni, másrészt meg az ő kultúrájuk ... nagyon szeretik, ha odamegyek, órákig ott vagyok, régről ismernek, beszélgetni szeretnek, szeretik, ha érdeklődöm felőlük, érdeklődöm a gyerekről. Ők viszont érdeklődnek az óvodáról és bajukat-gondjukat elmesélik. Próbálok reálisan válaszolni. Jó kapcsolatunk van, s szeretek köztük lenni.”

Ilyen elfogadó, szeretetteljes megfogalmazással csak egyetlen beszélgetőpartnerünknel találkoztunk a vizsgálat során: annál az óvodánál, ahol a másik alacsony hiányzási rátát mértük. Nem meglepő, hogy bizalommal vannak az óvoda iránt a cigányok. De sajnos az sem meglepő, hogy a teljesen más beállítódású önkormányzattól nehéz megszerezni még néhány tízezer forintot is a cigány kultúra megismeréséhez szükséges szakirodalomra.

A mintánkba került hét település közül csak két óvodában volt cigány pedagógus – mondanunk sem kell, hogy ott, ahol alacsony volt a hiányzási arány. Tiszatetőnyben egy nehéz identitásproblémával is találkozott a vezetőnő a roma kolléganőnél. Ezt is sikerült megoldania, mint halhattuk:

„Van egyébként egy cigány óvónőnk, felsőfokú végzettséggel. A férje magyar. Nem adott plusz támogatást a jelenléte a munkatársaknak. Eleinte, 10–15 évvel ezelőtt, úgy éreztem, az első pillanattól kezdve, hogy nem igazán meri elfogadni, hogy ő a cigány népcsoporthoz tartozik. Talán most kezdi elfogadni magáról, szerintem most sem vállalja, de jobban mer állást foglalni dolgokban, sőt, ha problémáink voltak, inkább a háttérben maradt, nem igazán szólt bele a dolgokba, nem azt éreztem, hogy ő a saját népcsoportjának próbál segíteni. Most már őszintén, nyíltan beszél a dolgokról, ezt nem is lehet elkerülni. Valamikor a kezdet kezdetén elhatároztuk, hogy erről beszélni kell, most érzem, hogy most már őszintén mondhatjuk, amit gondolunk a cigányokkal kapcsolatban. Az ő kapcsolatai gyakorlatilag visszanyúlnak az ősihez, tartják a rokoni kapcsolatokat...”

Ahhoz, hogy ez a cigány származású diplomás óvónő vállalni tudja identitását, ez a vezetői magatartás kellett, és hosszú idő, türelem. Talán az ilyesfajta eredmények miatt is tartja magát optimistának a vezetőnő.

Az sem általános, hogy ebben a faluban „van olyan óvónő, aki olyan kapcsolatban van egyes cigány családokkal, hogy egy-egy hízóvágás után kóstolókat küldenek egymásnak”.

A cigány és magyar gyerekek, a két egymás mellett élő népcsoport közötti távolság csökkentését, az előítéletek esetleges lebontását szolgálja az a tudatos munka, amelyet a környezetismeret keretében végez az óvoda. Nemcsak szólam itt, hogy egymás mellett kell élnie a két népnek. Úgy vélik az óvodapedagógusok, hogy a gyermekek ismereteinek bővítését, a környezet megismerésének egyes részleteit cigány családoknál is be lehet mutatni: „Nemcsak a község közepén lévő ismeretekre [hagyatkozunk], hanem a cigány családokhoz is ki-

megyünk, megnézzük, kinél van sertés, a másik alkalommal szól a szülő, hogy náluk kiskacsa van, és ezzel azt próbáljuk elérni, hogy ismerje meg a magyar gyerek a cigány családok életmódját és fordítva is! Ez a megközelítés talán a megfelelő módon indul itt el, és nagyon büszkéek a cigány családok, hogy kimegyünk!”

Mindezek ellenére van néhány gyerek, aki rendszeresen mulaszt. Erről is őszintén beszél az interjúalanyunk. Meglátása szerint a rendszeresen hiányzók „a legrosszabb körülmények között élő családok, a legrosszabbul kezelhető családok. Két, azaz három családról van szó, akik nemcsak óvodai szinten, de iskolai és önkormányzati szinten is a legproblémásabbak, minden tekintetében. Az oka? Szerintem az, hogy a szülőket soha nem érjük el. Valamilyen oknál fogva mindig máshol vannak, mint ahol lenniök kellene. A nagyobb gyerekek vigyáznak a kisebbekre, ez azt jelenti, hogy az iskolás se megy iskolába, a kicsi se megy óvodába ... az önkormányzatnál a családgondozó maximális, szerintem a megye legjobb családgondozója rendszeresen, hetente látogatja ezeket a családokat, a mi gyermekvédelmi felelősünk úgyszintén. Jelzés nélkül is kimennek, ezek visszatérő problémák, a családgondozó nemcsak oda megy, ahol probléma van, hanem minden olyan családhoz is, ahol úgy gondolja hogy segítségre van szükség, illetve a telepen minden családot lelátogat, és hallgatnak rá... Az igazság az, hogy itt már mindent bevetettünk. És hát sem az anyagi segítség, sem más jellegű segítség nem hat, itt nem tudtunk eredményt elérni. Jön a következő napon a gyerek, jön két napig, megint nem jön egy napig, és jön egy napig, két napig nem jön... nem lehet anyagi oka, a saját maga életformája [ez]. Ki van fizetve az óvodai térítés, [ez] egyfajta életmód. A gyermekvédelmi támogatásból ki van fizetve a térítés, az életmód, az életstílus, ahogy ők élnek [az ok]. Nem fontos az intézményi nevelés.”

Figyeljünk a fogalmazásra: az óvónő úgy látja, hogy az a két-három család, amelyben a sokat mulasztó gyerekek nevelődnek, a cigányságnak egy olyan rétegéhez tartozik, amely a legrosszabb körülmények között él, és ahol a szülők számára az intézményi nevelés nem fontos. Nem azt mondja, mint első esettanulmányunk vezető óvónője, hogy elhanyagolják a gyerek nevelését, hogy nem fontos számukra a gyerek, hanem hogy az az érték, amit sokak számára az intézményi nevelés nyújt, az nem fontos.

Nagyon lényeges kérdést érintünk itt. Anélkül, hogy belemennénk az életmódváltás vagy értékváltás dilemmáinak bármennyire felületes taglalásába, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy akár tudatosan, akár nem tudatosan, de a szülők tapasztalatai az intézményi nevelés fontosságáról legalábbis ellentmondóak lehetnek. Kétségtelen, hogy ezen a településen az óvoda kitűnő, az óvónők elfogadóak, előítéletmentesek sőt, sokan érdeklődnek a cigányság élete, életformája, kultúrája iránt. Ez kivételesen pozitív helyzetet jelent. Ez meg is látszik az óvodai hiányzásokon. A későbbiekben azonban, a speciális tanter-

vű iskola, az összevont osztályokkal, a „gyógyós” lét megbélyegzettségével, vagy az az általános iskola, ahol másodiktól megpróbálják elkülöníteni a jobban haladókat a rosszabbul teljesítőktől, az a tudat, hogy a „magyarok” közül sokan inkább másik faluba viszik a gyereket, csak ne kelljen a cigányokkal együtt járni, a továbbtanulás értelmetlensége és lehetetlensége, a munkalehetőségek szinte teljes hiánya, a többségi társadalom értékei szerinti teljes perspektívtalanság nem valami hívogató. Az intézményes nevelés fontosságát be nem látók érzékelik a valóságot, a köznapi jelenségeket, az alábbi helyzetet, amit egy 56 éves asszony fogalmazott meg: „a cigányok között egy pár ember, aki jobb módú... nem tudom miért... én hiába tanítottam a fiaimat, három fiam van. Szolnokon tanítottam, kőműves épületburkoló, a másik gépszerelő, Kunhegyesen motorszerező ... mit ér vele, egynek sincs munkája!”

Az óvónő, a vérbeli óvónő feladata azonban az, hogy az óvodába csalogassa és az iskolára felkészítse ezeket a gyerekeket is, hiszen nem sok más esélyük van a jobb életre, mint a jól, jobban eladható szak tudás megszerzése, ezért: „nem adjuk fel a harcot, megyünk és nagyon sokszor megyünk, tudjuk, hogy holnap itt lesz, holnapután nem”. Ezt teszik szakmai becsületből, elhivatottságból, ha nagyobb szavakat akarunk használni. Hiszen a külön erőfeszítéseket nem honorálja senki, nincs jutalom, az önkormányzat szűkös költségvetéséből különösen nincs. „Az egyik óvónő, aki a gyermekvédelmi felelősünk, heti egy óra kedvezményt és havi 900 Ft gyermekvédelmi pótlékot kap. Ami törvény szerint nem jár, kimondja az új gyermekvédelmi törvény, hogy az óvodában nincs szükség gyermekvédelmi felelősre. Ez az óvodavezető és a helyi gyermekvédelem feladata, illetve a gyermekvédelmi feladatokat az egész napi óvoda során a gondozó, az óvoda ellátja. De hogy mi történik az óvodán kívül, azt a törvény nem szabályozta, és nem foglalkozik vele. Most voltunk egy konferencián, ahol megkérdeztem, hogy ha 6 évesen a gyerek bekerül, ott miért van szükség gyermekvédelmi felelősre, és az óvodában miért nincs? A válasz az volt, hogy mi az óvodában ellátjuk a gyermekvédelmi feladatokat, ami az óvodára tartozik. Ezt én nem így látom, lehet hogy egy városi óvodában, ahol jó módú családból kikerülő gyerekekről van szó ez így van, de ott is lehet hátrányos helyzetű gyerek, veszélyeztetett, de ez más jellegű.”

Az iskolai életre való felkészítés az egyik legfontosabb dolga ennek és a többi óvodának. Ha mindenki ilyen komolyan venné a dolgát a cigány gyermekekkel kapcsolatban, ennyire készítené fel a következő életfeladatokra, mint ez az óvoda, ez a tanulmány nem született volna meg, mert már régen idejétmúlt kérdés lenne, hogy miért kerül ennyi cigány gyerek kényszerpályára, miért van a roma népesség olyan helyzetben, amilyenben még ma is van.

Az óvónőnek vannak elképzelései, ha rajta múlna, a helyi feladatot kitűnően meg tudná oldani: „...Én tudom, mit kellene tenni, illetve,

sejtem. '84-'85-ben volt egy olyan időszakunk, amikor ha reggel 8-ig nem érkezett be a gyerek, biciklire ültünk az óvoda vezető helyettesével és összeszedtük a gyerekeket. És azt mondtuk, hogy na most akkor indulunk, és óvodába megyünk. Ezt most nem csináljuk. Az jutott eszembe, hogy ha egy pályázaton vagy akármin lehetne nyerni, vissza kellene menni, meg kellene fizetni a pedagógust, aki vállalja, és kimenni a gyerekért. Vagy egy kisbuszt [venni], betenni a 9 gyereket. Igaz, mindenki arra várna akkor, hogy menjünk érte. Akkor minden gyereket busszal kellene behozni. Ez a kerékpáros dolog azonban..."

Nem lenne ördögösség megoldani, van egyszerű, nem drága és biztosan kifizetődő módszer a hiányzások további csökkentésére, hosszú távon. Ha fontos lenne a cigány gyerekek óvodáztatása, ha fontos lenne, hogy az intézményes nevelést, a többségi társadalom értékeit magukévá nem tett emberek élete megváltozzon hosszú távon. Persze a későbbiekre más intézményekben kellene ügyelni, mert hiába az óvoda, ha az iskola nem építi tovább az elkezdetteket és hiába az iskola, ha a munkakörnyezet ilyen silány és elhanyagolt. De ahogy az óvónők maradnak az óvodai feladatoknál, mi is maradunk tanulmányunk tárgyánál, az óvodánál, ebben a részben a „jó” óvodánál, a jó gyakorlat bemutatásánál.

Az óvodában a nevelőtestület szemlélete egységes, a vezető óvónő a saját elképzelései szerint alakította munkatársi gárdáját. Úgy tűnik, ebben nem nagyon játszott szerepet a polgármester által emlegetett pedagógus lakásprogram.

„...Az egységes gondolkodás, az egységes szemlélet nagyon meghatározó! És ez most ebben az évben különösképpen kijött, a gyestről visszajött kolléganőknél... tehát hogy egységes szemléletmóddal, gondolkodással neveljük ezeket a gyerekeket! És nincs előítélet, abszolút nincs a cigányokkal szemben részünkről. Sem szülő, sem gyerekek felé! Nagyon nehéz volt ezt kialakítani. 15 éve, a 16. évet kezdem szeptemberben mint vezető. Rettenetesen nehéz volt kialakítani egy ilyen óvónői testületet. Mert aki nem bírja a másságot, az nem marad meg. Az egy év múlva, ha helye van, elmegy... Volt ilyen. De most úgy érzem, akik vannak, képesek ugyanazt az irányt vagy szemléletet követni, amelyet hosszú éveken keresztül megpróbáltam kialakítani. A »mi lenne, ha a te gyereked lenne?« alapon indult ez az egész. A technikai dolgozókkal kapcsolatosan is, mert nekem az a meglátásom, hogy mindig abba kell belegondolni, hogy mi lenne, ha az én gyerekemmel történe ez.”

Mondhatnánk, lám, milyen egyszerű. Ha pedig ilyen egyszerű, miért nem történik ez meg máshol? Itt most nincs arra mód, hogy a vezető óvónő szakmai életútját elemezzük, kiderítsük, milyen egyéni érdeklődés, milyen szakmai hatások és különös motivációk nyomán alakította ki szemléletét, találta meg azokat a módszereket, amelyek az előítélet-mentes óvodai légkört segítettek kialakítani. Itt csak leír-

juk, hogyan történik a tiszatetőnyi óvodában az óvodai munkaközösség kialakítása, és talán, ha ez a tanulmány eljut más óvodai szakemberekhez, hasznosíthatják belőle, amit lehet. „...Nagyon fontos az évzáró értekezlet, ahol értékeljük az óvoda munkáját, számomra fontos, hogy ne köntörfalazzunk, hanem őszintén mondjuk meg, mi a probléma, mi a jó, miben tudunk még lépni, mi az, amiben kevésbé léptünk, pedig tudnánk még lépni. Ez a fajta szemléletmód, amelyről úgy érzem, tiszta szívből csinálom, úgy érzem, átveszik. Nemcsak azért veszik át, mert önmaguk is akarják, hanem én egy következetes munkát tudok csak elfogadni, és a gyerek az első! Nagyon fontos! A gyerekközpontúság, és ennek vannak ellenőrzési formái...

Jelenleg 2 tiszatetőnyi kolléganő dolgozik itt, ketten máshonnan jöttek azután, és itt maradtak, 1 kolléganő jár velem együtt át T.-ről.

Akik itt maradtak, szolgálati lakást kaptak, jól érzik magukat, el tudták fogadni ezt a fajta másságot, és jól érzik magukat... Volt egy időben egy cigányasszony, aki dajka-munkát végzett, egy évig, a többiek majd talán csak nyugdíjjal mennek el, ha megtörténik az óvoda bővítés, számítok arra, hogy cigány dadust alkalmazhatunk. Az iskolában van cigány takarítónő.”

– Ki tudja szűrni, ha valamelyik pedagógus előítéletes a gyerekekkel? – kérdeztük.

„Igen, igen... a mozdulat, a megszólalás, a mimikája, távoltage... de ez nem jellemző. A cigány gyerekek ott ülnek az óvónő ölében... de volt ilyen, aki azt mondta ezelőtt tizenévvvel, hogy te hülye cigány, menj innen! És hát természetesen ezt nem hagytam szó nélkül. Megtörténhet, ha te ezt meg tudod magyarázni, akkor még nem beszélünk arról, hogy ilyen népcsoport, olyan népcsoport, hanem gyerekről beszélünk. Most viszont már az a célunk, és lehet hogy ez a jobb, hogy igenis tudja meg minden gyerek időben, hogy a cigány népcsoporthoz tartozom, de én is vagyok olyan, mint a magyar, mert, mert... És én ezt a szülőknél is próbálom beleplántálni, hogy higgyék el, maguk nem rosszabbak, de ahhoz, hogy tiszták legyenek, meg hogy elfogadja a másik népcsoport, a magyar, magának tisztának kell lenni, a gyerekeknek tisztának kell lenni, nem kiabálhat, nem ordíthat, úgy kell viselkednie, mint a többinek. És gyönyörűen kialakult a reggeli beérkezéskor, a cigány papák-mamák öltöztetik, vetkőztetik a gyerekeket, nincs szóváltás, nincs lopás, nem veszik el semmi, délután ugyanígy van, amikor mennek haza.

Amikor átvettem az óvoda vezetését, idekerültem, akkor csak a kapuig jöhettek be a szülők, az ajtóig, senki nem jöhetett be, se a magyar, se a cigány szülők. Akkor azt mondtam, hogy egyrészt képtelenség egy dajkának 25 gyereket felöltözteteni, mert a cigány szülő türelmetlen, és akkor sokkal türelmetlenebb volt, hogy adjátok már, verte az ajtót, mit csináltok már odabent?! És mondtam hogy ne, öltöztesse a szülő, dajka meg van itt, hogy segítsen és felügyelje a munkát és hál' istennek beindult, és tökéletes módon megy ez a dolog.

Mert én azt gondolom, csak akkor tudunk egyfajta viselkedésmódot megtanítani a cigány szülőknek, ha gyakorolhatja. Ha nem gyakorolja, soha nem lesz rá lehetősége, hogy megtanulja. Ugyanez van az udvarnál is. A biciklitartóba kell betennie a biciklit, korábban úton, útfélen széthagyták...”

Mennyire más a hangneme és tartalma ennek az igényelvárásnak, mint amit egyes önkormányzati tisztségviselőktől hallhattunk! A jó értelemben vett nevelést tűzte ki az óvónő, az óvoda keretein belül. Nem tűzött ki többet, nem akar a roma populáció szószólója, védelmezője, képviselője lenni. Ha óvodába hozod a gyereket, öltöztess, vetkőztess, mosdass meg és fésüld meg. A te gyereked. Aztán meg ne hagyj szanaszét a dolgaidat, ha az óvodába jössz. Ennyi. Egy viselkedési módot gyakorolnak be a szülők, hogy meg is tanulják, és talán akkor a településen nem lesz ennyi torzsalkodás. Talán.

A szülők megnyerése nélkül nincs eredmény. Korábban szó volt arról, hogy van néhány család, amelyet még nem nyert meg az óvoda magának, de a többséget igen. És határozott elképzelések vannak arról, hogy a szülők közreműködése igen fontos.

„...Úgy ítélik meg, hogy jó helyen vannak a gyerekek, rengeteg eszköz, játék van, és okosodnak, hogy iskolába menjenek – az ő szavakkal élve. De azzal, hogy bekapcsoljuk őket dolgokba, hogy játszóházzal, karácsonyra készülünk... első év volt, amikor azt mondtam, hogy megpróbáljuk, hogy a hatalmas fenyőfát az udvaron állítjuk fel. Jöttek a megjegyzések, hogy el fogják lopni, és ki lopja el? A cigányok. Azt mondtam, ha soha nem próbáljuk meg, soha nem fogjuk tudni. Mert amikor ellopták a fenyőfákat, mindenki a cigányokra fogta. Pedig lehettek a magyarok között is! Idén játszóház formájában dobozokat csomagoltak a szülők, a gyerekekkel együtt, mondván, hogy majd felállítjuk a fenyőfát, ők fogják a gyerekekkel együtt felrakni a díszeket, és mondják el a faluban mindenkinek, hogy nincs benne semmi, mert csak szép színes üres dobozok és a gyerekeknek milyen nagy öröm! Ez meg is történt, és a szülőkkel együtt feldíszítettük a fát, és a fa január 8-án került lebontásra és egyetlen egy doboz se hiányzott róla! Akkor azt mondtam, hogy ez óriási eredmény, és nagyon büszkék voltunk rá. Ezt a szülők segítségével értük el, hogy ők részt vettek és tényleg nem volt a csomagban semmi, ők ezt mondták is másoknak és senki nem vitt el semmit. Gyönyörű volt!...”

Minden munkába be kell vonni a szülőket!... A szülői értekezletre 50 százalék jár, de itt se egy hagyományosra kell gondolni, mert az nem sikeres. Programot, programot kell csinálni. Vagy egy videofelvétel, ahol mindenki akarja látni a gyermekét, vagy kiállítást szervezünk a gyerek eszközeiből, vagy egy teadélutánt szervezünk és ott van a szülő és ott van a gyerek. Vagy egy szombat délelőtt, ahol játszunk, és nem veszi észre a szülő, hogy pedagógiai kérdésekről beszélünk. A szülő és gyerek együtt dolgozik, azzal, amit csinál, megkapja azt az információt, hogy mi mire való és miért van rá szükség. Anélkül,

hogy azt érezné, hogy mi ki akarjuk oktatni a szülőt. Amikor januárban vagy szeptemberben kell tudni a szülőnek, hogy mire számíthat az iskolába menő gyereknél, nagyon finoman, hogy itt meg itt meg ebben probléma van, és legyen itt a gyerek, tudunk segíteni, vagy ha ők tudnak otthon segíteni, ők próbálják meg.

Sok jó tapasztalatunk van, én érzem az eredményeket, lehet, hogy a külsők nem, de a faluban érzik...”

A szülők bevonását jelentette az a kirándulás is, ahol a szülők csak a saját belépőjüket fizették. Szilvásváradon és Egerben voltak. Nem volt gond a családi kirándulással, hiszen „a cigány szülők és a nagycsoportos gyerekek tudtak viselkedni. A képtárban, a kazamatákban úgy viselkedek, ahogy kellett. Egyre jobb kapcsolat alakult ki. A szombati gyereknapunknak olyan sikere volt, hogy azt tervezzük, jövőre hogyan csináljuk. Volt egy pályaaavató, egy sportbemutató, közös családi versenyek, szalonnát sütöttünk együtt, hallatlan nagy élmény volt.”

De mindez csak az óvodára vonatkozik, ahol jó esetben három évig van ott a gyerek, ahol még nincs házi feladat és egyéb, a szülőket is próbára tevő teljesítmény. „Az iskolában ez a fajta szülői bevonás, ez valahogy elmarad” – vallja be a vezetőnő.

Külön kutatást igényelne, mi történik azokkal a gyerekekkel, családokkal az iskolai években, akik ettől az óvodától, ilyen szellemben kaptak indíttatást. Hol, milyen módon csuklik meg az iskolai előmenetel? A vezető óvónő szerint: „az óvodás gyerekeket gondozottan járatják. Az iskolában nem így van, ott mintha valami törés születne, gondozatlanok, piszkosak, ápolatlan külsővel. Az óvodában nem! Az óvodás szülő öltözködik, egy-két mezétlábas szülő jön, és ha azt mondom, hogy mennyivel csinosabb lenne, ha egy intézménybe úgy menne be, ha cipő lenne a lábán, akkor hallgat rám.”

Az óvoda külön munkáját, amit néha szombat délelőtt vagy egy délutáni családi játszóház megszervezésével vállal, valamifajta jutalmazással kéne elismerni. Erre nem hallottunk utalást. Az óvoda működési feltételei is nagyon szűkösek, mint az alábbiakból kiderül. Megtudtuk, hogy amit külön juttatásként kaphatna az óvoda az oktatásügytől – az emelt fejkvótát –, beépíti az önkormányzat költségvetése a fenntartási költségekbe, mint korábban hallottuk a polgármestertől is. Ezt megerősíti az óvoda vezetője:

„...[a nemzetiségi fejkvótából az óvoda] nem gazdálkodhat. Benne van az egész évi költségvetésünkben, ugyanúgy az energia, minden. És sajnos az a fajta eszközkészlet, amit a gyerekek részére fejlesztésre vásárolhatunk, minimális. Abból a pénzből ilyen célra, hogy bármilyen hiányt, olyan eszközt, ami a fejlesztésre [kellene], mi nem vásárolhatunk, befolyik a nagy kalapba... nem, befolyik a költségvetésbe, és akkor a költségvetés egy részét képezi ez... Januárban a költségvetés készítése előtt leadom az igényemet, de igazából... hát mondhatom azt, hogy a költségvetésünknek ez a 3 százaléka, amit én

a gyerekeknek eszközvásárlásra, kimondottan képességfejlesztés vagy foglalkoztatás céljára fordíthatók, az 300 ezer forint ebben az évben, ez csoportonként 60 ezer forint. Ez minimális.

Mindezt jeleztük a költségvetés elfogadás előtt és az elfogadásán is, de igazából nem történt semmi. A cigány gyerekek oktatása nem fontos. Azt mondják, fölösleges a pénz, mert úgyse lesz belőlük senki meg semmi...

Mert ez nem fontos, mert ez nem érdekes, mert nincs cigány kultúra, mert nem kell nekünk tudni, hogy milyenek, vagy mi volt a cigányok története. Pedig én azt mondom, hogy kell tudnunk, és amíg nincs szakirodalmunk, nincs mire építenünk..."

A fent érzékeltetett fenntartói szellemmel és szemlélettel szemben nehéz megvalósítani még a biciklis gyerek-begyűjtést is, és csak még jobban csodálhatjuk azt a munkát, amelyet az óvoda végez a vezető irányításával.

A pénz ugyan nem minden, de nem árt, ha van. Arra a kérdésünkre, hogy mennyi pénzre lenne szüksége az óvodának ahhoz, hogy fejlesztési elképzeléseit nagyobb gondok nélkül meg tudja valósítani, az alábbi választ kaptuk:

„Az összköltségvetés 20 százaléka kellene ahhoz, hogy megfelelő tárgyi feltételekkel lehessen működni.”

– 2,5 millió a nemzetiségi fejkvóta a gyerekek után. Vajon ezt megkapják pluszban?

A válasz: „Nem kapjuk meg, ez be van építve a költségvetésbe.”

– Ha ezt megkapná az óvoda, mit tudna ebből felmutatni?

A válasz: „Teljesen tudná biztosítani mindazokat a feltételeket azoknak a hiányoknak a pótlására, amit a gyerek otthon nem kap meg a családban. És én itt most nem csak fejlesztő eszközökre gondolok, hanem minden olyan, az életünkkel kapcsolatos eszközre, amit a normál esetben használunk, akár egy mentálhigiénés vagy bármiféle más dolog, amit egy család használhat.”

Tehát nem is kellene olyan sok pénz ahhoz, hogy ez a kitűnően szervezett, szépen rendben tartott, elfogadó légkörű óvoda meg tudja azt valósítani, amit a törvény is előír a számára, és amihez a plusz pénzeket is hozzárendeli. Ne is álmodozzunk arról, mi mindent valósítana meg ez az óvónő akkor, ha nagyobb támogatást kapna fenntartójáról...

Így is próbálkozik:

„...Régebben speciális jellegű fejlesztő foglalkozásokat végeztünk a gyerekekkel, most nincs ilyen, hogy külön fejlesztés, de ami indul 1999. szeptember 1-jével, tartalmazza mindazokat, ami a cigány gyerekek fejlesztésére, illetve az integrált nevelésre vonatkozik. Elsősorban igazán képesség jellegű program, illetve egészségügyi szokások vagy életmód kialakításának alapigényét próbáljuk megalapozni, ami az iskola számára fontos. Ez most fog beindulni, a szakértő ellenőrizheti,

ha az önkormányzat kér egy szakértőt, azon feladatokat ellenőrizheti, amire felkéri az önkormányzat.”

A plusz pénzek elköltésére egyelőre sehol nem alakult ki a pontos szakmai ellenőrzés. Az Állami Számvevőszék dolga a számszaki ellenőrzés, és nem minden településen talált mindent rendben, ami érthető, ha az emelt fejkvóta felhasználásának elmosását figyeltük. A fejkvótán felüli pénzek bekerülnek a költségvetésbe – mint ahogy itt is láttuk –, és a vizes helyiségek felújításától a tábla átfestésig sok mindenre felhasználható.

„...Azt ellenőrizte az ÁSZ, hogy megvan-e az a létszám, amit leadtunk a cigány gyerekek körében, valóban október 15-től járnak-e, és a csoportnaplóban megtörténik-e annak a felzárkóztatásnak a programja, ami lefedi, hogy erre jogosultak vagyunk.”

– Ön szerint szükség lenne-e szakmaibb ellenőrzésre? – kérdeztük.

„Egyrészt szükség lenne, mert önmagában az ember visszajelzést kap, hogy jól teszi-e vagy tehetné-e jobban. Másrészt akkor van értelme az egész támogatásnak, ha arra fordítják az intézmények, amire valóban kapják. De addig, míg valóban nem rendelkezik ez az intézmény ezzel az összeggel, nincs mit számon kérni! Tehát az intézményektől nincs, de az önkormányzatoktól igen!” – hangzott a válasz.

Ennél pontosabban meghatározni az emelt fejkvóta ellenőrzésének problematikáját nem is lehetne.

Természetesen megpróbálnak pályázati pénzeket szerezni, ezt lassan mint a napi élet normális velejáró terhét fogadják el az oktatásügy bármilyen szintjén dolgozók. Ugyancsak hosszú kitérőt jelentene, ha részletesen kifejténék annak lehetetlenségeit, hogy a kötelező önkormányzati feladatokat ellátó iskolák, óvodák (kórházak és könyvtárak) dolgozóinak jó részétől elvárják, sőt megkövetelik, hogy ne a versenyszféra béreiért, de a versenyszférához hasonlatos módon pótolják a működési feltételek hiányosságait és pályázatok megírásával, benyújtásával bajmóldjanak. „Minden pályázaton elindulunk, rengeteg eszünk van, sokat pályáztunk. Az óvoda rendelte meg először a Pályázati Figyelőt, és a Sanszot, az első pályázat az enyém volt a faluban, egy teljes programot készítettünk a felzárkóztatásra, egy 400 ezer forintos pályázat volt utána úgy folyamatában. A lányokat is sikerült beoltani, most 5 kolléganő is írt pályázatot, kettő nyert is, segítjük egymást, mert nincs jártassága senkinek, ez közös munka, kellemes érzés.”

Aki ismeri a magyar vidéket, érzékelheti, micsoda innovációs kapacitás rejlik ebben az óvodában, ebben a vezető óvónőben. Ritka az az óvoda, amely maga indítja be a pályázati pénzszerzés pályázati figyellel egybekötött profi módszerét, egy kis faluban.

A fentiek ismeretében persze nem meglepő, hogy mindezt a pozitívumot nem honorálják a falu vezetői, hiszen „keveset kaptunk jutalmat, ez minimális. Bérezés a közalkalmazotti bérezés szerint, egy forinttal sem több. A területi pótlék itt a legkevesebb, Szalókon pl. a

duplája. 2070 forintot kapunk. Mondtuk már többször, hogy valahogy dotálni kellene azokat, akik itt maradnak... Lehetne forráshiányos az önkormányzat akkor, ha valóban ki tudná elégíteni azokat az igényeket az intézményekben, amelyekre valóban szükség van. Amíg az intézmények nem kapják meg, addig persze hogy nem forráshiányos, ezért nem forráshiányos."

Arra már igazán nem tud figyelni a vezetőnő, hogy az étkeztetés sokkal olcsóbban is megoldható lenne, mert „nem itt főzünk, egy vállalkozástól hozzuk az ételt. Hogy megfelelő-e? Is-is. Az orvos ellenőrzi. Régen nem törődik azzal senki, hogy a gyermek korának megfelelő-e a gyereketkeztetés. Senki által nem felügyelt dolog ez. Pedig megérné helyben főzni, de senki nem is akarja megoldani. Sokkal jobb lenne, de ez plusz pénz."

Nem jó, ha egy országos problémát jelentő helyzet megoldásában csakis az egyéni varázsnak van szerepe. Ha – mint láttuk – a hitelesen kommunikáló óvónő kér valamit egy szülőtől, akkor azt magától értetődően teljesítik. Ha csak a személyességnek van szerepe, és ez a személyesség más intézményekben már egészen más, akkor a kapcsolat, a törekeny bizalom könnyen elillan. Mintha az iskolában valami törés jönne létre – mondja az óvónő, hiszen ott nincs egy hozzá hasonló személyiség. A 45 perces, frontális tanítás az, amit megtanultak a pedagógusok, ezt használják. Egy pillanatnyi kétségem sincs arról, hogy ha a vezető óvónő iskolában tanítana, megtalálná a módját, hogyan közelítsen a gyerekekhez, szülőkhöz. A helyi speciális tantervű iskolába nem az óvodából, az iskolából kerülnek be a gyerekek.

Egy utolsó jellemző az óvodáról: feltűnt, hogy van barna baba a játékok között.

„Tavaly vettük ezt, ez cigány baba” – mondta vezetőnő. – „Nagy élmény volt megvásárolni is, meg imádják a gyerekek is. Öt volt a boltban, és ötöt vettünk. Minden csoportban van egy, és imádják a gyerekek. Hát ez is egy cél volt.”

De másutt miért nem az?!

Összefoglalás

Az óvodából sokat mulasztó családokkal készült interjúk alapján az óvodai mulasztások típusait foglaljuk össze az alábbiakban. Ezek nagyrészt pénzzel, az ellátórendszer hiányosságaival összefüggő problémákként fogalmazódnak meg. A kisebbekre vigyázó nagylányok vagy a hiányosan táplált és beteges gyermekek hiányzásai csökkenthetők, helyesebben megszüntethetők lennének. Az ingyenessé tett óvoda, tehát a felszereléseket is biztosító óvoda kialakítása a váltóruha hiányában otthon maradókat is óvodalátogatókká tenné. (A kutatás tapasztalatai alapján azonban elképzelhető, hogy a felszerelés hiánya, vagy a piszkosnak látott és láttatott ruha legitimálja a sokat hangoztatott óvodai kíváncsiságot, a „szokások kialakítása” nehézségei

okozta elutasítást.) A bölcsődés korúak felügyelete is megoldatlan, különösen az egyedülálló szülő kényszerül iskolás gyerekére bízni a kisebbeket. Ha valami miatt el kell mennie hazulról, senki nem megy se iskolába, se óvodába.

Az óvoda elfogadó légköre sokat tehet, de nem mindent. A szeretetteljes, empatikus légkör, amely elfogadja a szülőket is, gyerekeket is, nem ijeszti el az óvodába kicsit is igyekvőket, mint láttuk a fenti két példán. A két, hasonló adottságú, a cigányokkal szemben hasonlóan negatív beállítottságú faluban az óvodák légköre eltér, és eltérnek a látogatottság arányai is. A végletes szegénység és a beláthatatlan és szinte megoldhatatlan problémahalmaz esetében nem az óvodáztatás kap hangsúlyt, még akkor sem, ha az óvoda olyan, mint Tiszatetőnyben. Az elutasító, a szülőket hibáztató óvónői szemlélet még a jó szándékú, integrálódni igyekvőt is távol tarthatja, mint Dalospetriben láttuk.

A két esettanulmány bemutatásával azt kívántam igazolni, hogy egészen hasonló jellemzőkkel bíró településeken eltérő az óvoda igénybevétele, s hogy az eltérő óvodáztatást az óvodák eltérő légköre okozza. Az óvodai vezetés igen sokat tehet a hiányzások mérséklésében. Alapvetően azonban a társadalom- és oktatáspolitikai feladata a „jó gyakorlat” segítése, a társszakmák, a szociális munka támogatása és természetesen a romák élet- és munkakörülményeinek a jelenleginél sokkal átgondoltabb, az érintetteket sokkal intenzívebben bevonó segítése. Az olvasók sem tekinthetnek el attól, hogy a megoldásokon gondolkozzanak.

Irodalom

- Csongor Anna: *Szegregáció az általános iskolában*. Oktatókutató Intézet 1991.
Kemény István: A romák és az iskola. *Educatio* 1996, tavasz, 71–83. o.
Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: *A cigány népesség Magyarországon*. Socio-typo kiadó Budapest, 1998.
Pik Katalin: Az ombudsman aktáiból. *Barátság* 1998/4.
Pik Katalin: Roma gyerekek és a speciális iskolák. *Educatio* 1999, nyár, 297–311. o.
Rigó Rozália: Tapasztalatok a cigány gyermekekkel foglalkozó intézményekben. *Iskolakultúra* 1995/5. 89–93. o.

HARIS CSABA – JÁKI ZSOLT

Ami a veszprémi mozgássérültek esélyegyenlőségéről egy szakmai napon elhangzott

Az alábbiakban a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2000 novemberében megrendezett szakmai nap egyik előadásának tartalmát ismerheti meg a kedves olvasó. Szeretnénk betekintést nyújtani kutatásunkba, melyet a veszprémi mozgássérültek körében végeztünk. Először az előzményekről és kutatásunk módszeréről lesz szó. Ezt követi a kutatási eredmények bemutatása és összefoglalása.

Az előzményekről

Kutatási zárójelentésünk címe: „Az esélyegyenlőségi törvény és a veszprémi mozgássérültek”. Tavaly január 1-től hatályos az 1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról. A törvény szorgalmazza a fogyatékossgal élő népesség társadalmi helyzetének bemutatását. A jogszabály eme felhívását meghallva kutatásunk célja az volt, hogy a törvény szerkezetét követve bemutassuk a fogyatékosok egyik rétegének – a mozgássérülteknek – életkörülményeit veszprémi viszonylatban.

Az előkészület '98 szeptemberétől '99 januárjáig tartott, a kutatás lefolytatására februártól júniusig került sor. A zárójelentést a főiskola idén márciusban önálló kiadvány formájában jelentette meg. Az iskolai feladat teljesítésén túl kutatásunkat a *Veszprém Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala* számára végeztük, hogy ezzel segítsük a törvény gyakorlati megvalósítását. Szerettük volna feltárni, hogy honnan indul Veszprém városa a törvény megvalósításában, mik a legsürgősebben megoldásra váró problémák. Hálásak vagyunk annak a két intézménynek, mely anyagilag is lehetővé tette kutatásunk lefolytatását. Az elvégzett munka finanszírozhatóságát a *Veszprém Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala* és a *Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola* tette lehetővé, a kutatás lebonyolítását a főiskola *Szociális Munkás Tanácske* segítette. Kutatási zárójelentésünk első része magáról az Esély-

egyenlőségi törvényről szól, melynek bemutatására a hely szűke miatt nem térünk ki.

Kutatásunk módszeréről

A veszprémi mozgássérültek körében lefolytatott kutatás legelején komoly nehézségekbe ütköztünk. Ma ugyanis nem tudható pontosan, hogy hány mozgássérült él egy településen, egy megyében vagy az ország egészében. Jobb híján a Polgármesteri Hivatal listájából indulunk ki. Ez azoknak az ügyfeleknek az adatait tartalmazza, akik valamilyen jogcímen kapcsolatba léptek a hivatallal.

Az adatvédelmi törvény miatt nem bocsáthatták rendelkezésünkre a kívánt adatokat, ellenben vállalták, hogy az adatbázisukban lévő mozgássérülteknek kiküldenek egy felkérő levelet. A levélhez mellékeltek az általunk elkészített űrlapokat, melyet azok az érintettek, akik hajlandóak voltak részt venni kutatásunkban, visszaküldtek a főiskola címére. Ezen az űrlapon jelezheték, hogy milyen módon kapcsolódnak be, személyes megkeresés alapján vagy postai úton. A „bármely módon” választ választók esetében mi döntöttük el, hogy mely módon vonjuk be őket a felmérésbe.

Az 570 db felkérő levélre 201 visszajelzés érkezett. Látnunk kell, hogy a polgármesteri hivatal listája sem tartalmazza az összes veszprémi mozgássérült adatait, emiatt kutatásunk reprezentativitása sérült. Eredetileg csak postai önkitöltős kérdőívekkel terveztük a vizsgálatot, de a kérdőív összeállításához egy előzetes terepkutatást is el kellett végezni.

Az idő rövidege miatt az 52 interjúbeszélgetés lebonyolításához felkértünk 14 főiskolai hallgatót, hogy legyenek kérdezőbiztosaink. Eligazítást tartottunk számukra az interjúbeszélgetések céljáról és módjáról. Itt osztottuk ki az interjúbeszélgetési űrlapokat, melynek kérdéseit a törvény szövegét követve állítottuk össze. Örömmel nyugtáztuk, hogy az 52 db űrlapból 51 időben érkezett hozzánk, és mindet értékelhetőnek találtuk. A leadási határidő után az interjúbeszélgetési űrlapok segítségével elkészítettük az önkitöltős kérdőíveket, melyeket postai úton juttattunk el 114 visszajelzőnek. A kérdések itt is a törvény alapján készültek. A 100 db visszaérkezett kérdőívből 99 bizonyult értékelhetőnek, melyek számítógépes feldolgozására a *Veszprém Megyei Önkormányzat Informatikai Irodáján* került sor.

Az eredmények bemutatását, elemzését 51 fő személyesen megkeresett és 99 fő postai úton bekapcsolódó véleménye alapján kezdtük el. 150 bekapcsolódó mozgássérült személyes adatainak százalékos megoszlását 10 kördiagram mutatja be, így képet alkothatunk mintánk sajátosságairól. Közülük az életkori megoszlást mutató diagramon láthatjuk, hogy válaszadóink 63 százaléka az 56 év feletti korosztályhoz tartozik (*ld. ábra*).

A 150 mozgássérült alábbi kérdésre adott válaszainak százalékos megoszlása

A kutatási eredmények bemutatása

Az adatok feldolgozása és elemzése során először mindig a kérdőív válaszainak százalékos megoszlását vetettük össze az interjúbeszélgetési tapasztalatokkal, majd egy kiválasztott független változó szerint végeztünk kétváltozós elemzést. Némely helyen az egyszerű megoszlási adatokat összevetettük a függő változókkal. Az adatokat táblázatokban foglaltuk össze. A példa kedvéért kiválasztottunk egy táblázatot a fentiek bemutatására.

A kérdőívkitöltők alábbi kérdésre adott válaszainak százalékos megoszlása jelenlegi foglalkozásuk szerint

„Milyen tájékozási forrásai vannak fogyatékoságával kapcsolatban?”

	szellemi N = 55 %	fizikai N = 33 %	nem dolgozik N = 229 %	átlag N = 432 %
Veszprémi Hét	20	15	18	18
Napló	16	15	15	16
Városi tévé, rádió	9	13	16	14
Országos napi-, hetilapok	7	6	3	3
Országos folyóiratok	6	0	2	2
Országos tévék, rádiók	9	15	17	16
Mozgássérültek Veszprém Megyei Egyesületének körlevelei	7	15	11	10
Szórólapok	2	6	5	5
Plakátok	2	0	2	2
Munkatársak	4	6	0	1
Barátok, családtagok, ismerősök	16	6	10	12
Nem jut információhoz	2	3	1	1
Nincs adat	0	0	0	0
Válaszok száma összesen	100	100	100	100

A táblázat „átlag” oszlopában találjuk az egyszerű megoszlás százalékos értékeket. A postai kérdőívek az információforrásokat illetően a következő képet rajzolják elénk: a legfontosabb információforrás a veszprémi mozgássérültek számára a helyi sajtó (Veszprémi Hét, Napló) összesen 34 százalék, ezt követik az országos, ill. helyi tv- és rádióadók – összesen 30 százalék. Viszonylag nagy arányt képviselnek még a barátok, családtagok, munkatársak mint információközvetítők – összesen 13 százalék. Kis eltéréssel az interjúk tapasztalatai is megerősítik az imént mondottakat. A postai kérdőívekből kimaradt ugyan, de a személyes beszélgetések alapján valószínűsíthető, hogy a mozgássérültek számára komoly jelentősége van a személyes utánajárásnak, érdeklődésnek.

Ezek után a foglalkozás típusa szerint vizsgáltuk a feltett kérdésre adott válaszok arányát. A kategóriák a következők: szellemi foglalkozásúak, fizikai dolgozók, nem dolgozók. A táblázat adataiból azt látjuk, hogy a szellemi foglalkozásúak főképpen a barátok, családtagok, ismerősök révén tájékozódnak. A *Mozgássérültek Veszprém Megyei Egyesületének* körlevele a fizikai dolgozók számára a legfontosabb információforrás. Ebből a tényből pedig arra következtethetünk, hogy ők az egyesület tagságában is nagyobb számban képviseltetik magukat. A nem dolgozók körében jellemző leginkább a tv-nézés, rádióhallgatás, hiszen nekik jóval több idejük van, mint munkába járó társaiknak.

Jelen táblázatunk esetében érdemesnek bizonyult az egy- és kétváltozós adatokat – ezek a táblázatban a függőleges vonaltól jobbra és balra eső oszlopok – összevetni, hiszen viszonylag nagy eltérés látható. Érdekes, hogy a szellemi foglalkozásúak az átlaghoz képest is számottevően kevesebbet néznek tévét, s hallgatnak rádiót, az országos terjesztésű folyóiratokat viszont többet olvassák, mint a többi veszprémi mozgássérült. Feltűnik továbbá az is, hogy a fizikai dolgozók számára az információszerzésben a munkatársi kapcsolatok jelentősebb szerepet töltenek be a megkérdezettek összességéhez képest.

Ez lett volna tehát a konkrét példa arra, hogy hogyan is épül fel kutatási zárójelentésünk egy alfejezete. Mielőtt rátérnénk kutatási eredményeink összefoglalására, szeretnénk megosztani néhány olyan érdekességet, melyre a táblázatok adatainak elemzése során figyeltünk fel.

Elégedettségi attitűdkérdéseket tettünk fel az akadálymentes környezettel kapcsolatban – például szerinte milyen a közintézmények rámpával való ellátottsága, van-e elég kapaszkodókorlát a lépcsők mellett. Arra számítottunk, hogy a súlyos mozgássérültek válaszadási intenzitása magasabb lesz, hiszen az ő életüket erősebben befolyásolja az akadálymentesség szintje. Ezzel szemben a számadatok alapján a nem válaszoló kérdőívkitöltők száma a súlyos mozgássérültek körében sokkal magasabb: minimum kétszeres. Mi lehet ennek az oka? Talán az, hogy a súlyos fogyatékosok kevésbé érzik magukat kom-

petensnek abban, hogy a közlekedésről nyilatkozzanak, mivel sok esetben hónapokig ki sem mozdulnak a lakásból.

A kérdőív egy másik kérdése így hangzott: „Mennyire van megelégedve az Ön számára biztosított segédeszközökkel?” A megelégedettséget a megkérdezettek rokkantságának mértéke szerint differenciáltuk. Arra számítottunk, hogy az első csoportos rokkantak a legelégedetlenebbek, hiszen a vizsgált populáción belül ők a legsúlyosabban sérültek, ők szorulnak rá leginkább a segédeszközökre. Ezzel szemben a harmadik csoportos, vagyis a legenyhébb fokú mozgássérültek, a mozgássérült népesség egészéhez képest, messzemenően nagyobb mértékben nyilatkoztak úgy, hogy teljesen elégedetlenek segédeszközök minőségével. Mi lehet az ok? Csupán arra következtethetünk, hogy az ő véleményük háttérében a súlyosabb mozgássérültekéhez képest magasabb önbizalom és ezzel társuló magasabb igény-szint állhat, s ez magyarázatot adna erősen kritikus beállítottságukra.

Az egészségügyi ellátással kapcsolatban is vizsgáltuk az elégedettséget, s a válaszokat nemek szerint bontottuk ketté. Itt is felfigyeltünk egy párhuzamosságra: a nők egyszerre elégedettebbek és elégedetlenebbek a férfiaknál. Mivel magyarázható ez az ellentmondás? Talán azzal, hogy a nők általában többet foglalkoznak az egészségükkel, mint a férfiak. Létezik egy elem a „magyar virtusban”, miszerint férfiak orvoshoz fordulni szégyen. Bár a mozgássérültek az átlagnépességhez képest sokkal többet fordulnak meg az egészségügyben, úgy tűnik, ez az íratlan törvény körükben is fellelhető.

A kutatási eredmények összefoglalása

Most pedig rátérnénk arra, hogy megválaszoljuk kutatásunk legfontosabb kérdését, nevezetesen: melyek azok a problémák, amelyek a mozgássérültek szerint Veszprémben a legsürgősebben orvoslásra szorulnak? Ami kutatásunkat illeti, ezt felderítő kutatásnak szántuk, eredményeink korlátozottan alkalmasak a nagy általánosításokra országos, de még helyi szinten is.

A végeredmény egyáltalán nem meglepő: a megkérdezett mozgássérültek leginkább nagyobb mértékű anyagi támogatást szeretnének. Úgy érezzük, ezt a problémát elsősorban nem városi, hanem országos szinten, a központi források bővítésével lehetne kezelni. Pontosán e célra hivatott az Esélyegyenlőségi törvényben szereplő fogyatékosági támogatás.

Szeptembertől hatályos a 141/2000-es kormányrendelet, mely újraszabályozza a súlyos fogyatékoság minősítését, és ezzel együtt rendelkezik a fogyatékosági támogatás folyósításának szabályairól. 2001. július 1-jétől a súlyos fogyatékosok állapotuk súlyosságától függően az öregségi nyugdíjminimum 50, illetve 80 százalékát kapják havi rendszerességgel. A társadalom ezzel kívánja elismerni, hogy a sérült

emberek esélyegyenlőségének megteremtése fontos feladat – még ha többletköltséggel is jár.

A probléma ott jelentkezik, hogy a mozgássérültek esetében nagyon megszigorították a súlyos fogyatékosra minősítés feltételeit. A rendelet szerint csak az esik ebbe a kategóriába, aki a helyváltoztatáshoz az állapota miatt a rendelet mellékletében szereplő, külső segédeszköz állandó és szükségszerű használatát igényli. Amennyiben nem történik módosítás, sok, enyhébben sérült ember marad támogatás nélkül, mert a fogyatékosági támogatás bevezetésével számos eddigi támogatást megszüntet a kormány.

A következő problémacsoportok viszont egyértelműen a város feladatkörébe tartoznak. A sorrend így alakult: az akadálymentes közlekedés segítése, a rehabilitáció megteremtése, majd a háztól házig szállító szolgálat beindítása. Ezek már tipikusan a mozgásfogyatékos-sággal élő emberek speciális szükségleteinek kielégítését szolgálják.

A közlekedési nehézségek életük szinte minden területére kihatnak: akadályozzák az olyan alapvető tevékenységek elvégzését, mint amilyen a bevásárlás, az ügyintézés vagy akár a napi séta, s nem utolsósorban a művelődési és sportolási célokat szolgáló létesítmények látogatása. A középületek megközelíthetővé tétele nagyban hozzájárulhatna a rehabilitációhoz is, hiszen ezeket igénybe véve a mozgássérültek a társadalom hasznosabb, teljesebb értékű tagjainak érezhetnék magukat. Éppen e probléma kezelésében lenne kiemelkedő szerepe a háztól házig szállító szolgálat beindításának is. A rehabilitáció kérdése nem vizsgálható önmagában. Szoros összefüggésben áll az anyagi támogatás mértékével, az akadálymentes közlekedéssel és az információáramlás szintjével is. Fontos tényező továbbá az is, hogy mennyire erős a mozgássérültek betegségtudata.

Talán érdemes néhány gondolat erejéig kitérni a munkánkat segítő kérdezőbiztosok interjúalanyaikról kialakult véleményének rövid összefoglalására. Az interjúbeszélgetési űrlapok utolsó oldalait olvasgatva egy darabka magyar valóság bontakozik ki előttünk. A mozgássérültek közt is képviselve vannak a legkülönbözőbb anyagi helyzetű rétegek. Ugyanúgy találkoztunk közöttük meglehetősen jó körülmények között élő emberekkel és olyanokkal, akik elszomorító – s egyben elgondolkodtató – szegénységben tengődnek. A mozgássérültek csoportjain belül is azok képviselik a többséget, akik a társadalomtudományok fogalmai szerint talán szegénynek minősülnek, de a lehetőségeikhez képest igyekeznek minél otthonosabbá tenni életkörülményeiket a maguk és családjuk számára. Az interjúalanyok mintegy háromnegyedéről elmondható, hogy igényeikhez mértén kielégített az emberi kapcsolatok iránti szükségletük. A szűkebb és tágabb értelemben vett család tagjai, valamint a közvetlen lakókörnyezetük az adott esetben jobban viseli a mozgássérültséget, mint maga a mozgáskorlátozott. S persze akadnak jó néhányan, akiket akadályozottságuk reménytelenséggel tölt el, s nincs senkijük, aki segítene kikökönteni őket ebből a lehangoló lelkiállapotból. Örömmel tapasztal-

taltuk azt is, hogy számos interjúalanyunk felül is tud emelkedni mozgássérültségén, s maximálisan kihasználva „maradék” mozgásképeségét, aktívan részt vesz a társadalom életében. Ők azok az emberek, akik – egyik interjúalanyunk szavait idézve – elmondhatják magukról: „Rehabilitálom magamat.”

A kérdőívek tapasztalatai is sok jobbítanivalóra hívják fel a figyelmet az élet szinte minden területén. Ezek a feladatok a kormányra, és helyi szinten a polgármesteri hivatalra várnak. Ebbe a munkába érdemes és tanácsos a mozgássérültek országos és helyi szervezetét bevonni. Sok törvény által előírt feladatot elvégezne a *Mozgássérültek Veszprém Megyei Egyesülete* központi, illetve helyi támogatás fejében, ebben az esetben természetesen nem csak tagjai számára. Ilyen szempontból is példaértékű a *Mozgáskorlátozottak Somogy Megyei Egyesületének* munkája. Ennek kapcsán hadd említsünk meg néhány gondolatot a veszprém megyei egyesület alapszabályából, annak bizonyítására, hogy mennyire egybecsengnek céljai, feladatai az Esélyegyenlőségi törvény szellemiségével:

„Az egyesület feladatának tekinti tagjai

(...)

b) munkaképességének fejlesztését;

c) elhelyezésük és munkába állásuk elősegítését;

(...)

e) a szabadidő hasznos eltöltésének elősegítését;

f) kedvezményes szolgáltatások szervezését;

(...)

h) tájékoztató és egyéb kiadványok kibocsátását.”*

Zárásképpen hozzátehetjük mindehhez, hogy a törvény szempontjai alapján a jövőben vizsgálatot lehetne végezni a veszprémi értelmi fogyatékosok, látás- és hallássérültek körében is. Az így kapott eredmények összesítésével reális képet lehetne kapni a törvény és a valóság különbségéről, valamint átgondolt stratégiát lehetne alkotni a megoldásra váró feladatok ütemezéséről.

Irodalomjegyzék

1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról, Magyar Közlöny, 1998, 28. sz.

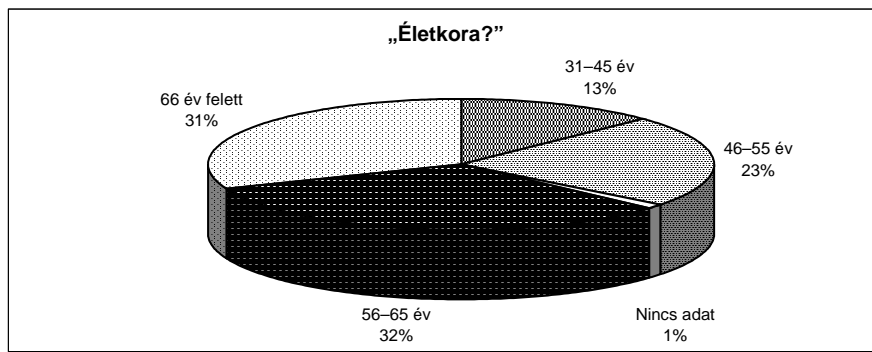
A Kormány 141/2000. (VIII. 9.) Korm. rendelete a súlyos fogyatékoság minősítésének és felülvizsgálatának, valamint a fogyatékosági támogatás folyósításának szabályairól, Magyar Közlöny, 2000, 82. sz.

Earl Babbie: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata, Balassi Kiadó, Bp. 1996.

Glück Ferenc: Alapszabály, Mozgássérültek Veszprém Megyei Egyesülete, Veszprém, 1998.

* Glück Ferenc: Alapszabály, 1. o.

Jáki ábra

BAKOS ANITA¹

Az egészségügyi ellátással kapcsolatos panaszok kivizsgálása az Egyesült Királyságban

A magyar közélet eddigi legsikeresebb szereplői az ombudsmanok voltak. A társadalom bizalommal honorálja mindazt a munkát, amely nélkülözi a látványos politikai csatározásokat, és egyértelműen az olajozott működést segíti. Ugyanakkor mindez nem jár automatikusan azzal, hogy az állampolgárok jól működő intézményi csatornákon, s a kellő határozottsággal tudják érvényesíteni az érdekeiket az élet legkülönbözőbb területein. A klasszikus példa itt is – mint oly sok más területen – Nagy-Britannia.

I. Bevezetés

Nagy-Britanniában az egészségügyi ellátással kapcsolatos panaszok kivizsgálásának jól kiépített rendszere van. Ez a rendszer – amely a panaszok gyors és hatékony elintézését tűzte ki célul – kiegészíti a bírósági eljárásokat, sőt alternatívát nyújt azokkal szemben. Ennek a panaszjelzésnek az egyik legfontosabb alapelve, hogy a panaszok elintézését elsősorban ott kell megkísérelni, ahol felmerült. Ezért az angol Nemzeti Egészségügyi Szolgálat (National Health Service, a továbbiakban NHS) tagjainak, vagyis a kórházaknak, háziorvosoknak, fogorvosoknak, gyógyszerészeknek jogszabályon alapuló kötelességük kiépíteni a panaszok kivizsgálásának rendszerét. Amennyiben a panaszt nem sikerül helyben elintézni, az egészségügyi ombudsmanhoz lehet fordulni. A pszichiátriai intézetekben kényszergyógykezeltek panaszainak kivizsgálására különleges eljárás áll rendelkezésre, amelynek a végső lehetséges fóruma szintén az egészségügyi ombudsman.

¹ A szerző az állampolgári jogok országgyűlési biztosának munkatársaként 10 napos ösztöndíjat kapott a British Counciltől a betegjogok intézményrendszerének tanulmányozására. A cikk a tanulmányút tapasztalatait összegzi.

II. Panasz az NHS rendszerén belül

Egy 1985-ben elfogadott törvény² kötelezővé tette a kórházak számára, hogy hozzanak létre intézményesített rendszert a kórházi ellátással kapcsolatban felmerült panaszok kivizsgálására. A törvény végrehajtására 1988-ban egy miniszteri rendelet kiadása után került sor. A rendelet kimondta, hogy minden kórházban ki kell jelölni egy ügyintézőt, aki a panaszokat fogadja.³ Ebben az időszakban panaszok kivizsgálására egy rendkívül bonyolult és szinte átláthatatlan rendszerben zajlott. Külön eljárásban folyt a házi orvosokkal, a fogorvosokkal, gyógyszerészekkel és mentősökkel kapcsolatos panaszok kivizsgálása, külön eljárást rendszeresítettek a kórházon belüli ellátással kapcsolatos panaszok kivizsgálására; az országgyűlési képviselőkön keresztül panaszt lehetett tenni az egészségügyi minisztériumnál vagy az egészségügyi ombudsmannál, és külön eljárása volt az orvos-szakmai döntések vizsgálatának is. A rendszer nyilvánvalóan elégtelenül működött, ezért a kormány létrehozta az ún. Wilson-bizottságot azzal a feladattal, hogy dolgozzon ki javaslatot a helyzet javítására. A bizottság 1994-ben kiadott jelentésében⁴ a rendszer fő hibájaként annak bonyolultságát jelölte meg valamint azt, hogy a panaszosok nehezen ismerik ki magukat a különböző eljárások között, és még ha sikerül is valahogy a megfelelő helyre eljuttatni a panaszukat, az eljárás hosszadalmas és az eredmény nem kielégítő.

A Wilson-jelentés arra következtetésre jutott, hogy a jelenlegi rendszer teljesen át kell alakítani. Nemcsak a technikai értelemben vett eljárást kell megreformálni, hanem alapvető szemléletváltásra is szükség van. Az új eljárásnak betegközpontú egészségügyi ellátórendszerre kell épülnie, ahol a beteg, mint a szolgáltatás igénybevevője, elvárhatja, hogy a lehetőségekhez képest a legmagasabb szintű ellátást kapja. Ehhez panaszának gyors és érdemi megválaszolása is hozzátartozik. A Wilson-jelentés szerint tehát a kialakítandó rendszernek a következő alapelvekre kellene épülnie: (1) a panaszok megfelelő megválaszolása, (2) minőség javítása, (3) költséghatékonyság, (4) hozzáférhetőség, (5) pártatlanság, (6) egyszerűség, (7) gyorsaság, (8) titoktartás, és (9) a felelősségrevonás lehetősége.⁵ Ennek ellenére természetesen nem lehet minden panaszosnak a kedvére tenni, de a lehetőségekhez mérten törekedni kell a panasz legteljesebb kivizsgálására.⁶ A jelentés továbbá kiemelte, hogy egy hatékony panaszrendszer kiépítése nemcsak a betegnek az érdeke, hanem az egészségügyi szol-

² Hospital Complaints Procedure Act, 1985, Chapter 42. A törvény preambuluma így szól: „An Act to oblige health authorities in England and Wales, and Health Boards in Scotland to establish a complaints procedure for hospital patients and to draw such a procedure to the attention of patients.”

³ H.C. (88) 37

⁴ Being heard: Report of a Review Committee on NHS Complaints Procedures, London: DOH, 1994 (a továbbiakban „a Wilson jelentés”)

⁵ A Wilson-jelentés 161. pontja, 37. oldal

⁶ Ibid. 162. pont

gáltatást nyújtóknak is, hiszen ezen keresztül megbízható információkat kaphatnak a szolgáltatás színvonaláról és a felmerült problémákról.⁷

A Wilson-jelentés alapján 1996 áprilisában az NHS főigazgatója – aki egyébként az egészségügyi minisztérium egy magas rangú tisztviselője –, kiadott egy iránymutatást az NHS-en belüli panaszjelzésről.⁸ Érdekes, hogy az iránymutató rendelkezéseinek egy része kötelező jellegű, annak ellenére, hogy „csak” iránymutatásról van szó. Az iránymutató lényege, hogy az egészségügyi szolgáltatást nyújtók (kórházak, háziorvosok, fogorvosok, stb.) kötelesek a panaszok kivizsgálását szolgáló eljárást kialakítani, és a szolgáltatást igénybevevőket tájékoztatni az eljárás igénybevételének a lehetőségéről és módjáról.⁹

Úgy tűnik, hogy a reform után a panaszok legnagyobb részét sikerül az egészségügyi szolgáltatón belül elintézni, és csak egy töredékük kerül az egészségügyi ombudsmanhoz. Ez önmagában elég biztató. Az egészségügyi ombudsman azonban úgy érzi, az általa vezetett intézmény nem túl széles körben ismert. A jelenlegi felmérések szerint az átlag brit állampolgár, aki az egészségügyi ombudsmanhoz fordul, negyvenes, középosztálybeli fehér férfi. Az intézmény viszonylagos ismeretlensége, a panasz írásbeliséghez kötöttsége, továbbá a megelőző eljárások bonyolultsága a társadalom bizonyos rétegei számára nehezen elérhetővé, ha nem elérhetetlenné teszi az egészségügyi ombudsman előtti eljárást. Ez mind igaz lehet, de a panaszoknak az egészségügyi szolgáltatón belüli, sikeres elintézését az is magyarázza, hogy a panaszok nagy része egyszerű kommunikációs problémákra vezethető vissza. A tapasztalatok szerint a betegek és hozzátartozóik gyakran már akkor megnyugszanak, ha rendesen megmagyarázzák nekik, hogy mi történt. Sokszor elég egy bocsánatkérés is.

1. A Betegek Chartája

A Betegek Chartáját az egészségügyi minisztérium adta ki, 1992-ben. Nem foglalták kötelező erejű jogszabályba, de a common law logikája alapján érvényesíthető jogokról van szó, hiszen a panaszjelzésekben, sőt még bírósági eljárásban is figyelembe veszik. A Betegek Chartája felsorol hét, már létező jogot, és ezek mellé újakat vezet be.

A hét létező jog a következő: (1) a beteg a fizetőképességétől függetlenül jogosult a szükséges egészségügyi ellátásra; (2) jogosult arra, hogy háziorvosa legyen; (3) vészhelyzet esetén a háziorvostól, a mentőktől és a kórházak sürgősségi osztályától jogosult az ellátásra; (4) joga van szakorvosi ellátásra és más orvossal való konzultációra, ha a háziorvos ezt szükségesnek találja; (5) joga van világos magyaráza-

⁷ Ibid. 164. pont

⁸ Complaints, Listening... Acting... Improving: Guidance on Implementation of the NHS Complaints Procedure, NHS Executive, March 1996.

⁹ Ibid 4.1 pont

tot kapni a javasolt kezelésről, annak kockázatairól és az esetleges alternatívákról; (6) joga van betekinteni az egészségügyi dokumentációba, és elvárhatja az egészségügyi dolgozóktól a titoktartást; és végül (7) joga van eldönteni, hogy részt vesz-e tudományos célú kutatásban. Ezek mellé az ún. létező jogok mellé az egészségügyi minisztérium a következő jogokat kívánja biztosítani a betegnek: joga van arra, hogy (1) részletes tájékoztatást kapjon a helyi egészségügyi szolgáltatásokról, beleértve az ellátás színvonalát és a maximális várakozási időt; (2) a várólistára kerüléstől számított két éven belül joga van a szükséges kórházi kezelésre; és (3) az egészségügyi ellátással kapcsolatos panaszai kivizsgálására és a vizsgálat eredményéről teljes és mielőbbi tájékoztatásra tarthat igényt a kórház igazgatójától.

A Betegek Chartája kimondja, hogy ezeknek a jogoknak a megsértése esetén bárki az NHS főigazgatójához fordulhat, aki kivizsgálja az ügyet, és ha úgy találja, hogy a panaszos Chartában foglalt jogait megsértették, megteszi a megfelelő intézkedéseket. A Charta nem részletezi, hogy milyen intézkedésekről van szó. Tehát az NHS főigazgatója, aki – mint említettem az egészségügyi minisztérium egy magas rangú tisztségviselője – kvázi ombudsmanként funkcionál a Chartában biztosított jogok tekintetében. Ellentétben az egészségügyi ombudsmannal, aki nem a jogokra alapítja a vizsgálódásait.

Az ún. Charta-jogok mellett a Betegek Chartája rendelkezik a nemzeti és helyi minimum-követelményekről is. Ezek nem jogok, hanem olyan követelmények, amelyeket a beteg az egészségügyi szolgáltatótól minimálisan elvárhat. Ilyen minimum-követelmény például az, hogy a mentőkre maximum 14 percet kelljen várni, ha a hívó városon belül él; ha a városon kívül él, akkor 19 percet. A baleseti vagy sürgősségi osztályra kerülés után nyomban sort kell keríteni a kivizsgálásra. Járó beteg gondozásánál a beteg kapjon egy időpontot, és annál az időpontnál 30 percnél többet ne kelljen várnia. A nemzeti minimum-követelményeken kívül a helyi egészségügyi hatóság is kiadja azoknak a minimum-követelményeknek a listáját, amelyeket szeretnének teljesíteni. A minimum-követelmények érvényesüléséről az NHS országos szervezete és a helyi egészségügyi hatóságok is jelentést készítenek. Amennyiben a statisztikák kimutatják, hogy bizonyos területeken ezek a követelmények még nem érvényesülnek teljesen az NHS főigazgatója megteszi a szükséges lépéseket. Az egészségügyi minisztérium ugyancsak jelentésben számol be arról, hogy az NHS főigazgatója milyen intézkedéseket tett a minimum-követelmények érvényesülése érdekében.

2. Az NHS panaszjelzése

Az NHS keretén belül nyújtott ellátással szemben bárki, aki igénybe vette az ellátást, panasszal élhet. Akadályoztatása esetén rokonok, sőt közeli barátok is benyújthatják a panaszt. Az NHS csak akkor köteles

vizsgálatot indítani, ha a panaszra okot adó esemény bekövetkeztétől, vagy az arról való tudomásszerzéstől még nem telt el hat hónap. 12 hónap elteltével azonban semmilyen körülmények között sem kötelesek megindítani a vizsgálatot. Különös méltánylást érdemlő esetekben azonban eltekinthetnek a határidő szigorú betartásától. Nem terjed ki a vizsgálat azokra az esetekre, amelyekben magánintézmény nyújtotta az ellátást, amelyekben fegyelmi eljárásnak van helye, amelyekben a panaszos pert indított, illetve ha szociális ellátásokról van szó.

2.1. A PANASZ OSZTÁLYON BELÜLI ELINTÉZÉSE

Az NHS által terjesztett tájékoztató füzetekben leírják, hogy a panaszt először a nővérrel vagy az orvossal kell közölni. Így nagyon sok panasz elintézhető, hiszen a tapasztalatok szerint a panaszok legnagyobb része az egészségügyi dolgozók és a betegek illetve hozzátartozóik közötti hiányos kommunikációból fakad.

2.2. A PANASZ KÓRHÁZON BELÜLI ELINTÉZÉSE – A PANASZ ÜGYINTÉZŐ ÉS AZ IGAZGATÓ

Ha az osztályon belül nem sikerül elintézni a problémát, vagy ha a beteg úgy érzi, külső közvetítőre van szüksége, mert az illetékes orvossal vagy a nővérrel nem tudja azt megbeszélni, akkor a panaszügyintézőhöz (*patient advisor* vagy máshol *complaints manager*) fordulhat, aki a kórház alkalmazottja. A Chelsea and Westminster kórházban két ilyen panasz-ügyintéző van, az egyik szakképzett ápolónő, a másiknak egyáltalán nincs egészségügyi szakképesítése. A panaszügyintéző először is megkísérli az osztályon belül elintézni a problémát, s ha ez nem sikerül, akkor fordul a kórház főigazgatójához, vagy ha a probléma az ápolással kapcsolatban merült fel, az ápolási igazgatóhoz.

A Betegek Chartája kimondja, hogy a panaszos írásban beadott panaszára írásban teljes és lehető leghamarabbi válaszra (ez 4 hetet jelent) jogosult a kórház főigazgatójától. Amennyiben ez nem sikerül, a fejleményekről akkor is folyamatosan tájékoztatják. Ez az eljárás kizárólag a kórházakra vonatkozik, a házi orvosoknak, fogorvosoknak, gyógyszerészeknek saját eljárásuk van.

3. A független felülvizsgálat

Ha a problémát nem sikerült a kórházon belül kielégítően megoldani, a panaszt egy független bizottság vizsgálja felül. Ennek eljárását a kórház válaszanak kézhezvételétől számított 4 héten belül meg kell indítani. Minden kórháznak van egy erre kiképzett alkalmazottja (*convener*), aki eldönti, hogy szükség van-e független felülvizsgálatra.

A convener döntéséről 4 héten belül értesíti a panaszost. Amennyiben úgy dönt, hogy szükséges a felülvizsgálat, felállít egy három tagból álló bizottságot, amelynek tagjai a convener és két olyan független laikus személy, akik nem a kórház alkalmazottai. A convener dönti el, hogy a beteg panaszából melyek azok a kérdések, amelyeket a bizottság vizsgálni fog. A bizottság megvizsgálja ezeket, és ha szükséges, szakértői véleményt kér. A vizsgálat eredményéről jelentést készítenek, s ebben, ha szükséges, ajánlásokat fogalmaznak meg a kórház számára. A jelentést eljuttatják a panaszosnak és a kórházi főigazgatónak is. Az ajánlások végrehajtásáról a főigazgató tájékoztatja a panaszost.

A független felülvizsgálat viszonylag új intézmény. Bevezetésének az volt a célja, hogy az egészségügyi szolgáltatást igénybe vevőket is képviseljék a panaszok kivizsgálásában. Az eredmény eddig eléggé vegyes fogadtatásra talált. Az egészségügyi ombudsman véleménye szerint a szakképzettséggel rendelkező convener személye dominál ezekben a bizottságokban, a laikusok kevesebb hatást gyakorolnak a vizsgálat kimenetelére. Szerinte ezen a laikus elemek külön felkészítésével lehetne javítani.

III. Az egészségügyi ombudsman

1. Az angol egészségügyi ombudsman intézményének a története

A brit egészségügyi ombudsman (Health Service Ombudsman) feladata a brit állami egészségügyi ellátórendszerrel (National Health Service, röviden NHS) kapcsolatos panaszok vizsgálata.

A brit egészségügyi ombudsman története 1973-ra nyúlik vissza. Ekkor jött létre a három egészségügyi ombudsman (külön Angliának, Skóciának és Walesnek), és a parlamenti ombudsman intézménye.¹⁰ Ezeknek a hivataloknak a külön érdekessége, hogy a négy külön ombudsman tisztségét eddig mindig ugyanaz a személy töltötte be.

A jelenleg hatályos egészségügyi ombudsmanról szóló, 1993. évi törvény (*the Health Service Commissioners Act, 1993*) szabályozza az egészségügyi ombudsman kinevezését, feladat- és hatáskörét. Ezt a törvényt 1996-ban módosították (*the Health Service Commissioners Amendment Act 1996*), amelynek legfontosabb következményeként az 1996 március 31-e után keletkezett panaszokra vonatkozóan az ombudsman hatásköre kiterjed az egészségügyi ellátással kapcsolatos orvos-szakmai döntésekre, például a műhibák vizsgálatára is. A módosítás az ombudsman hatáskörét nemcsak tárgyi, hanem alanyi vonatkozásban is kiterjesztette: az ombudsman ezután vizsgálhatta a házi-

¹⁰ Az ombudsmanok intézményének felállításáról a következő törvények rendelkeznek: a National Health Service, Scotland, Act 1972 és a National Health Service Reorganization Act, 1973.

orvosokkal, fogorvosokkal, gyógyszerészekkel és kapcsolatos panaszokat is.

Az ombudsman, akit a királynő nevez ki, és aki a parlamentnek felel, teljesen független az NHS-től és a kormánytól. Az ombudsman munkáját egy parlamenti különbizottság (Select Committee for the Parliamentary Commissioner for Administration) ellenőrzi. Az ombudsman minden évben beszámolót készít a parlament mindkét háza számára, emellett külön beszámolókat is készít a vizsgálatairól, amelyeket az egészségügyi minisztérium juttat el az egészségügyi hatóságokhoz és trustokhoz. Az ombudsmannak három székhelye van: Londonban, Edinborough-ban és Cardiffban.

2. Az egészségügyi ombudsman hatásköre

Az ombudsman eljárásának feltétele az a helyzet, amelyben a panaszos panaszainak orvoslását a fent leírt mindkét fórumon (az NHS-en belüli panasz eljárás és a független felülvizsgálat keretén belül) már megkísérelte, és hogy ezen eljárások eredményét nem tartja kielégítőnek. Ennek különböző okai lehetnek: (1) az eljárás a helyi fórumon nagyon elhúzódott; (2) alaptalanul utasították el a független felülvizsgáló bizottság létrehozására irányuló kérelmét; vagy (3) a panaszos úgy érzi, hogy nem kapott kielégítő választ a panaszára.

Az ombudsman eljárásának az is a feltétele, hogy az arra hivatott személy nyújtsa be a panaszt. Panaszt tehet a beteg, egy rokon (általában a legközelebbi rokon), vagy egy harmadik személy, aki lehet az NHS vagy egy a betegek érdekképviselőjét segítő helyi szervezet, (például a Community Health Council) egyik munkatársa. Ha nem maga a beteg nyújtja be a panaszt, akkor alapos indokolással kell alátámasztani, hogy miért nem ő tette. Azt is bizonyítani kell, hogy a beteg támogatja a panasz benyújtását. Amennyiben a hozzájárulás megszerzése nem ütközik objektív akadályokba, a panaszos hozzájárulása nélkül az ombudsman nem járhat el.

A panasz előterjesztésére a panaszra okot adó esemény bekövetkezésétől, illetve a beteg vagy a beteg nevében eljáró rokonok vagy szervek problémáismeretétől számított egy éven belül van lehetőség. Az ombudsman különleges indokokból kiterjesztheti ezt a határidőt. Például akkor, ha a helyi vizsgálat a kelleténél hosszabb ideig tartott.

Az ombudsman vizsgálata a következő kérdésekre terjedhet ki: (1) az ellátással kapcsolatos problémákra, (2) arra, hogy a beteg nem kapott meg egy olyan ellátást, amelyre egyébként jogosult lenne, (3) az ellátás során felmerülő adminisztratív hiányosságokra, például: indokolatlan késedelem, eljárási hiányosságok, tiszteletlen és udvariatlan bánásmód, tájékoztatási kötelezettség elmulasztása, a panasz kivizsgálásában tapasztalt hiányosságok. Az 1996. március 31-e után érkezett panaszokra vonatkozóan a jogszabály kiterjesztette az ombudsman hatáskörét (4) az orvos, az ápolónő és más szakképzett

egészségügyi dolgozó által nyújtott ellátásra, továbbá (5) a házi orvosok (GP), fogorvosok, gyógyszerészek által az NHS keretén belül helyi szinten nyújtott ellátásra is. Az ombudsman hatásköre nem terjed ki sem a magánpraxisra, sem az egészségügyi magánszolgáltatóra. Külön kell említést tennünk az egészségügyi adatok megismeréséhez való joggal kapcsolatos panaszokról is.

Az ombudsman nem köteles minden esetben vizsgálatot indítani. Széles mérlegelési joggal rendelkezik a tekintetben, hogy melyik panaszt vizsgálja ki, és melyiket nem. Az ombudsman továbbá nem jár el azokban az ügyekben amelyek kivizsgálására a *bíróságnak van hatásköre*. Ez a szabály a gyakorlatban nem ilyen szigorú, hiszen az ombudsman ilyenkor is mérlegeli, hogy az adott esetben szükség van-e arra, hogy a panaszos bírósághoz forduljon. Megállapíthatja hatáskörét például akkor, ha a beteg, illetve hozzátartozója egy, egyébként a bíróság hatáskörébe tartozó panaszban nem lép fel kártérítési igényvel, az ombudsman eljárása ugyanis sokkal gyorsabb, és főleg olcsóbb, hiszen ingyenes. Azt azonban semmi sem zárja ki, hogy az ombudsman vizsgálatának lezárása után a beteg a jelentéssel felfegyverkezve megindítsa a pert, és kártérítést követeljen. Az ombudsman hatásköre nem terjed ki *munkaiügyi kérdésekre*, például kinevezéssel, illetve fizetéssel kapcsolatos panaszokra. Kiterjed azonban az olyan esetekre, amikor a NHS által alkalmazott orvosok és más egészségügyi dolgozók azt sérelmezik, hogy az NHS Trust vagy az egészségügyi hatóság nem vizsgálta ki az ellenük felhozott panaszokat. Nem vizsgálhatja az ombudsman a *polgári jogi szerződésekkel* kapcsolatos vitákat, kivéve, ha a tárgyak az NHS által a betegeknek nyújtott szolgáltatás, az NHS hatóság által *mérlegelési jogkörben* hozott határozatok elleni panaszokat, illetve az *egészségügyi magánszolgáltatókkal* kapcsolatos panaszokat, kivéve, ha az ellátást az NHS finanszírozta. A minisztériumok és az NHS főtisztviselőjével kapcsolatos panaszok az általános parlamenti biztos hatáskörébe tartoznak, a helyi önkormányzatokkal kapcsolatos panaszok pedig az önkormányzati ombudsmanhoz.

3. Az egészségügyi ombudsman eljárása

3.1. A VIZSGÁLAT MEGINDÍTÁSA

A panaszt beérkezése után először is számítógépen regisztrálják. Az egészségügyi ombudsmanhoz csak írásban lehet panaszt benyújtani, ezért a hivatal nem is működtet panaszirodát. Viszont létezik egy telefonos ügyfélszolgálat, ahol felvilágosítást adnak egyrészt a folyamatban levő ügyekről, másrészt az egészségügyi ombudsman hatásköréről.

A panasz regisztrálása után először azt vizsgálják meg, hogy van-e az ombudsman hatásköre az ügyben eljárni. A beadvány elfogad-

hatóságának vizsgálatát egy külön részleg, a (*case work support unit*) végzi, amelyet én az egyszerűség kedvéért elemzőknek fogok hívni. A beérkezett panaszoknak körülbelül csak a 30 százalékát terjesztik fel vizsgálatra, 70 százalékát hatáskör hiányában elutasítják. Az elutasítás leggyakoribb oka az, hogy a panaszos nem merítette ki a rendelkezésre álló jogorvoslati lehetőségeket. Elutasítják például a gyógyszerártámogatással kapcsolatos panaszokat, hiszen a gyógyszerártámogatások rendszerének kialakításában az államnak nagy a szabadsága. Gyakran kell a hiánypótlásra visszaküldeni a beadványt, mert a panaszos nem mellékelte mindazokat a dokumentumokat, amelyek a vizsgálhatóság eldöntéséhez nélkülözhetetlenek. A panasz elutasításáról szóló levélben az elemzők arról is tájékoztatják a panaszost, hogy hová fordulhat a panaszával, illetve hogy mit kell tennie ahhoz, hogy a panaszát az egészségügyi ombudsman megvizsgálhassa. Az elemzők munkáját és következtetéseit mindig ellenőrzi az elemzési részleg egy magasabb beosztású alkalmazottja.

Amennyiben a panaszos kimerítette a jogorvoslati lehetőségeket, meg kell vizsgálni, hogy a convenor vagy a független felülvizsgálat kielégítően kivizsgálta-e a panaszt, vagy amennyiben a convenor elutasította a független felülvizsgálat iránti kérelmet, az megalapozott volt-e. Ezután kerülhet sor az orvosi szakmai kérdések vizsgálatára.

3.2. A VIZSGÁLAT

Amennyiben az ombudsman megindítja a vizsgálatot, minden esetben tájékoztatja a beteget és a vizsgálandó egészségügyi szolgáltatót arról: melyek azok a kérdések, amelyekre kiterjed a vizsgálat. Az egészségügyi szolgáltatót felkéri arra, hogy küldje el a panasszal kapcsolatos állásfoglalását és a betegre vonatkozó egészségügyi dokumentációt. Az egészségügyi dokumentációt szigorúan bizalmasan kezelik, és az évente kiadott jelentésben a beteg neve nem szerepel. A vizsgálat során az ombudsman szóbeli meghallgatásokat és helyszíni vizsgálatokat is végezhet. Meghallgathatja a panaszost, az orvost és egyéb egészségügyi dolgozókat.

A vizsgálat lefolytatása vizsgálati osztályon (*investigations department*) zajlik. Az egészségügyi ombudsman hivatalában négy vizsgálati igazgató (*investigation director*) dolgozik. Feladatuk a beosztott vizsgálók munkájának az ellenőrzése és koordinálása. Amikor a panaszt felterjesztik a vizsgálati osztályra, a vizsgálati igazgató először is kijelöli a vizsgálat vezetőjét. A vizsgálat lefolytatása csoportmunka, hiszen a munkában a vizsgálatvezetőn kívül egy másik vizsgáló is részt vesz, ha pedig orvosi vagy egyéb egészségügyi szakmai kérdésekről van szó, az adott terület belső szakértői is dolgoznak az ügyön.

A vizsgáló csoport először is megállapítja, hogy a panaszos által leírt tényekből melyek azok, amelyekre a vizsgálat kiterjed. Nem kötelező a panasz minden részletét kivizsgálni, a munka egyszerűsítése

érdekében csak a legfontosabb kérdésekre koncentrálnak. A vizsgálandó panaszok listája (*statement of complaint*) az egyik legfontosabb dokumentum a vizsgálat során. Ezt a dokumentumot elküldik a panaszosnak, a panaszban érintett kórháznak és az egészségügyi dolgozónak.

(Íme egy példa arra, hogy milyen indokok miatt döntenek úgy, hogy egyes kérdéseket nem vizsgálják.¹¹ A *Carloss* ügyben a bejelentő panasszal élt mindenki ellen, aki részt vett elhunyt feleségének halála előtti ellátásában: a házi orvos, a mentősök és a kórház ellen is. A házi orvosokkal kapcsolatban azt kifogásolta, hogy nem jöttek ki azonnal, amikor hívta őket, és nem jártak el körültekintően a felesége kivizsgálásakor. Az ombudsmani hivatal orvosszakértői a rendelkezésre álló dokumentáció alapján megállapították, hogy a házi orvosok a helyzetnek megfelelően jártak el, hiszen viszonylag rövid időn belül kimentek a hívásra. Ami a kórházi beutalást illeti, a panaszos felesége a vizsgálat időpontjában nem volt olyan állapotban, ami azonnali beutalást igényelt volna. Állapota a kórházban vált olyan súlyossá, hogy később a halálához vezetett. Így a vizsgálat a kórházi kezelésre irányult. A mentősökkel kapcsolatban a panaszos azt állította, hogy durván és tiszteletlenül bántak a feleségével, miközben otthonról a kórházba szállították. A panasznak ezt a részét azért nem vizsgálták, mert tanú hiányában nem volt lehetőség annak kiderítésére: valóban durván bántak-e a mentősök a panaszos feleségével, vagy a felesége súlyos állapota miatt aggódó panaszos túl érzékenyen reagált a történetekre.)

Amikor megvan a vizsgálandó panaszok listája, a vizsgálatvezető kikéri az ombudsmani hivatal belső szakértőjének véleményét arról, hogy szükséges-e bevonni külső szakértőket a vizsgálatba. Az ombudsmani hivatal négy állandó szakértőt alkalmaz: egy házi orvost, két kórházi orvost és egy ápolónőt, akik általában felállásban dolgoznak a hivatalban, munkaidejük másik felében pedig eredeti hivatásukat végzik. Ennek az az előnye, hogy közvetlenül ismerik a gyakorlatot. Ha a beadványban szigorúan egészségügyi szakmai kérdések merülnek fel, a belső szakértők megvizsgálják a panaszban leírtakat, összevetik az egészségügyi dokumentációval, és javaslatot tesznek a vizsgálat megindítására vagy az eljárás megszüntetésére. Amennyiben megindul a vizsgálat, a belső szakértők feladata a megfelelő külső szakértők kijelölése. Az egészségügyi minisztérium 1996-ban elkészítette a szakértők listáját egy számítógépes adatbázis formájában, amely minden egyes szakértő személyes adatait, jelenlegi munkahelyét, beosztását és telefonszámát tartalmazza, továbbá részletezi a szakterületét. Ez az adatbázis kutatható, így a belső szakértőknek csak annyi a dolguk, hogy beírják a keresőszavakat, és a számítógép kiadja a szóba jöhető szakértőket. Mivel azonban az adatbázis elkészítése óta már három év eltelt, a szakértők felkutatása néha komoly nehéz-

¹¹ E.2153/98–99 sz. eset

ségbe ütközik. A tapasztalatok szerint a szakértők szívesen fogadják a felkérést, annak ellenére, hogy egy kollégájuk munkája felett kell ítéletet mondaniuk. A megkérdezett szakértők véleménye szerint ők maguk is sokat tanulnak egy ilyen vizsgálatból, és a kollégák számára a legjobb garanciát egy ilyen esetben az jelenti, ha valaki lelkiismeretesen felderíti a történeteket. A belső szakértők nem vesznek részt a vizsgálatban, a továbbiakban az a feladatuk, hogy figyelemmel kísérjék a külső szakértők munkáját és biztosítsák, hogy arra a kérdésre keressék a választ, amit várnak tőlük.

A külső szakértők kijelölése után a vizsgálatban résztvevők megbeszélést tartanak (*case conference*). A megbeszélésen a külső szakértők ismertetik az egészségügyi dokumentáció áttanulmányozása után kialakult benyomásaikat, és kifejtik a véleményüket arról, hogy milyen kérdéseknek kell egy esetleges helyszíni vizsgálaton utánajárni. A helyszíni vizsgálaton, amelyen általában egy vizsgáló és a külső szakértő vagy szakértők vesznek részt, meghallgatják a panaszban érintett egészségügyi dolgozót. A látogatást előre bejelentik és előre tájékoztatják az egészségügyi dolgozót, hogy milyen kérdésekre kell válaszolnia. Ez azért fontos, mert így egyrészt fel tud készülni a kérdésekre, másrészt a lehető legkevésbé zavarják a munkájában. A meghallgatásról a vizsgáló részletes jegyzőkönyvet készít, amelyet a meghallgatás során ismertet az egészségügyi dolgozóval, és lehetőséget biztosít a jegyzőkönyv kiegészítésére, illetve a leírtak módosítására.

3.3. A VIZSGÁLATI JELENTÉS

Ezután a külső szakértők az egészségügyi dokumentáció és a meghallgatás alapján elkészítik szakvéleményüket, és a vizsgálatvezető a szakvélemény felhasználásával elkészíti a jelentést, amelyben, ha szükséges, ajánlásokat fogalmaz meg. Az elkészült jelentést elküldik a kórháznak és a panaszban érintett egészségügyi dolgozóknak, akiknek lehetőségük van arra, hogy az abban foglalt ténymegállapításokhoz megjegyzéseket fűzzenek, illetve a módosításukat kérik. Ha a jelentésben ajánlást fogalmaztak meg, azt is megkérdézik a kórháztól, hogy elfogadja-e az abban foglaltakat. A jelentés véglegesítése csak ezután történik meg. A panaszosnak csak a végleges jelentést küldik meg.

A jelentésben tett ajánlás lehet egyszerű bocsánatkérés, a panaszban érintett határozat megváltoztatása, a szükségtelenül felmerült költségek megtérítése. (Az ombudsman nem rendelkezik a kártérítésről.) Továbbá az egészségügyi szolgáltatót kötelezheti arra, hogy változtassa meg a sérelmes helyzetet előidéző gyakorlatot, és ezt később egy utóvizsgálat keretében ellenőrizze. Az ombudsman döntése ellen nincs helye jogorvoslatnak, azt azonban semmi sem zárja ki, hogy a beteg az ombudsman jelentésével felfegyverkezve bírósághoz forduljon és kártérítésért perelje a kórházat.

IV. Panasz a pszichiátriai intézetekben tapasztalt bánásmód ellen

1. *The Mental Health Act Commission (Elmeegészségügyi Bizottság)*

A pszichiátriai intézetekben kezelt betegek panaszainak kivizsgálása egy külön bizottság feladata. A Mental Health Act Commission-t (magyarul Elmeegészségügyi Bizottságnak nevezhetjük) az elmeegészségügyről szóló 1983. évi törvény (1983 *Mental Health Act*) alapján intézetben levő betegek jogainak és érdekeinek védelmére hozták létre. A Bizottság független a pszichiátriai intézetektől és kórházaktól. Tagjai között vannak orvosok, nővérek, szociális munkások, pszichológusok és egyéb, a pszichiátriai betegek ellátásával foglalkozó szakemberek. A Bizottság tagjai félállásban dolgoznak, de munkájukat egy körülbelül 30 főből álló hivatalnoki kar segíti.

A Bizottság feladatai közé tartozik, hogy kivizsgálja az intézetben ápolt pszichiátriai betegekkel kapcsolatos panaszokat. A panaszok kivizsgálására nemcsak az elmeegészségügyről szóló 1983. évi törvény, hanem az Útmutató az elmeegészségügyi törvény alkalmazásához (*Mental Health Act Code of Practice*) dokumentum is irányadó.

2. *A Bizottság hatásköre*

Panaszt nyújthat be maga a beteg, az intézeti tartózkodása idején történt eseményekkel kapcsolatban, vagy más, a beteg nevében fellépő személy, a beteggel szemben alkalmazott bánásmóddal kapcsolatban. A bizottsági eljárását kizárja, ha bírósági eljárás van folyamatban az ügyben, vagy ha valószínűsíthető, hogy bírósági eljárás indul. Nincs hatásköre a Bizottságnak akkor sem, ha az a panasz tárgya, hogy akaratlan ellenére tartják intézetben, mert erre van egy külön felülvizsgálati bíróság: a *Mental Health Review Tribunal*.

3. *A panaszok kivizsgálása*

A pszichiátriai kezeléssel kapcsolatos panaszok kivizsgálására létrehozott eljárás megegyezik az egészségben általában alkalmazott eljárással. A pszichiátriai betegeknek először a kórház igazgatójától kell kérniük a intézeti bánásmóddal kapcsolatos panaszuk kivizsgálását. A Bizottság azonban a pszichiátriai betegek ellátásával illetve ápolásával foglalkozó dolgozók elleni panaszokat akkor is kivizsgálhatja, ha előtte nem merítették ki a kórházon belül rendelkezésre álló jogorvoslati lehetőségeket. A Bizottság először ezeket a panaszokat is visszaküldi a kórháznak, és utasítja azt a panasz kivizsgálására. Ha a beteg valamilyen okból nem tudja maga benyújtani a panaszt, kér-

heti a (most már minden kórházban kötelezően alkalmazott) panaszokkal foglalkozó ügyintézők segítségét. A Bizottság tagjai rendszeresen látogatják a kórházakat, úgyhogy tőlük is lehet segítséget kérni.

Tehát először a kórház igazgatója vizsgálja ki a panaszt és a vizsgálat eredményéről értesíti a panaszost. Ha a panaszt megalapozottnak találta, a bejelentőt arról is tájékoztatja, hogy milyen módon kívánja a gondot orvosolni. Amennyiben a panaszos nem elégedett a válasszal, kérheti, hogy a panaszát egy független felülvizsgálati bizottság vizsgálja felül. A kórház alkalmazásában álló „convenor” feladata, hogy döntsön a független felülvizsgálat iránti kérelmekről. Amennyiben úgy dönt, hogy van helye egy független felülvizsgálatnak, a felülvizsgálatra létrejövő bizottságban a két laikus tag mellett a convenor is részt vesz. Ha a panaszos a független felülvizsgálat eredményével sem elégedett, akkor fordulhat az Elmeegészségügyi Bizottsághoz. A Bizottság először a következő kérdéseket vizsgálja meg: (1) a lehetőségeihez mérten mindent megtett-e a panaszos, hogy problémáját kivizsgálják még a kórházon belül; (2) az igazgató, illetve ha volt ilyen, a felülvizsgálati eljárás végrehajtója megfelelően kivizsgálta-e a panaszt; és (3) várható-e valamilyen eredmény a további felülvizsgálattól. Amennyiben ezek után a Bizottság úgy dönt, hogy van helye felülvizsgálatnak, a Bizottság egy tagja kapja meg az ügyet, és kivizsgálja. A vizsgálat eredményéről jelentést készít, amelyben, ha szükséges, ajánlásokat fogalmaz meg. A Bizottság döntésével szemben az egészségügyi ombudsmanhoz lehet fordulni.

V. Záró megjegyzések

Az egészségügyi ellátással kapcsolatos panaszjelzés brit megoldása számos tanulsággal szolgál a magyar ombudsman számára is. A magyar ombudsman helyzete annyival nehezebb, hogy az egészségügyi ellátással kapcsolatos panaszok kivizsgálása csak egy a sok egyéb feladata közül. Egyebek közt a panaszok teljes körű kivizsgálására nem áll rendelkezésére egy olyan apparátus, mint amilyen a brit ombudsmant segítik – ennek a területnek a magyar ombudsman hivatalában mindössze egy szakreferense van, aki általában jogász, és akinek nincs egészségügyi szakképesítése. Egy szakreferens azért nem tud megbirkózni a feladattal, mert az egészségügyi ellátással és a betegjogok megsértésével kapcsolatos panaszok természetéből az adódik, hogy az esetek nagy többségében a panaszra okot adó körülményeket csak helyszíni vizsgálat keretében lehet tisztázni. Erre egy körülbelül három-négy főből álló, mobilizálható csoportra lenne szükség az ombudsman hivatalán belül, akik a panasz érkezése után azonnal ki tudnak menni a helyszínre. Annak ellenére, hogy a brit egészségügyi ombudsmannal ellentétben a magyar ombudsman orvos-szakmai, ezen belül műhibával kapcsolatos kérdéseket nem vizsgálhat, feltétlenül szükséges lenne, hogy legalább egy félállású független

orvosszakértőt alkalmazzanak, aki a helyszíni vizsgálatokban is közreműködhetne.

Az is fontos tanulság a magyar ombudsman számára, hogy az egészségügyi ellátással és a betegjogokkal kapcsolatos panaszrendszer csak akkor lehet igazán hatékony, ha megfelelően működik az egészségügyi szolgáltatón belül folytatott panasz eljárás. A magyar ombudsmannak sok olyan kérdéssel kell foglalkoznia, amely az egészségügyi szolgáltatón belül könnyen elintézhető lenne. Ezért az ombudsmannak a saját eszközeivel segítenie kell az egészségügyi szolgáltatókat abban, hogy minél több panaszt tudjanak elintézni. „házon belül” Ennek a legfontosabb eszközei a vizsgálati jelentések, amelyekben a betegjogok konkrét tartalmát egyedi esetek elemzésével bontják ki. Egyebek közt azt is, hogy mit is jelent a megfelelő tájékoztatáshoz való jog. Sajnos a tapasztalatok azt mutatják, hogy a magyar egészségügyben uralkodó állapotok és az ebből fakadó frusztráció miatt egyelőre nagy az ellenállás az egészségügyi dolgozóknak a betegjogok koncepciójával szemben. Nem is a betegjogok tartalmát kifogásolják – hiszen azok az egészségügyi dolgozók többsége számára magától értetődőek –, hanem inkább a jogszabályba foglalásukkal és a külső kontroll lehetőségével szemben táplálnak ellenérzéseket. Reményeink szerint a betegjogi képviselők munkába lépése javítani fog ezen a helyzeten. Az ombudsmannak a betegjogi képviselőkkel is megfelelő együttműködést kell kialakítani, hiszen a betegjogi képviselő maga is fordulhat panasszal az ombudsmanhoz, de az ombudsman is igénybe vehetné a segítségét egyes panaszok kivizsgálásában.

Összefoglalva: sok még a tennivaló ezen a területen. Reméljük, hogy lépésről lépésre, az egészségügyi szolgáltatókkal és a betegjogi képviselőkkel együttműködve sikerül létrehozni az egészségügyi ellátással kapcsolatos panaszok kivizsgálásának és orvoslásának olyan hatékony rendszerét, amelynek célja a betegjogok minél teljesebb érvényesítése.

MAROSÁN GYÖRGY

„Mcdonaldizáció” – az ezredvég rém/vágy álma

Kovács hazaérkezik Amerikából és meséli élményeit Szabónak. „Képzeld, ez egy olyan ország, ahol még a borotválást is automaták végzik. Az ember bedugja a falra függesztett készülékbe az állát és bedob 5 centet. Egy gombnyomás és már simára is van borotválva az arca. Gyors, praktikus és olcsó.” „Hiszen nincs is mindenkinek egyforma arca” – veti ellene Szabó. „De csak az első borotválkozásig” – válaszol sokat sejtetően Kovács.

A mese kezdete...

Maurice és Richard McDonald 1928-ban elhagyták New England-et, hogy – az ígéret földjén – Kaliforniában megcsinálják a szerencséjüket az étterembizniszben. Mivel nehezen találtak megfelelő személyzetet, kényszerűségből úgy döntöttek, hogy a hagyományos éttermekre jellemző változatos menüt, a minőségi szervizkészletet és az egyedi kiszolgálást mellőzik. Kizárólag hamburgert, üdítőket, sült krumplit szolgáltatnak fel, papír tányérokra.¹ Az üzlet jól ment, de a testvérpár nem igyekezett ezt kihasználni. Elégedettek voltak az évi 75 000 USD jövedelmükkel. Őket lepte meg a legjobban, amikor egy Ray Kroc nevű úr azzal az ajánlattal állított be hozzájuk, hogy formálják Amerika legnagyobb vállalatbirodalmává üzletüket.

Ray Kroc átlagos amerikai volt. Gyermekkorától keményen dolgozott és arról álmodozott, hogy meggazdagodik. Volt bázongorista és ügynök, foglalkozott papírpoarak és floridai ingatlanok eladásával. Mindenben eredménnyel, de semmiben sem átütő sikerrel. 1937-ben egy különleges turmixgép feltalálójának kizárólagos ügynöke lett és húsz éven át keresztül-kasul végigutazta Amerikát. Érdeklődését az keltette fel a McDonalds testvérek iránt, hogy míg a legtöbb étterem egy vagy két turmixgépet vásárolt tőle, addig ők egyszerre nyolcat. Ez azt jelentette, hogy náluk egyidejűleg negyven turmix készülhetett. A San Bernardinói étterem nyolcszögletű, üvegfalú épülete előtt emborsor kígyózott. A csillogóan tiszta étteremben a munkásosztálybeli családok önmagukat szolgálták ki. Az árlapon kilencfajta étel szerepelt: hasáburgonya, különféle burgerek, turmixok, piték.

¹ R. F. Hartley: Management mistakes and successes. John Wiley and Sons. 1991. 272. o.

Üveg és porcelán étkezőeszközök helyett papírt és műanyagot használtak. Minden úgy működött, akár egy jól olajozott motor. A hamburgerek kis futószalagon készültek. A rendeléseket kevesebb, mint 60 másodperc alatt teljesíteni tudták. A hamburgerek 15 centbe, a hasábburgonya pedig 10 centbe került. Azon az éjszakán Kroc számot vetett sorával. „52 éves voltam – írta később. – Cukorbajjal és szívproblémákkal küzdöttem, és kivették az epehólyagomat. De úgy éreztem, még minden előttem van. Lelki szemeim előtt McDonalds éttermek sorozata jelent meg behálózva az egész országot.”² Kroc ráérezett arra, hogy a hihetetlen lendülettel fejlődő országban, a sikert hajszoló emberek keresik az egyszerű, gyors, alacsony árú, de elfogadható minőséget kínáló étkezést.

A huszadik század egyik szimbólumának születése

A láncolat első éttermét Des Plaines-ben (Illinois) nyitotta meg 1955. április 15-én. Az árak, a választék, a kiszolgálás éppen olyan volt, mint San Bernardinóban. Az étterem hamarosan nyereségesé vált. Kroc tudta, hogy a siker útja a San Bernardino-i étterem „klónjain” keresztül vezet. Ehhez viszont mindent, az ételek elkészítésétől a kiszolgálásig szabványosítani és pontosan utánozhatóvá kell tenni. Megadta a marhahúspogácsa pontos paramétereit (zsírtartalom: 19% alatt, súly: 45,36 gramm, átmérő: 9,84 cm, hagyma: 7,08 gramm). Laboratóriumban kísérletezte ki a hasábburgonya elkészítésének tökéletes módját. És Kroc még hozzátett valamit az üzlethez, a tisztaság-mániáját. Tudta, a legfontosabb az, ahogyan az étterem, a munkatársak ruhája, a parkoló, a konyha és nem utolsósorban a WC kinéz. Az első benyomást a szemem és az orrom keresztül szerzi a fogyasztó, és ez dönti el, visszajön-e. Véget nem érő étteremlátogatásai során azt ismételte: „ha van időm támaszkodni, van időm arra, hogy takaríts.”³ A szolgáltatások mindenre kiterjedő szabványosítása forradalmi eszköz lett a kezében. A láncolat összes éttermében ugyanolyan méretű, egyforma minőségű hamburgerekbe, azonos mennyiségű savanyúságot, mustárt, ketchupot tettek, és a vendégeket egyforma tálcákon és egyforma ruhába öltözött dolgozók szolgálták ki. Az éttermi lánc hihetetlen dinamikával növekedett. 1961-ben, amikor 228 boltjuk lett, Kroc 2,8 millió USD-ért „kivásárolta” partnereit. 1984-ben – Kroc halálakor – az üzletek száma elérte a 7500-at. 1986-ban a McDonald's bekerült a Dow-Jones ipari indexet alkotó vállalatok közé. Ma szerte a világon 116 országban több mint 25 000 McDonald's étterem működik.

² Time. 1998. dec. 7. 108. o.

³ Uo.

A „mcdonaldizáció” lényege

A „mcdonaldizáció” – a részleteiben végletekig finomított technológia és a tökélyre fejlesztett ellenőrzés szintézise – különös jelentőséggel bír Kelet-Közép-Európában. A hatékonyság, a kiszámíthatóság, az előre jelezhetőség, az egyenletes minőség és a tiszta környezet – ez számunkra maga volt a „Nyugat”. Lassan azonban megszoktuk a tisztaságot, elvárjuk a tiszteletet és a kedvességet. Kezdjük egyhangúnak érezni az ízeket, csinálnak a vidámságot, unalmasnak a menüt, túlszabályozottnak a környezetet. Előbb csak meglepődve vesszük észre, majd egyre ijedtebben fedezzük fel a mcdonaldizáció hátrányait. Mindenkinek sorba kell állnia, de egyre hosszabbak a sorok és nem igazán nyerünk vele időt. Tulajdonképpen magam dolgozom, én viszem az asztalomhoz az ételt, és én takarítom le az asztalt. Az íz meg sem közelíti a mama főzjét. Itt tulajdonképpen minden mesterséges. A vidámság kényszeredett, a mosoly betanult. Nem nekem, hanem a „fogyasztónak” szól. Korábban közvetlennek tűnő emberi kapcsolatok egyre mechanizáltabbak. Ám, ami az igazán megrázó: lassan kezdünk rádöbbenni, hogy mind több területen vesz minket is körül a mcdonaldizált környezet. Ezzel pedig az egész ketrecjellegűt ölt. Az ember olyan lesz, mint valami kísérleti állat, bár jól tartott, de kívülről, általa áttekinthetetlenül és ellenőrizhetetlen módon irányított.

Az anekdota szerint Ford a mozgó futószalagok ötletét chicagói vágóhidaktól „lopta”. Ám, míg ott, a futószalag elején, a teljes marha lógott a mozgó kampókon és előrehaladva lassan mindent lefejtettek róla, addig Ford üzemében a futószalag elején elinduló üres keretre fokozatosan egyre több részt építettek rá és a futószalag végén kigördült a kész kocsi. A lényeg azonban minden iparágban ugyanaz: a végletekig leegyszerűsített termék a gyártási folyamat legapróbb elemeinek a szabványosítása, viszonylag alacsony képzettségű munkások alkalmazása, és az egyértelműen a mennyiségre összpontosító (darabbérré épülő) érdekeltségi rendszer alkalmazása. Az eredmény: a termelés méreteinek növeléséből fakadó előnyök kihasználása, a termékek alacsony ára és magas piaci részesedése. Ford fantasztikus sikere nyomán a módszert a legkülönbözőbb termékek tömeggyártásánál alkalmazták. A „fordizmus” elterjedt az egész világon Detroittól Budapestig, Berlinton Moszkváig, kiváltva az üzletemberek csodálatát, illetve a művészek és a munkások tiltakozását. A „mcdonaldizálódás” azonban túlterjedt a termelésen, a munka világán és „meghódította” a magánélet szféráit. A közvetlen személyes kapcsolatok, az egyediség, a megismételhetetlenség egyre inkább futószalagszerűvé vált. A folyamat nem a gyorséletterem iparágából indult, de itt nyerte el hihetetlenül hatékony, egyszersmind természetellenesen riasztó formáját. A mcdonaldizáció tehát, életünk egyre intimebb szféráinak szinte befolyásolhatatlan szabványosítottóságát, és gyakran elembertelenedését jelenti.

Az otthon, az édes otthon...

Az otthon „mcdonaldizálódása” az ötvenes években megkezdődött Amerikában.⁴ A folyamatot alapvetően meggyorsította az autók elterjedése, amely megalapozta az elővárosi (suburb) lakótelepek kifejlődését. A „sorozatban gyártott és épített” elővárosi lakótelep létrehozásának úttörője W. A. Lewitt volt. Lewitt 1947 és 1951 között 17 450 otthont épített a New York-i burgonyaföldeken, megteremtve a több mint 75 000 lakosú Lewittown-t, a Long Island-en. Lewitt, a tervezéstől az építésen keresztül, egészen az eladásig futószalagszerű szervezést valósított meg. Az építés folyamatát 27 alpműveletre osztotta, és mindegyiket specializált team-re bízta. A team-ek, amint végeztek specializált feladataikkal, az egyik építési területről gyorsan továbbléptek a másikra, átadva helyüket a következő specializált csoportnak. Minden ház tökéletesen egyforma volt: 75 m², két hálószoba, nappali, konyha, egy befejezetlen második szint, és kiépítetlen garázshely. Mindegyik előtt ugyanolyan kis kert volt, mert Lewitt úgy gondolta: „mindenkinek joga van saját virágokhoz”. Ugyanabból az anyagból készült az alap és a falak, ugyanazzal a színnel volt lefestve az ablak és az ajtó. Külön team volt a piros szín és külön a fehér szín számára. A lakásokat ugyanazokkal a belső használati tárgyakkal és háztartási eszközökkel szerelték fel. A McDonald’s filozófiát tökéletesen tükröző lakásmodellt, amely az alacsony árú és tökéletesen egyformára alakított termékek koncepcióját valósította meg, később McMansion-nak keresztelték el.

Akkoriban egy átlagos építővállalkozó a maga kisüzemi módszereivel egy tucat házat tudott megépíteni egy év alatt. Lewitt a „mcdonaldizált” technológiájával 30–40-et naponta. Lewittown egyben tökéletes feltételeket nyújtott az emberi élet szinte minden területének mcdonaldizálódásához. Az étkezés, az iskola, a bevásárlás, a szórakozás, az esküvő és a gyászszertartás is mind futószalagszerűen – mondhatni mcdonaldizált módon – zajlott le. Nemcsak a házak belső elrendezését, de a kis közösségek szervezetét is racionálisan tervezték meg. Lewitt bevásárlóközpontokat, a lakások ellátását lehetővé tévő specializált boltokat épített. A mindennapi élet mcdonaldizálódását tükrözték a bevásárlóközpontok. Az egyforma termékeket azonos csomagolásban kapkodjuk le és rakjuk a magunk által mozgatott egyenkocsira. Majd beállunk a sorba, ahol a pénztáros csak annyit tesz, hogy elhúzza a terméket a vonalkód-leolvasó előtt és a végén elveszi a pénzt. De tulajdonképpen ő is kihagyható, hiszen ahogy mi magunk rakjuk a polcra a kocsira, ugyanúgy rakhatjuk a vonalkód-leolvasó elé a terméket, majd a bankkártyánkról a gép leemelheti a pénzt. Tökéletes önkiszolgálás, maximális hatékonyság. Egyre nagyobb nyomás nehezedik a gyártókra, hogy a mcdonaldizálódott vásárlásnak megfelelő termékeket hozzanak létre. Ahogyan a McDo-

⁴ Time. 1998. dec. 7. 88. o.

nald's és a gyorsétkeztetés üzletága kiváltotta a megfelelő hús és zöldségek kikísérletezését, ugyanígy fejlesztették ki az olyan gyümölcsöket és húskészítményeket, amelyek minőségre és mennyiségre azonosak, így előre csomagolhatók. Az emberek egyre inkább szórakozni, időt tölteni és nem csupán vásárolni mennek a bevásárlóközpontokba. Ma már szinte minden bevásárlóközpontban, a boltok mellett, mindenütt megtalálhatók a mozik, a sportolási alkalmat nyújtó létesítmények és a különböző szórakoztató központok. Mcdonald's-szerű az étel, a kiszolgálás, az áruk, a pénz felvétele az ATM-ekből, a felhasználásuk a POS-okban és a szórakozások.

A születés és a nevelés „mcdonaldizálódása”...

A macdonaldizálódás, tárgyi környezetünk után, kezdi átfogni egész életünket, a születéstől a halálunkig, sőt azon túl is. A szülőszobában – mint a gyorséttermekben – sorban vároznak az asszonyok. Gyógyszerekkel állítják be, hogy percre pontosan mikor kezdődjék a szülés. Az orvos még a labdarúgó mérkőzés vagy kedvenc tévéműsorának kezdő időpontját is tekintetbe veszi. A házi orvosnak alig van néhány perce pacienseire. Gyakran inkább maga kérdezi, sokszor csak telefonon keresztül, a szülőt – ahogyan az éttermekben önkiszolgáljuk magunkat –, mit írjon fel a gyerekeknek. Mcdonaldizálódik a gyógyítás a kórházakban. Sajnos a „kiszolgálás” színvonala többnyire elmarad a gyorsétkezdékétől. Tömegesen esnek be a betegek, futószalagon készítik a vizsgálatokat, futószalagszerűen folynak az operációk. Sorban állnak a betegek a laborban, a műtő előtt, és a nagy értékű műszerekre vagy éppen az áttűtetendő szervekre várva. Végletekig specializálódik az orvosok munkája is. A baj csak az, hogy a betegség nem specializálódott, bár minden orvos csak a maga szűk szakterületének szemüvegén keresztül szemléli a beteget. Így az egyre fejlődő diagnosztikai eljárások és egyre újabb tudományos módszerek ellenére a betegek növekvő mértékben ábrándulnak ki az orvostudományból és az orvosokból általában.

A kisgyerekek bölcsődei és óvodai gondozásának folyamatából lassan kiszorulnak az emberi érzések és a folyamat technologizálódik. Ellátják, gondozzák, etetik és játszanak a kisgyermekkel. Ám az egész egyre inkább emlékeztet egy magas szinten szervezett raktár működésére, ahol jól szervezeten mozgatják, és közben minőségileg ellenőrzik a dolgokat, mintsem egy felcseperedő gyermekek személyiségének formálására létrejött intézményre. Központilag szabályozott tananyagok és módszertani füzetek szerint zajlik a nap. Már korán hozzászoktatják őket a tesztekhez és a választásos kérdőívek alapján történő teljesítmény-értékeléshez. Megkezdődik a felvételi vizsgákra való felkészülés, és a felvételi vizsgák véget nem érő folyamata. A szülő rémülten fedezi fel, hogy szinte helyrehozhatatlan hibát követett el, amikor gyerekének mesét olvasott lefekvés után, vagy kirándulni

ment vele a hegyekbe, ahelyett hogy felkészítette volna az élet versenyére. Már nemcsak a középiskolában – ami önmagában is megrázó –, hanem a felső, a sport, az angol, a matematika stb. tagozatra, és egyre inkább az általános iskolában is felvételi van. Pontoznak, osztályoznak, szelektálnak. Nem azt keresik, hogy az egyedi személyiségben milyen lehetőségek rejlenek. Az a fontos, hogy képes legyen válaszolni sok száz kérdésre, ahogyan azt a tesztelt modellek szerint, a korosztályi átlaga teszi. A siker titka: belesimulni az átlagba, bár annál egy kicsivel jobbat elérni.

A mcdonaldizálódott tanulás és életkezdés

A hatalmas oktatógyárakba beömlenek a hallgatók. A futószalagszerű felvételi vizsga nem más, mint minőségellenőrzés. Tesztek, írásbeli dolgozatok és szóbeli meghallgatás alapján választják ki azokat, akik felvételt nyerhetnek. Egy emberre maximum tíz perc jut. Egyetlen pillantás a felvételi lapra, amely néhány számot – egy fiatal élet eddigi teljesítményét mutatja: egytől ötig számozott skálán az érettségi és középiskolai jegyek. Ez a gyerek 35 pont – reménytelen, egy másik 45 pont – ő még remélhet. Ez meg 52 pont – a legjobbak közül való. Még néhány előre jól elkészített kérdés. A felkészült felvételiztető már várja a sikert jelentő választ: a típusválaszt. De ezt tudja a felvételiző is, hiszen a gondos szülő már korábban felderítette, mit fognak kérdezni, és milyen választ kell adni ahhoz, hogy a felvételiztetők jónak minősítsék a választ. A típuskérdésre tehát a felvételiző megadja a várt típusválaszt, és ezzel felvételt nyerhet a felsőfokú tanintézménybe. A rendszer nem képes kezelni a szokatlan teljesítményt vagy az egyedi személyiséget.

Az oktatók előadásai, kérdései, a szemináriumok problémái mind technologizáltak. Mindenütt ugyanazokból a tankönyvekből, ugyanazokat a kérdéseket feltéve, ugyanazokat a válaszokat adva készítik fel a hallgatókat a vizsgákra. Remény sincs arra, hogy a régi korok mester-tanítvány kapcsolata kialakuljon, amely nemcsak a tudást, de a tudomány etikáját is átadja. A vizsgákon tesztkérdésekre válaszolva, sok száz hallgató választát elemezve értékelik a hallgató teljesítményét. Az évfolyamok eredményeit összevetik a – harang alakú – Gauss-görbével. Ha a hallgatói teljesítmények eloszlása nem követi a Gauss-görbét, túl sok hallgató kapott jó vagy rossz jegyet – ez mindenképpen a normálistól való eltérésre utal. A következtetés: vagy a tanárral és a tananyaggal van baj, bár ennek valószínűsége – ha eredetileg mindent megfelelően technologizáltak – kicsi. Vagy – és ez a gyakoribb eset – a vizsgáztatás körülményei és a vizsgatételek nem megfelelőek. Az intézményi válasz: újragondolni a vizsga technológiáját és a vizsgakérdéseket.

A hallgató kilép az életbe és elindul munkát keresni. Jelöltként, vállalatok tucatjában, vetélytársak sokaságával együtt futószalagon tölti ki a tesztek, a felvételi adatlapokat és vesz részt a technológizált felvételi beszélgetéseken. Újabban – felismerve, hogy a kiválasztás nagyon sok speciális ismeretet és készséget igényel – a vállalatok a kiválasztásra szakosodott ún. értékelő központokat (assessment centereket) vagy fejezeteket alkalmaznak. A módszer a mcdonaldizáció logikáját követi: tesztek sokasága, szabványosított felvételi feladatok, előre kidolgozott szituációs gyakorlatok és végül pontozás. A felvételekre jelentkező – a karriertanácsadó könyvekből – tudja, mit fognak kérdezni, és tudja, mit kell neki erre válaszolni. Tudja ezt a felvételt vezető is, de önmaga érdekében nem tér el a pontozásos rendszertől. A több tucat jelentkező személyre lebontott értékelését már számítógép állítja össze a memóriájában tárolt előre elkészített jellemvonásokból. A belépést követően a betanítás azt célozza, hogy az egyént csavarszerűen beillesse a vállalati szervezetbe. Erre alapozva mcdonaldizálódott a vállalati teljesítményértékelés és ennek alapján a karrierút is. Pontozás, technológizált teljesítményértékelés, vállalati betanítás és képzés, a visszajelzések rendszere, amelyek előbb vagy utóbb bekerülnek a személyi lapra és végigkísérik a fiatal életútját.

A mcdonaldizálódott boldogságkeresés

A párkeresésben kezdetben csak viccből, majd a fájdalmasan átélt kudarcok hatására, a fiatal az egyre gyanúsabb tesztek javallataira próbál hagyatkozni. Ne is törekedj a másik megismerésére, az túl kockázatos és időrabló. Támaszkodj a „biztos” megoldások birtokosára, aki az írásból vagy a csillagok állásából tud olvasni. „Óvakodj a Szűztől, vagy keresd a Bikát!” – hirdeti kedvenc magazinja. Fordulj grafológushoz, ő majd megmondja neked, mit várhatsz kiszemelt jövődöbelidről. S ha véletlenül tévedne: minden helyettesíthető, és némi utánjárással „kicserélhető”. Ezáltal lesz a kapcsolat – mint egy bevásárlóközpontban megvásárolt termék – eldobható. A jelszó: juss hozzá olcsón, esetleg leértékelve, ha nem vált be, add vissza vagy dobd el, és vásárolj újabbat. Így „mcdonaldizálódik” az igazi megtalálása. Egyen-kérdések, előre formált igények, kitalált modellek „segítik” az élettársad megtalálását. A kapcsolatteremtés helye és módja mind technológizálva van. Még a szépségmodellt is előre megformálták a számodra. Aki nem felel meg az előre kialakított modelleknek, annak szinte reménytelen a párkeresés. A filmek „írják elő” számodra, mit kérdezz, és hogyan viselkedj. Észre sem veszed és már egyetlen ószinte mozdulatod vagy kérdésed sincs. Azt csinálod, amit kedvenc szappanoperád⁵ főszereplője, úgy viselkedsz, mint a népszerű popsztárod

⁵ Amikor e sorokat írom, szemembe ötlött az asztalon a tévéműsor. A reggeli és az esti hírműsoron kívül minden műsor külföldi – jórészt amerikai – konzervsorozat.

– a tévé szerint. Nem is te vagy az, hanem valaki más, aki lenni szeretnél. A (szex)filmek mutatják meg, „meddig mehatsz el” az ágyban vagy éppen milyen „teljesítményt” kell mutatnod. Kiötlük, rád szabják, feltárlják, és rád kényszerítik a kívánatos és az elvárhatót.

Az utazás valaha kalandot ígért. Most a turisztikai ipar kis- és nagykereskedői, a korábban széteső szolgáltatás-elemeket – az ágy, a berendezés, az ételek, a szobafoglalás, az utazás, a városnézés – szolgáltatás-csomagokká alakítják, és mint egyedi „termékeket” kínálják fel. Ám a terméket egyszerűsítik és szabványosítják, eladásukat és nyújtásukat technológizálják és a „Holiday shop”-ok „Ha kedd van, akkor ez Belgium!” típusú, mcdonaldizált tömegtermékek formájában terítik a piacon. Még az izgalmat és felfedezést sejtető szabadidő kínálata is szabványosodik, legyen szó akár a déltengereken folyó bűvárkodásról, az ausztriai sárkányrepülésen keresztül a nepáli túlélési túráig. A szórakoztató ipar a fogyasztók különböző szegmensei számára állítanak elő a vásárlók pénztárcájának és igényeinek megfelelő terméket. Kínálják a látványt, az izgalmat és a felfedezést, kinek Disney-World-öt, kinek az afrikai szafarit, kinek pedig a délkelet-ázsiai szexturizmust ígérve. Végül a technológiák nem hagynak el minket a halál pillanatában sem. A temetéssel kapcsolatos ceremónia és a halált követő szolgáltatások is mcdonaldizálódtak. Amerika legnagyobb temetkezési vállalkozáslánc a Service Co. Több mint 850 temetőt és krematóriumot birtokol, és a „halál-üzletág” ma Amerikában több mint 8 milliárd USD-os üzlet. Hirdetése és technológiája is McDonald's-szerű: „Óriási lehetőség! Louiswillben is elérhető az Ön igényének minden tekintetben megfelelő temető. Magas szakmai színvonalú szolgáltatások, kitűnő környezet, alig 995 USD. Fémurna alig 160 USD, csak május végéig. Ne habozzon!” Így készül számunkra a McWorld „szép új világa”.

Van-e alternatíva?

A mcdonaldizáció egyik legfontosabb mozgatója a homogén fogyasztói igények létezése.⁶ Ezek az igények kezdettől fogva megváltak, de a fokozatosan uniformizálódó életmód és életvitel felerősítette ezeket. A másik mozgató erő a specializációban és a skálamegtakarításokban rejlő hatékonyságtöbblet. Ezek eredményeként lesz a tömegtermék az egyedi termékkel szemben kimagaslóan versenyképes.⁷ Az uniformizáltság azonban bár olcsó, de unalmas és egyhangúságot szül. Az alacsony árért a változatosság elvesztésével, végső soron élvezetérték csökkenésével fizet a fogyasztó. Ezért azután abban a értékben, ahogy a szűkösség és a kényszerek szorítása enyhül, kibontakozik egy ezzel

6 Barry Smart: *Resisting McDonaldization*, SAGE Publication, 1999.

7 Scitovsky Tibor: *Az örömtelen gazdaság*, KJK, 1990. 204. o.

ellentétes tendencia: az árral nem törődő egyediség igénye, a nem eleve eldobásra szánt használati eszközök felértékelődése, az egyformaság unalmát megtörni igyekvő játékosság, az adott tevékenység önértékké válása és kilépése az alapvetően piaci világból, pl. oktatás, szórakozás. Hosszú távon a „high-tech” tendenciák kibontakozása utat enged a „high-touch” tendenciának, vagyis az emberi kapcsolatokat előtérbe állító viszonyoknak.⁸

A jövő igazi kérdése, képes lesz-e az ember arra, hogy a hirdetésekre – amelyek a benne még meg sem fogalmazódó igényekre formált termékek megvásárlására ösztönöznek – azt válaszolja: én önmagamamat választom. Erre csak akkor lesz képes, ha azok a választások, amelyeket a „rejtett rábeszélők” felkínálnak (üdítő, ruha, levespor, tv-műsor, szépségmodell stb.), lényegtelennek válnak a számára. Nagyobb fontosságot tulajdonít viszont az emberi kapcsolatoknak, a kultúrának, a lényegét alkotó teremtő erőnek. A fogyasztás az élet céljából és az időtöltés legfontosabb tényezőjéből ismét az élet nélkülözhetetlen, de másodlagos, eszköz jellegű tényezőjévé válik. Már nem azért él, hogy fogyasszon, hanem azért fogyaszt, mert az élethez ez (is) kell. Ennek tulajdonképpen két alapfeltétele van. Az egyik az anyagi gazdagság olyan magas szintje, amelyen a mindennapokat évezredek óta vezérlő szűkösség lassan háttérbe szorul. Ezen a szinten fokozatosan enyhül a kényszer, hogy a piac által diktált leghatékonyabb megoldással teremtsük elő a mindennapi élethez szükséges javakat. Nagyon sokféle otthoni tevékenységünk, például a gyermekek tanítása, a lakás berendezése, a kertészkedés válhat „boldogságforrássá” és egyben a család és a közösség újratermelésének „gazdaságos” tényezőjévé. A másik feltétel: az alkotást életcélul tűző személyiség kialakulása a szocializáció során. Az ilyen ember a tudománynak vagy a művészetnek, a szabad emberi közösségek kialakításának szenteli minden idejét. Nem vesz részt a hiúság vásárán, mert túl kevés ideje van, amelyet nem érdemes elvesztegetni. Élete vége felé M. DuChamp francia festőt – a modern festészet egyik megalkotóját –, aki Amerikában élt, egy újságíró megkérdezte: miért sakkozott életének utolsó negyven évében, ahelyett hogy tőkét gyűjtött volna. A festő így válaszolt: „Az én tőkém az idő, és nem a vagyon.” Lehet azt mondani, hogy az a kor még nagyon messze van, ha egyáltalán

8 J. Naisbitt: Megatrendek, OMIKK, 1986.

KITEKINTÉS

be fog következni.⁹ Ám a történelem inflexiós pontjáról előre tekintve sokan – többen mint gondolnánk – jutnak egyre közelebb ehhez az állapothoz. Egyre többen dönthetjük el, milyen jövőt is válasszunk magunknak. Legyünk legalább tudatában a választási alternatíváknak.

⁹ „A szabadság birodalma valójában ott kezdődik, ahol megszűnik a nyomor és a külső célszerűség diktálta munka, vagyis ez a birodalom a dolgok természeténél fogva kívül esik a tulajdonképpeni anyagi termelés szféráján. Miként a vadembernek küzdenie kell a természettel, hogy szükségleteit kielégítse, hogy életét fenntartsa és újratermelje, ugyanúgy kell küzdenie a civilizált embernek is ... Az ember fejlődésével együtt bővül a természeti szükségyszerűség e birodalma, mert bővülnek a szükségletek, de ugyanakkor gyarapodnak a termelőerők is, amelyek e szükségleteket kielégíthetik. Ezen a téren a szabadság csak azt jelentheti, hogy a társadalmasult ember, a társult termelők ésszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik természettel való anyagcseréjüket ahelyett, hogy az mint vak hatalom uralkodna rajtuk, ezt az anyagcserét a legkisebb erő felhasználásával, az emberi természethez legméltóbb és ennek legmegfelelőbb feltételek mellett hajtják végre. De ez

Vita a magánnyugdíjpénztárakról

Parlamenti figyelőnkben ezúttal a nyugdíjreformmal, pontosabban a magánnyugdíjpénztárakkal kapcsolatban zajlott vitából közlünk részleteket. A témát nem tűzte ugyan napirendjére az Országgyűlés, a vita az adókról, járulékokról és egyéb költségvetési befizetésekről szóló törvényjavaslat tárgyalása közben kezdődött a 2000. szeptember 7-i plenáris ülésen, és folytatódott az Egészségügyi és Szociális Bizottság ülésén szeptember 19-én, amikor a Pénzügyminisztérium tájékoztatóját hallgatták meg a bizottság tagjai a Nyugdíjbiztosítási Alap helyzetéről és a nyugdíjreform tapasztalatairól.

A közbeszólásokkal – nem mindig a témához illő megjegyzésekkel – a vita hangulatát, hangnemét is megkíséreljük érzékeltetni.

Az idézetek forrása a két ülés jegyzőkönyve, amely a kapcsolódó irományokkal együtt (T/2977 – az előterjesztés a törvényjavaslathoz, és T/2977/1-10 – bizottsági ajánlások), megtalálhatók az Országgyűlés honlapján: www.mkogy.hu

Részletek az adókra, járulékokra és egyéb költségvetési befizetésekre vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitájából

SELMECZI GABRIELLA (Fidesz):

... Második részben szólunk a nyugdíjágazat bevételeiről is, hiszen említésre méltók itt is a jelenségek. Feszültséget jelent az, hogy a magánpénztárakba sokkal nagyobb számban léptek át a tervezettnél. Már eddig is jelentős veszteség keletkezett a társadalombiztosítás bevételeiben. 2001-ben a számítások szerint ennek összege 105–115 milliárd forintra tehető. A hiányzó forintokat most is szintén a központi költségvetés fogja pótolni.

Itt nagy kérdés, és régi vita az ellenzék és a kormánypártok között, hogy valójában jó-e ez a tendencia. Ezt egyértelműen meg tudjuk állapítani: az, hogy egyre több az átlépők száma és ennek kapcsán hiány keletkezik a társadalombiztosítási kasszában, ez egy rossz jelenség, viszont a másik oldalon az egy pozitív dolog, hogy valaki bízik az új rendszerben és átlép a magánpénztárak keretébe, és onnan várja majd a nyugdíjának a kiegészítését. Önmagában egy kifejtett magánbiztosítási rendszer a nyugdíjágazatban nem lenne probléma, de itt mindig az a fő kérdés, amit föl szoktunk tenni, hogy ki finanszírozza az átmenetet, mekkora az átmenet költsége, és ez milyen hatással van a gazdaságra. Feltételezem, hogy a mai nap is vita tárgyát fogja képezni majd ez a kérdés. ...

PRALAMENTII FIGYELŐ

... A kormány benyújtott tervezetében további pozitív támogató javaslat is szerepel, ez pedig: a magánnyugdíjpénztárak tagjainak megtakarításait az eddigieknél gondosabban védené a törvény, a befektetéseket sokkal fokozottabban ellenőriznék, és a letétkezelő nagyobb felelősségének megfelelő szabályokat írnának elő.

Ez pozitív változás, hiszen a kormány, illetve az állam felelősséget vállal azon állampolgárai felé, akik átlépnek a magánbiztosítókhoz, és próbálja szigorítani ezeket az előírásokat, hogy még nagyobb biztonságban legyenek azok a forintok, amelyek ezekhez a pénztárakhoz kerülnek. ...

... Összességében megállapíthatjuk, hogy az előttünk fekvő törvényjavaslat nagyon sok pozitív elemet hordoz magában, folytatja azt a tendenciát, amit a polgári kormány már tavaly elkezdett, csökkenti a járulékokat, és próbálja állampolgárainak a befektetéseit minél fokozottabban védeni. ...

DR. VOJNIK MÁRIA (MSZP):

... Mi várható a nyugdíjalapban? A bevételcsökkenés hatása a nyugdíjalapra több mint 30 százalék, az arányok változtatása miatt. Hiába ígéri a kormány a nyugdíjasoknak az infláció fölötti nyugdíjemelést, ha alultervezi az inflációt, majd elfelejti a veszteségeiket pótolni.

A kormány nyugdíjasok iránti érzéketlensége és az alapok pénzének kezelésében mutatkozó nemtörődömsége pontosan tetten érhető a tb zárszámadásában.

1999-ben a nyugdíjalapot még 20,8 milliárd forint illette volna meg az E-alapból. Az eltérés rendezését, vagyis a visszapótlást a költségvetési törvény előírja. A zárszámadási tervezetben azonban a kormány ennek elengedését kezdeményezi, azon az alapon, hogy hisz a pénzt már elköltötték. Melyik kormánytag fog szembenézni a nyugdíjasokkal a 2080 millió forint elvesztegetéséért? Erre gondoltak önök, amikor a biztonság, a kiszámíthatóság növelésére hivatkozva javasolják meghosszabbítani a társadalombiztosítási nyugdíjrendszerbe való visszalépés határidejét? Amíg az alapok bevételét képező járulékok behajtását az az APEH végzi, mely a zárszámadás számvevőszéki jelentése szerint kevesebb járulékszámra-rendegettséget tud felmutatni, mint alig 60 százalék, önök a magánnyugdíjpénztárak működésének olyan mértékű szigorítását írják elő, mely nemcsak a tranzakciós költségeket emeli meg, de szinte teljesíthetetlen követeléseket támaszt, a visszalépőknek pedig sem biztonságot, sem nagyobb rendezettséget nem garantál, de a visszalépők eddigi befektetéseinek megtérülését sem. ...

DR. SIMON MIKLÓS (FKGP):

... Úgy gondolom, hogy a nyugdíjasokkal a tisztelt képviselő asszonynak kellene szembenéznie, hiszen '95 után a tisztelt nyugdíjasok nyugdíjának reálértéke több mint 10 százalékkal csökkent. *(Csige Jó-*

zsef: *Te még mindig itt tartasz?)* Még mindig itt tartok, igen, képviselő úr (*Varga Mihály: Most adjuk vissza, amit elvetettek!*), mert azt a lavinát, ami a nyugdíjak elértéktelenedése miatt következett be, önök indították el anno 1995 táján. Tehát ezt a másra mutogatást, amit önök fogalmaznak meg, amikor egyértelmű a nyugdíjak reálértékének a növekedése – habár nem 10 százalék, mint ahogy önök ezt csökkentették, hanem néhány százalék –, mindenképpen meg kívántam ezt jegyezni. (*Csige József: Nem volt egy nagy dobás!*)

BÉKI GABRIELLA (SZDSZ):

... Gondot látok abban is, hogy a nyugdíjbiztosítást hogyan kezeli a javaslat. Azt olvassuk benne, hogy újabb két évvel meghosszabbítja majd azt az időt, azt az időintervallumot, ameddig gondolkodhatnak azon az állampolgárok, hogy a választott magánnyugdíjpénztárat mégiscsak odahagyják, és visszameneküljenek a társadalombiztosítás közös kasszájába. Azt gondolom, hogy ez a lépés egy jelentős lépés abban a sorozatban, ahogy a kormány az első naptól kezdve megpróbálja a nyugdíjreform lényegét aláásni. Azt gondolom, hogy ez egy rettentő felelőtlen döntés, hiszen a nyugdíjreformnak a lényege, minden biztosítási rendszernek a lényege a rendszerrel kapcsolatos bizalom kérdése. A polgárok ezt a bizalmat érezték és kifejezték akkor, amikor a reform elindítását követően nagy számban elindultak a magánnyugdíjpénztárak irányába. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ez egybeesik azzal az egyébként a kormány által is többször hangoztatott törekvéssel, hogy az öngondoskodást kell fokozni, hogy ki-ki gondoljon a saját jövőjére. ...

DR. KÖKÉNY MIHÁLY (MSZP):

... Azt már eddig is tudtuk, hogy a magánnyugdíjpénztárakra a kormány mint mostohagyerekre tekint, azonban most több kormánypárti képviselőtársam újra és újra szóba hozta a magánnyugdíjpénztár-találkozások ügymond becsapását.

Azt gondolom, hogy a tényeket nem árt tudni és ismerni. Amikor a rokkantsági kockázatról beszéltünk és beszélünk, ezt soha nem mondta a propaganda és a törvény, hogy kezelni fogja a magánnyugdíjpénztári rendszer. Ilyen esetben veszteség nélkül lehet visszatérni a felosztó-kirovó rendszerbe. A későn átlépők tekintetében pedig mindig is hangsúlyoztuk, hogy kiknek ajánljuk, és kiknek nem ajánljuk az átlépést. Nem nagyon emlékszem olyasmire, hogy 48–50 éves, átlagkereset körüli jövedelemmel rendelkezők számára ez egy gáláns ajánlat lett volna a korábbi propagandában. Azt gondolom, hogy a nyugdíjrendszer fékezése az öngondoskodásban a megtakarítási lehetőségekbe vetett bizalmat ingatja meg, és ez ezért veszélyes. ...

... Én azt nem értem, tisztelt kormánypárti képviselőtársaim, hogy ha a kormány az öngondoskodásba vetett bizalmat ingatja meg, ennyire ellene van az öngondoskodásnak a nyugdíjterületen, akkor az egészségbiztosításnál miért nem teszik ezt. ...

DR. GIDAI ERZSÉBET (MIÉP):

... A nyugdíjbiztosítási járulék esetében hiányoljuk azt, hogy még most sem tértek át a jelenlegi felosztó-kirovó rendszerről egy tőkefedezeti vagy járulékfedezeti rendszerre. Ennek szakmai része kidolgozott, magam is részt vettem ilyen szakmai munkákban. Be lehetett volna vezetni, nem merték, nem értem, mitől félnek. Hiszen ha ez a kormányzat nem érintett a korábbi korrupciós ügyekben, akkor egyszer végre tiszta lapot indíthatna, és a régi rendszereket felszámolva új rendszert vezethetne be.

Ha nem térnek át erre, akkor a magánnyugdíjpénztárak nem oldják meg a nyugdíjasok helyzetét, a 25–30 vagy 35 év múlva nyugdíjba kerülő ma még fiatal pályakezdő vagy fiatal munkaerő helyzetét sem, és nem garantálják a nyugdíjak magasabb összegének jövőbeni kifizetését. Jelenleg a nyugdíjasok katasztrofálisan rossz helyzetben élnek, és ezt nem lehet a szőnyeg alá söpörni, hiszen a több mint 3 millió nyugdíjas több mint fele a szegénységi küszöb szintjén él, 24–26 ezer forintból nem lehet fenntartania önmagát, ez élelmiszer fogyasztására sem elegendő. És ezzel a rossz nyugdíjjárulék-rendszerrel és azzal, hogy ezt sem forgatják vissza teljes egészében a nyugdíjak rendezésére, nem oldódott meg a nyugdíjasok helyzete, és bizony politikailag is ott rossz, hogy itt nagyon sok választót fognak majd elveszíteni. ...

... A magánnyugdíjpénztárakat illetően el tudjuk fogadni azt, hogy komoly ellenőrzésre kerül sor, hiszen bizonytalan a magánnyugdíjpénztári befizetés, senki nem tudja a stabilitást garantálni, nincs pénzügyileg megoldva, tehát aki ide fekteti a pénzét, az kockáztat, várhatóan el is veszíti. Ezért mi azt javasoljuk, hogy a magánnyugdíjpénztárakra terjesszék ki az Állami Számvevőszék ellenőrzését, hiszen azazal, hogy oda befizették a járulék egy részét, közpénzekkel dolgoznak. ...

KOLTAI ILDIKÓ (Fidesz):

... A különböző társadalomkutatási adatok bizonyítják, hogy a gyermeket nevelő családok körében a szegénység nagyobb arányban van jelen, mint azokban a háztartásokban, ahol a családnak nincsenek gyermekkorú tagjai. A gyermekes családok közül a három vagy több gyermeket nevelők, főként pedig az egyedülálló szülők esetében a legnagyobb a szegénység kockázata.

A Fidesz-Magyar Polgári Párt fontosnak tartja, hogy támogatni kell azokat, akik kenyeret keresnek, s a munka mellett gyermeket, gyermekeket nevelnek. Az 1998 óta kormányzó polgári koalíció kormánya a népességcsökkentés megállítását, a gyermekvállalás és a gyermekes családok helyzetének javítását kiemelt fontosságú kérdésként kezeli. A gyermekes családok támogatását az ellenzékben levő pártok is lényegesnek tartják, de a támogatást a rászorultsági elv alapján elsősorban a szegény családokra koncentrálnák. A kormányoldal és az

ellenzék vitája tehát ebben az esetben alapvetően szemléleti és értékrendi különbségekre vezethető vissza. A rászorultak mellett – és hadd ismételjem meg: a rászorultak mellett – a középrétegeket is támogatni kívánó kormánykoalíció ennek érdekében vezette be ismételten a gyedet, illetve a gyermekek után járó adókedvezményt. ...

KELLER LÁSZLÓ (MSZP):

... Előjáróban, mielőtt a mai napirendre, amit most tárgyalunk, rátérnék, szeretném megjegyezni Koltai Ildikó képviselő asszony hozzászólására, hogy eddig megszoktuk azt, hogy a Fidesz az előre megírt szövegeket, a propagandaszövegeket felolvassa, most viszont elfelejtették önnek megmondani, képviselő asszony, hogy az, amit most felolvasott, tegnap volt napirenden, és ma egészen más a téma. A tartalmába természetesen nem megyek bele, mert akkor ugyanolyan hibát követek el, mint amit a képviselő asszony, éppen ezért én arról beszélek most, ami most napirenden van a tisztelt Ház előtt. ... (*Varga Mihály: Tárgyra! Arról beszélj! – Dr. Kökény Mihály és dr. Veres János tapsol.*)

... Ami pedig a negyedik célt illeti, ami a magánpénztár kiszámíthatóságának a növelése, ez helyes lenne – de a kormány valódi célja nem ez. A cél megítélésem szerint nem más, mint az előző kormány törvénybe foglalt reformintézkedéseinek visszaállítása. Mert mit olvashatunk ki abból a csomagból, ami most előttünk van? Gyengíti a társadalombiztosítási költségvetés bevételi oldalát a kormányzat. Erdemi javaslata nincs a kieső bevétel pótlására; hogyha a tájékoztató anyagot is elolvassuk, abból se derül ki semmi, hogyan próbálja helyreállítani a tb-költségvetés egyensúlyát.

Megnyitja újabb két évre a visszalépés lehetőségét a magánpénztárakból a nyugdíjalapba. Úgy állítja be folyamatosan a megszólalásaiban a kormány, hogy itt micsoda óriási nagy hiány keletkezett a felosztó-kirovó rendszerben, eltekint attól, hogy mit mutatnak a zárszámadások. Egyszerűen azt sugallja az emberekbe, hogy itt amiatt van hiány a Nyugdíjbiztosítási Alapban, előre nem tervezett hiány, mert elmentek az emberek a magánpénztárba, és folyamatosan szigorítja a pénztárak működését – vagyis egyre inkább szűkíti a vegyes rendszer lehetőségeit. Rövid távon lehet, hogy eléri azt, hogy a tb-költségvetés bevételi oldala megnövekszik, de hosszú távon ezért nagyon nagy árat fog fizetni a kormányzat, sokkal többet, mint amennyit az átmenet többlétfordítása igényel. Úgy gondolom, hogy ezt figyelmen kívül hagyják. ...

DR. HEGEDŰS MIHÁLY (FKGP):

... Legyen szabad először számokkal bizonyítanom, milyen hátrány éri az önként belépőket, majd megvilágítanom, hogy kinek az érdekében áll az úgynevezett második pillér létrehozása, fenntartása. ...

... A nyugdíjpénztárba lépők a társadalombiztosítási nyugdíjrendszernek is tagjai. A kizárólagos társadalombiztosítási rendszerben tag

és a vegyes rendszerben lévő tag között a tb-nyugdíjrendszer tekintetében a különbség két szám különbségével jellemezhető. Egy elismert szolgálati év a figyelembe vehető havi bruttó átlagkereset mellett az előbbiek esetében 1,65 százalékot, míg az utóbbiak esetében 1,22 százalékot ér 2013-tól. A két szám hányadosából következik, hogy a nyugdíjpénztári tagság akkor előnyös, ha az onnan majdan kapandó életjáradék havi összege meghaladja a nyugdíjpénztárba lépés nélkül a tb-nyugdíjrendszerből kapandó tb-nyugdíj 26 százalékát.

Szükséges megjegyezni, hogy aki nem pályakezdőként lépett a pénztárba, az a belépésig összegyűjtött nyugdíjigényének 26 százalékát elveszti. Minél idősebben, minél több szolgálati időt a háta mögött tudva lépett valaki a pénztárba, annál nagyobb a vesztesége, s egyúttal kevesebb az ideje ezt a hátrányt behozni. A garanciaalap beépítésével a nyugdíjpénztártagok esetleges vesztesége maximalizálva van, a legrosszabb esetben is megkapják tb-nyugdíjuk negyedét. Tehát a rossz belépési döntés legrosszabb következménye a tb-nyugdíj 7,5 százalékának elvesztése. ...

... Mindenkiben felmerül a kérdés, miért bizonyult olyan népszerűnek az úgynevezett tőkefedezetű rendszeren alapuló második pillér, hogy közel 2 millióan léptek be önként, köztük százezerszámmra olyanok is, akiknek a hatályos jogi szabályozás és minden számítás szerint ez nem érte meg. A válasz erre egyszerű. A Horn-kormány megteremtette a lehetőséget a globális pénzvilág számára, hogy hatalmas lehetőséghez jusson Magyarországon. Sok pénzt fektettek abba a reklámkampányba, amely megtévesztette azokat a százazreket is, akik rossz üzletet kötöttek a nyugdíjpénztárba való átlépéssel. ...

... Elméletünk szerint kezelni lehetne a nyugdíjrendszer problémáit, és egy időben biztosítható lenne az úgynevezett választható korhatárú nyugdíjba vonulás lehetősége.

A magyar felosztó-kirovó nyugdíjrendszer átalakítva egy úgynevezett eszmeijáradék-meghatározott nyugdíjrendszerré megoldaná a legfőbb problémákat. Minden aktív járulékfizetést egyéni számlán kellene könyvelni, és az egyéni számlán ugyanazon időszak piaci átlampapírkamataival azonos kamatokat írnának jóvá. A nyugdíjba menetel időpontjában az így összegyűlt megtakarítás és az adott életkorban várható hátralévő átlagos élettartam alapján életjáradék állapítható meg. Ezzel értelmét vesztené a szolgálati idő fogalma, részben a nyugdíjkorhatár is. Csak a legalacsonyabb életkor lenne előírva, amelynek betöltése előtt nem kérhető a nyugdíj megállapítása, s a várható élettartam változása automatikusan érvényesíthető lenne. Ez egy minden polgár által átlátható, logikus és igazságos rendszer, amely több országban már sikeresen működik. ...

ELNÖK:

Normál felszólalásra (*Derültség az SZDSZ soraiban. – Közbeszólások: Mi az, hogy normál?*) megadom a szót Bauer Tamás képviselő úrnak, SZDSZ. (*Varga Mihály: Géza, lehetetlent ne kérj!*)

BAUER TAMÁS (SZDSZ):

... Azt nem érti ugyanis ez a kormány, hogy ha valaki egész életen át fizette az egészségbiztosítási meg a nyugdíjbiztosítási járulékot, akkor nem lehet a feltételeket egy önkényes állami döntéssel megváltoztatni, amikor az illető már élvezné azokat a juttatásokat, amelyek a biztosítási rendszerből őt megilletik.

Csak hogy ez a kormány a biztosítási elv lényegét teszi félre. Ezt teszi a társadalombiztosításban is, és még inkább ezt teszi a magánnyugdíjpénztárak esetében.

Itt elmondta több képviselőtársunk is, az MDF vezérszónoka, Csáky képviselő úr, Hegedűs képviselő úr, hogy a magánnyugdíjpénztárak rendszere egy rendkívül kockázatos rendszer. Nos, tisztelt Országgyűlés, én ezzel egyetértek. Magyarországon a magánnyugdíjpénztári rendszer egy kockázatos rendszer. Három jelentős kockázati tényező van: az egyiket úgy hívják, hogy Fidesz, a másikat úgy hívják, hogy Kisgazdapárt, és a harmadikat úgy hívják, hogy Magyar Demokrata Fórum. *(Derültség, taps az MSZP soraiban. – Dr. Hegedűs Mihály tapsol.) ...*

... Állítólag itt valaki becsapja a pénztártagokat. Kérem szépen, én kerestem ebben a programfüzetben azt a passzust, hogy ha a Fidesz megnyeri a választásokat, akkor megváltoztatja a magánnyugdíjpénztárak működési feltételeit. Többször elolvastam; ugye, tudják rólam ezt? Megtaláltam benne ezt az ígéretet? Nem találtam meg. De még 1999 júniusában is elfogadott ez az országgyűlési többség egy olyan hároméves tervet, költségvetési irányelveket, amelyben az szerepel, hogy 2000-től 8 százalék lesz a magánnyugdíjpénztári tagdíj. Eltelt néhány hónap, és a költségvetés benyújtásakor, az adótörvények benyújtásakor már levitték 6 százalékra.

Ki csapta be, tisztelt Országgyűlés, a magánnyugdíjpénztárak tagjait?

Részletek az Egészségügyi és Szociális Bizottság üléséről

ELNÖK:

... Az első napirend a Pénzügyminisztérium tájékoztatója a Nyugdíjbiztosítási Alap helyzetéről, a nyugdíjreform tapasztalatairól. Ez régi kívánságunk volt, régóta szerettünk volna egy képet kapni arról, hogy végül is hogyan is értékeli a felelős tárca a nyugdíjreformot, hogyan látja a nyugdíjalap helyzetét. Annál is inkább, mert most már számos parlamenti napirend vitájában felmerült különböző élel a nyugdíjreform, annak az értékelése. Azt hiszem, fontos, hogy itt egy kicsit szakszerűen nézzük már meg, hogy valójában mindaz, ami a retorikában visszatükröződik, az mennyire megalapozható a tények alapján. ...

MOHOS ANDRÁS (Pénzügyminisztérium):

... A magánnyugdíjpénztárakról szeretnék még néhány kiegészítő adatot mondani. Annak idején, amikor a nyugdíjreform indult, az elő-

zetes számítások szerint körülbelül 1,2–1,3 millió embernek a magánnyugdíjpénztárakba való átlépéséről szóltak a tanulmányok. Ennek megfelelően készültek számítások arról, mennyi lesz a magánnyugdíjpénztári bevétel, és hogy ebből adódóan mennyi lesz a költségvetés bevételekiesése, illetőleg hogy a központi költségvetésnek mennyi támogatást kell átadnia a Nyugdíjbiztosítási Alapnak.

Várakozáson felül nőtt a magánnyugdíjpénztárak taglétszáma, ennek az évnél a közepére meghaladta a 2 milliót, közel van a 2,1 millióhoz, vagyis igen sok, majdnem 50 százalékkal több az ebbe a rendszerbe belépők száma, mint amit az előzetes tervek során elképzelték a konstruktőrök. Ez azt is jelentené, ha egyébként az eredeti paraméterek szerint történne a tagdíj befizetése, hogy például idén a költségvetést körülbelül 22–25 milliárddal több teher terhelné, mint amennyit az előzetes számítások során kiszámoltak. Ezt elkerülendő volt a kormánynak az a korábbi határozata, hogy az előre meghirdetett 7, illetve 8 százalékra felemelkedő tagdíjbefizetést elcsúsztatja néhány évvel és a mai tervek szerint 2003-ban lépteti életbe. Ez tehát kifejezetten annak megfelelően történt, ahogy a költségvetés terhelhetősége ezt megkívánja. ...

... A magánnyugdíjpénztáraknál láthatóan végbemegy egyfajta koncentráció. Akkor, amikor a pénztárrendszer indult, elég sok pénztár határozta el a működését. '99 elején 38 pénztár volt az országban, ma már csak 32 működik, vagyis már a számváltozásból is érzékelhető, hogy ez a koncentráció hogy történik meg. Még érdekesebbek azok az adatok, amelyek azt mutatják, hogy a pénztártagok hány pénztárban koncentrálnak. A '99. évi adatok szerint 3 pénztárban van a taglétszám közel 60 százaléka, és 5 pénztárban van a vagyon 74 százaléka, ami arra mutat, hogy rendkívüli módon koncentrálnak a befektetett tőke, és hogy a nagy pénztárak fognak életben maradni.

Érdekesen alakul a pénztáraknál a hozam. '98–99-ben az ismert magas infláció, illetőleg az állampapírok magas hozama mellett 17 és 20 százalék közötti hozamokat mutattak ki a pénztárak – igaz, hogy a szóródás ennél számottevőbb volt, volt olyan pénztár, ahol 6,4 százalékos hozam volt, és volt olyan, ahol az a 20 százalékot is meghaladta.

A pénztári rendszerben az eredeti tervek szerint 2,4 milliárdos működési költség került volna felhasználásra – ez jóval nagyobb, az ideai kimutatások szerint mintegy 4 milliárd forint lesz a pénztárak működési költsége. ...

DR. HEGEDŰS MIHÁLY (FKGP):

Maradjunk még mindig a működési költségeknél. Végül is itt van a kutya elhantolva, szokták mondani, mivel a működési költségek túlnyomórészt a nemzetközi kézben lévő bankok hasznát jelentik.

Ha ehhez hozzátesszük az ideai törvényben megszavazandó változtatásokat, amelyek a garanciát, a különböző ellenőrzéseket és a biz-

tonságos működést, adminisztrációt teszik lehetővé, amelyek mind-mind pénzbe kerülnek, akkor – most már nem kérdezem, hanem mondom, hogy – ez nyilván nem 5–6 százalék között van, ahogy fejben kiszámolom, hanem 6 és 7 között, ez még tovább fog emelkedni, és így a működési költség eléri a nyugati átlagnak nagyjából a kétszeresét. Ez csak egy példa arra, hogy miért nem tetszik jómagamnak a magánnyugdíjpénztár. Ugyanis ha egy 6–7 százalékos inflációban gondolkodunk, akkor a magán-nyugdíjpénztárak nyereségét egyszerűen elviszi a működési költség. Hosszú távon tehát, úgy tűnik, nem az 5 évre, hanem a 20 évre történő befagyasztás lenne a jó, annál kisebb kockázat érné a pénzüket a pénztárakba helyező embereket.

...

... Én most egyelőre csak erről beszélnék, mert ez a lényeg, hiszen ez a működési költség gyakorlatilag annyira magas, ami – ha ez így marad – hosszú távon az egész rendszer működését veszélyeztetheti. A törvény sajnos nem tér ki – és nem igaz, hogy nem térhet ki – arra, hogy milyen működési költség mellett lehessen kezelni az állampolgárok pénzét. Tehát beteszem a pénzem, aztán kiderül, hogy 4 százalékot tervezünk, és ha 5 év múlva 8–9 százalék lesz, ezt nem lehet törvénnyel kivédeni. Magyarul az egész magánnyugdíjpénztár hozamát leemelik, és az átkerül – hogy ilyen divatos kifejezést használjak, de beszéljünk magyarul – a multik pénztárába.

BÉKI GABRIELLA (SZDSZ):

... Nekem az az érzésem, hogy nyugdíjkérdésben rendre hitvitákat folytatunk. Tulajdonképpen a mai napirendi pont tárgyalása szinte kezdi megismételni a két héttel ezelőtt a plenáris ülésen lefolytatott hitvitát; vannak, akik támadják a nyugdíjreformot, mások védelmézik. Azt gondolom, a kérdés kulcsa valóban valahol a működési költségek megítélése körül van, és ezért szeretném emlékeztetni Hegedűs képviselőtársamat arra, hogy a működési költség nem egyenlő a multik hasznával. Mert ez hangzott el az előbb is, meg ez hangzik el az érvelésben, mintha itt nyugatiak vinnék ki a nagy pénzt, money-t ebből a dologból. Pedig egyrészt a pénztárak mentén munkahelyek keletkeztek, amelyekből jövedelmek keletkeznek állampolgároknak, hazai állampolgároknak, márpedig a működési költség jelentős százalékát ez teszi ki. Felmerül a kérdés – nem tudom, ezzel kapcsolatban tud-e adatokat, információkat prezentálni a Pénzügyminisztérium –, hogy hogyan is oszlik szét tényleges költségre meg profitra a működési költség címszó alatt közölt adat. Azt gondolom, ezt is meg kellene vizsgálni, ha tisztábban akarunk látni. ...

... Az én problémám visszatérőleg ott van, hogy a kormány tudatosan és szándékosan elkezdte fékezni és visszafogni a reformot, elkezdte elbizonytalanítani a magánnyugdíjpénztárba átlépőket, következőképp egy idő után már nem lehet majd megállapítani, hogy ez a reform hogyan működött volna, ha a feltételek meg nem változnak.

Én inkább azt sérelmezem – és ezt két hete a parlamenti vitában is elmondtam –, hogy gyakorlatilag már egy intenzív kampány folyik a magánnyugdíjpénztárak ellen, még hozzá kormányoldalról. És ezt – hogy mondjam – érdemben nem befolyásolja, hogy amikor letesznek egy szakértői anyagot, abban leírják: igen, emelni kellene, meg majd távlatilag emelik is a tagdíj-részarányt, és nem csökkentik ezt az érzést, ha a pénzügyi államtitkár úr a parlamenti vitában nagyon markánsan és határozottan kijelenti, miszerint igazából nem támadják a pénztárakat. Indirekt eszközökkel támadják azokat, amikor elbizonytalanítják az oda átlépőket, amikor például meghosszabbítják a visszalépési lehetőséget, és amikor olyan légkört, olyan hangulatot teremtenek – egyébként kormánypárti képviselők áldásos közreműködésével –, amelyben egyre gyakrabban lehet hallani, hogy megtévesztett, félrevezetett emberekről van szó.

Azt gondolom, ha valami nagyon alkalmas arra, hogy tönkretegyük, amit építünk, akkor ez a típusú érvelés mindenképpen alkalmas arra.

DR. CSÁKY ANDRÁS (MDF):

... Nem értek egyet Béki képviselő asszonnyal, hiszen ha az ember a tényeket elmondja, akkor az nem hiszem, hogy megtévesztés. És itt a kimutatásban helyettes államtitkár úr nem tért ki az átlépők számának 50 százalékos növekedésére a tervezetthez képest, emellett azért a korösszetétel is eléggé sajtóságos, és a nem várt korösszetételt hozta.

Akkor, amikor kimondjuk azt, hogy amikor a 35–40 éves, tehát több éves szolgálati idővel rendelkező tagok beléptek, az addigi ígérvényeiknek a 25 százalékát elvesztik, akkor ez tény. Úgy gondolom, hogy ezen nincs mit vitatkozni. Hogy 12–15 év múlva, amikor a kifizetések végeredményben elkezdődnének, akkor mi lesz, az ember előre aggódik, gondolom, ez senkitől nem vitatható el. Nem nagyon olvastunk, és nem nagyon lehet hallani arról, hogy például a külföldi magánnyugdíjpénztárak sorsa milyen, illetve kósza hírek terjengenek, hogy úgy általában a 40–50 százaléka, mire a teljesítésre kerülne a sor, tönkremegy, nem tudja fizetni, elég csak a néhány évvel ezelőtti Maxwell-ügyre visszautalni, hogy ott a nem tudom milyen londoni magánnyugdíjpénztár pénzével eltűntek. ...

... Úgy gondolom, az sem félrevezetés, amikor azt mondja az ember, hogy mélyen antihumánus az egész rendszer, hiszen a szegényekkel támogatja a gazdagokat. Ezt ránk szokták mondani, de ha valamire érvényes, akkor erre a konstrukcióra érvényes. ...

... Arról van szó, hogy az egész rendszer arra épül, hogy a mostani aktív korosztály megfinanszírozza az idős inaktív nyugellátását, abban a hiszemben, hogy majd akkor, amikor a mostani aktív inaktívok lesznek, akkor a mi gyerekeink, az utánunk jövők fogják megfinanszírozni a mi ezzel kapcsolatos ellátásainkat.

Most ebből egy jelentős összeget ez a rendszer kivesz, mert azt

mondja, hogy rakd félre, ne törődj a szüleiddel, ne törődj a nagyszülőddel, hogy azzal mi lesz, ha most hiány van, a törvény azt mondja, hogy a költségvetésből, az adóforintokból pótolni fogom, tehát téged duplán támogatlak meg, mert nemcsak a te adóforintjaidból fogom pótolni, hanem az összes adóforintból fogom pótolni. Tehát így áramoltatja át ezeket az összegeket.

BÉKI GABRIELLA (SZDSZ):

... A hiedelmek nem lesznek tények attól, hogy valaki kijelenti, hogy tényeket sorakoztat fel. Alelnök úr olyan érvelést vezetett elő, ami egyszerűen nem áll. Tehát nagy hangsúllyal kijelenti, hogy a szegényekkel finanszírozzák meg a gazdagok nyugdíját. Hol, kérem szépen?

DR. CSÁKY ANDRÁS (MDF): Az adóforintokon keresztül.

BÉKI GABRIELLA (SZDSZ):

Az adóforintokon keresztül? A biztosítási rendszerben teljesen világos a jövedelem-összefüggés. Akinek alacsony a jövedelme, az alacsony összegű járulékot fizet be, akinek magasabb, az többet. De a jelenlegi rendszerben még az adózásnál is világos ez az összefüggés. Akinek magas a jövedelme, az több adót fizet be. Hogy van ez? Nem értem az alapkijelentést, hogy mi az, hogy a szegények finanszírozzák meg a gazdagok nyugdíját.

Ráadásul ott is ellentmondásban van alelnök úr önmagával, hogy ugyanakkor kijelenti, hogy nagyobb arányban a gazdagok, a gazdagabbak lépnek át a magánnyugdíjpénztárba, a másik gondolatmenetben pedig azért aggódik, hogy szegény megtevesztett emberek elveszítik azt a pénzt, amit befizettek, mert ott rosszul fognak sáfárkodni a pénzükkel.

Tényleg azt gondolom, hogy a tényekhez semmi közük ezeknek a kijelentéseknek.

SELMECZI GABRIELLA (Fidesz):

Amikor az állami nyugdíjakról, és amikor a magánbiztosításról beszélünk a nyugdíj szempontjából, akkor változatlanul az a fő kérdés, hogy mi a helyzet az átmenet idején. Véleményem szerint – és mindig ez volt a véleményünk – a magánnyugdíjbiztosítás egy kifejlett állapotban kimondottan hasznos, jó és támogatandó, és véleményünk szerint az állami nyugdíjrendszer és a magánnyugdíjbiztosítás jól megfér egymás mellett és kiegészítheti egymást. A fő kérdés az, hogy amíg ki nem fejlődik a magánnyugdíjbiztosítás, addig mi a csudát kezdünk azokkal a kieső összegekkel, forintokkal, amelyek most már nem az állami nyugdíjbiztosítóhoz, hanem egy más rendszerbe, a magánpénztárakhoz folynak be. Én tehát azt javaslom, a fő kérdés és a fő vita mindig akörül legyen, hogy – annak idején azt mondtuk, hogy

PRALAMENTII FIGYELŐ

tulajdonképpen mint Münchhausen bárónak, az a feladatunk, hogy saját magunkat rángassuk ki a hajunknál fogva – hogyan tudjuk megoldani azt a kérdést, hogy egyrészt nyugodt, tisztességes, normális keretek között folyjon az átmenet a magánpénztárak irányába, másrészt ezzel szemben védjük és óvjuk nemcsak a jelenlegi nyugdíjasokat, hanem a nyugdíj előtt állókat is és azokat is, akik már nem térnek át az új rendszerbe, hanem az állami nyugdíjbiztosítás keretén belül maradnak. ...

... Véleményem szerint sem a kormány, sem más – és most itt a Fidesz nevében tudok beszélni – nem riogatja az embereket a magánnyugdíjpénztárakkal. Szeretnénk, ha az állampolgárok tisztában lennének a tényekkel, és itt tisztességeknek kell lenni és tisztességesen kell közölni a tényeket. ...

DR. VOJNIK MÁRIA (MSZP):

... Azt azért muszáj egészen jól látnunk, hogy ma az állami felosztó-kirovó rendszer nem igazán nyújt hosszú távú biztonságot az ebben a rendszerben lévőknek, hiszen semmi másról nem szól, mint hogy az egy adott évi bevételt vissza kell osztani nyugdíjra. Amikor tehát arról beszélünk, hogy merre változzon a rendszer – és a kérdésem is erre vonatkozott, amire biztos kapunk is egy helyes választ –, akkor látni kell: az európai uniós országok elkezdik megfontolni, hogy az állami nyugdíjrendszerbe is bevezessék a tőkefedezeti elemeket... (Selmeczi Gabriella: Ez elindult itt is!) Én úgy látom, hogy ez semmi másról nem szól, mint hogy arról beszéltek, hogy elindult, de nem indult el, csak látszólag, meg el is akadt; elindult, elakadt, kész. Ha arról lenne szó, hogy ez valóságosan történjen meg, akkor itt, ennél az asztalnál nem vita, hanem mélységes egyetértés lenne.

Ami pedig a magánnyugdíjrendszer fejlesztését és hosszú távú biztonságát illeti: alelnök asszony, hogyan fejlődhet ki, ha a fejlődés pillanatától kezdve méltóztattatok elakasztani? Nem tudom, nem is érdemes ezt nagyon cirkalmazni, mondd meg, mitől fejlődne! Mik ezek a tendenciák?

SELMECZI GABRIELLA (Fidesz):

... Azt mondta Vojnik képviselőtársam, hogy „ha nem méltóztattatok volna elakasztani ezt a folyamatot”. Én azért mondtam, hogy itt lenne egy megjegyzésem. Szerintem, ha valaki valamilyen folyamatot elakaszt vagy valamit elakaszt, az azt jelenti, hogy annak vége, nincs tovább. Szerintem itt nem erről van szó, hanem arról van szó, amit az első hozzászólásomban elmondtam, hogy két lovat kellene megülni két lábbal. (Derültség.) ...

... Ezzel összefüggésben mondom, hogy azzal pedig nem értek egyet, amit Vojnik Mária mondott, hogy tulajdonképpen egy nyugdíjbiztosító – lehet, hogy nem szó szerint idézem – az adott évben befolyt járulékokat osztja el újra, mert nem az a szempont, hogy

mennyi pénz folyik be a nyugdíjbiztosítóba, hanem a fő szempont, a fő szabály az, hogy a törvények milyen garanciákat írnak elő, hogy mekkora legyen a nyugdíj adott esetben egyénre lebontva, és mekkora legyen a nyugdíjemelítés mértéke.

Tehát én a mai napig is az állami nyugdíjbiztosítás rendszerét biztonságosnak érzem. Természetesen nem elégséges az a mértékű nyugdíj, amit ez a rendszer szolgáltat, és én óva intenek attól, hogy a parlamenti vita során belemenjünk abba a vitába, hogy mennyire biztonságos az állami nyugdíjbiztosítás. Én ezt mint politikus nem javaslom.

ELNÖK:

... Én remélem, hogy ebből az anyagból és a mai vitából megértem azt, hogy tulajdonképpen miért is fékeződik a nyugdíjreform folyamata, mert végül is nem akadt el, csak fékeződik. Örültem, hogy Selmeczi Gabriella alelnök asszony azt mondta, hogy végül is egy kifejtett állapotában tudják támogatni ezt a rendszert, csak ha egyszer a kifejtett állapot az, ami jó, akkor a kifejtést is segíteni kell és a kockázatokat is vállalni és nem eleve túlbecsülni. Végül is azt gondolom, a baj az, hogy még lényegében el sem indult, még ki sem bontakozott, máris megpróbáljuk gúzsba kötni, miközben még nincsenek tulajdonképpen valós információink a tényleges működésről. Arról ne is beszéljünk, hogy tulajdonképpen kifizetésekre majd csak 2013-ban kerül először sor.

Azt hiszem, hogy még ezzel a 20–25 milliárdos, államháztartási szinten nem túl jelentős plusszal sem rengetné meg a társadalombiztosítási nyugdíjalap egyensúlyát, ha a magánnyugdíjpénztár fel tudna az eredeti terv szerint nőni. Meggyőződésem, hogy nagyobb kárt okoz az öngondoskodásba vetett bizalom megingatása, és azért csak gondoljuk meg azt, hogyha az állampolgárok mondjuk elindulnának tömegesen visszafelé, akkor van-e a nyugdíjalap finanszírozására kellő mértékű garancia mondjuk a jelenlegi járulékszint mellett?

Szóval azért ez is egy kérdés. Szerencsére nem ez a helyzet, de végül is egy ilyen típusú ellengőznek lehet ilyen hatása is.

A másik oldalon pedig: azt sem igazán értem, hogy miért nem halad érdemben előre a kerkedvezményes nyugdíjrendszer átalakítása, miért késik a rokkantrendszer átalakítása, melyre megfelelő döntések, országgyűlési döntések voltak, kidolgozott koncepciók voltak, és tulajdonképpen '98 óta nem sok minden történt ebben a tekintetben. Itt látunk egy összefoglalót, de ezt az összefoglalót tulajdonképpen két és fél évvel ezelőtt is ugyanígy meg lehetett volna fogalmazni és tulajdonképpen az én ismereteim szerint érdemben nem sok minden történt, ami pedig szintén a nyugdíjrendszer reformjának része volt. ...

SZÁSZ ANNA

Az első lépcső

Lelki elsősegély telefonszolgálatok

A magyar társadalom egyik legrégebbi problémája, hogy a konfliktushelyzetek hatékony kezelésének helyére rendre az öngyilkosság, a destruktív–öndestruktív megoldások gyakorlata lép. Ennek kezelésében csak az egyik, de egyúttal az egyik legfontosabb tényező, hogy elsősegély-szolgálatokat, krízisellátásra alkalmas intézményeket tartanak fenn. Ezek helyzete, működési szisztémája ugyancsak sokmindent megvilágít.

Az öngyilkosságot Emile Durkheim alapművének megjelenése, 1897 óta az európai társadalmakban már nem szokás bűnnek tekinteni. Az öndestrukció gyökerei valahol ott rejlenek az egyén pszichikumában, életútjában, az egyén és az őt körülvevő közvetlen valamint tágabb társadalmi környezet közti konfliktusokban. A szuiciditás mint jelenség, tudományos kutatás tárgya. A veszélyeztetett, szuiciditásra hajlamos embert azonban mindig egyéni módon és hangon kell megközelíteni.

Magyarországon az öngyilkosságot elkövetők száma abszolút és relatív értelemben egyaránt magas, a pszichológiai kultúra szintje ugyanakkor meglehetősen alacsony. Ennek következményeként a veszélyhelyzetben lévő, súlyos problémákkal küzdő embert – amennyiben helyzete orvosilag megragadható vagy hatóságilag aktákban rögzíthető – az egészségügy, illetve a hatóságok hajlamosak deviánsnak bélyegezni és akként is kezelni. A társadalom önvédelmére alakult civil szervezetek, a speciális feladatra felkészült, lelki elsősegély telefonszolgálatok képezhetik az első lépcsőfokot ahhoz, hogy a krízisben lévő ember adekvát ellátást kapjon.

A szolgálat kétszereplős. Az első számú szereplő a Hívó. Egy hang, amelynek egyéb dimenziói kezdetben ismeretlenek. Ami azonnal felismerhető rajta, az a kétségbeesés. A másik szereplő a hallgató, az Ügyelő. Ő csak ritkán szólal meg, ám mindennél fontosabb, hogy *jelen van. Meghallgat.*

ÉLET és LESZ

Az első hazai telefonszolgálatot 1970-ben hozta létre dr. Szabó Pál pszichiáter, Debrecenben.

A budapesti ÉLET (Éjjel-nappal Lelki Elsősegély Telefonszolgálat) 1973. április 24-én reggel 8 órától fogadta az első hívásokat, akkor még a 229-600-as számon. A szolgálat Buza Domonkoshoz és feleségéhez kötődik. Mindketten pszichológusok.

A szolgálat a jelenlegi formájában alapítvány. Telefonszámaik azóta megváltoztak, a kezdőbetűkből kialakított, emblematikus ÉLET nevet azonban a mai napig megtartották.

A szolgálat a néhai szocializmusban – mint majd mindegyik pszichológiával kapcsolatos diszciplína vagy tevékenység – a „tűrt” kategóriába tartozott. Mindazonáltal harminc év alatt, szinte kizárólag civil erőből, önkéntesek erőfeszítései révén, kiépült egy országos hálózat.

Magyarországon ma 36 lelki elsősegély telefonszolgálat, köztük nyolc nonstop szolgálat működik. 1998-ban egymás között kötöttek egy, a működés területi megosztására vonatkozó megállapodást. Ennek eredményeként a szolgálatok gyakorlatilag az ország teljes területén hozzáférhetőek. A dunántúli régióban talán Székesfehérváron, Szombathelyen és Pécsen kellene még felfejleszteni egy-egy központot, akkor valóban az egész országra kiterjedően működne nonstop szolgálat.

Évente országosan 500–550 ezer hívást kapnak, ezekből 160 ezer realizálódik. A budapesti szolgálat minden ötödik hívást tudja fogadni. Buza Domonkos szerint ez nem rossz arány. Persze, ha a sikertelenül kísérletező hívókra gondolunk – azokra, akiknek éppen annyira szükségük lenne arra a bizonyos Másikra; arra, akit a német Mitmenschen nevez, mint azoknak, akiknek a hívása célba ér –, akkor ez az arány talán mégsem olyan kedvező.

A szakmai szempontok egyeztetésére, és nem utolsósorban az érdekeik képviseletére 1986-ban létrehozták a Magyar Lelki Elsősegély Telefonszolgálatok Szövetségét, a LESZ-t.

Buza Domonkos egy személyben a LESZ elnöke és a budapesti szolgálat munkatársa.

Az általa vázoltak a szolgálat viszontagságos történetéről, szervezeti hovatarozásának kanyargós útjáról, általában véve a szolgálatok szűkös anyagi helyzetéről, gyér ellátottságáról igen jól jellemzik a hazai civil szervezetek legkevésbé sem rózsás helyzetét, és azt látszanak igazolni, hogy a krízisintervenció, a lelki elsősegélynyújtás, egyáltalán a megelőzés, a rendszerváltozás utáni egészségügynek sem szívügye.

A budapesti szolgálat 1993-ig a finanszírozását illetően a főváros egészségügyi főosztályához, szervezetileg a Korányi – ma Erzsébet – kórházhoz tartozott.

1992-ben született egy rendelet, amely szerint az állami egészségügyi feladatokat egyesületek és alapítványok is elláthatják. Ennek

szellemében működésüket 1993-tól 1997. december 31-ig a tb finanszírozta.

Egy újabb rendelet viszont 1995-ben minden egészségügyi tevékenységet az ÁNTSZ által kiadandó működési engedélyhez kötött. Az engedély feltétele a taj-számokkal dokumentált, követhető esetek nyilvántartása. Ez számukra a 22-es csapdájának bizonyult. A szolgálat alfája és omegája a teljes anonimitás. Ettől válhat sajátosan azzá, ami. A kapcsolatban mindkét fél névtelen, a Hívó is, az Ügyelő is. A szakma szabályai tiltanak bármiféle beazonosítást.

„A rendszer elhagyott bennünket” – jegyezte meg ezzel kapcsolatban Buza Domonkos.

Bár eredetileg 1998. december 31-ig szólt a szerződés, a TB egy évvel korábban, 1997. december 31-ével mondta föl, és attól kezdve kétségessé vált a vonalak ingyenessége. 1998-ban, amikor a MATÁV átalakult részvénytársasággá, a budapesti szolgálat második vonala forráshiány miatt megszűnt. Emiatt dr. Pusztai Erzsébet a 94–98-as parlamenti ciklus utolsó plenáris ülésén még utolsóként interpellált a szolgálatok telefonvonalainak ügyében. Az új kormány megalakulásakor Pusztai Erzsébet lett az Egészségügyi Minisztérium politikai államtitkára, a szolgálatok képviselői pedig szaván fogták: ha valóban fontosnak tartja működésüket, itt az alkalom, hogy ezt tényekkel bizonyítsa. A 36 szolgálat így '98 második félévében 20 millió forintot kapott.

2000-ben az egészségügy költségvetése 41 millió forintot szánt a személyi kiadások fedezésére, ami a '98-as értéken számítva kevesebb, mint az akkori 20 millió.

2000 júliusában látott napvilágot az állampolgári jogok biztosának újabb jelentése „az öngyilkossági kísérleten átesett személyek állampolgári jogainak érvényesüléséről”. Ez a budapesti szolgálat körülményeit vizsgálva azt a következtetést vonta le, hogy „a szolgálatok feladatukhoz méltó támogatása nincs megoldva”, ezért az ombudsman közvetlenül a miniszterelnökhöz fordult.

Az ombudsman első ízben 1997-ben vizsgálta a szolgálatok körülményeit, az annak alapján készült jelentésre azonban a kormányzat nem reflektált, ezért 1999 szeptemberében megszületett a jelentés kiegészítése.

A közeljövőre vonatkozó kilátások sem biztatóak. Az egészségügyben készült, két évre szóló költségvetési tervezetek egyike most például 2001-re 40 millió, 2002-re 20 millió forint (!) támogatást szánna a szolgálatoknak.

„...a jelenlegi társadalmi-gazdasági környezet még nem biztosít olyan civil erőforrásokat, amelyek segítő módon beléphetnének a szolgálatok támogatásába, az állami szerepvállalás mellett, vagy azt kiváltva. A szolgálatok keretei között folyó öngyilkosság-megelőző, krízisintervenciók tevékenység az egészségügyi ellátás jelentős részével ellentétben nem privatizálható, a szolgálatok pedig végképp nem pro-

fittermelő szervezetek... Így egy, a Pénzügyminisztériumnak tulajdonított, az állami szerepvállalás perspektivikus csökkentésére irányuló törekvés a szolgálatok halálát jelentheti” – olvashatjuk A LESZ Hírlevele 2000. augusztus/szeptemberi számában.

Milyen anyagi vonzatokkal járó szükségletei vannak a szolgálatoknak?

Szükségük van egy-egy *otthonra*. Dologiakra.

Szükségük van szervezőre, aki a szolgálat ügyeit intézi. (Ma egy négy-öt tagú család ellátása, hivatalos ügyeinek intézése is igénybe veszi egy ember csaknem teljes munkaidejét.)

Végül: szükségük van szakmai kontrollra, szupervizorokra.

Jóllehet a budapesti szolgálatnak ma ismét két telefonvonala van, csak egyet tud működtetni. A magyarországi viszonyok nem hasonlíthatók össze a nyugat-európai országokéival, vagy az egyesült államokbeli helyzettel. Bár az ügyelet önkéntes tevékenység, nálunk nem a milliomosok altruista hajlandóságú feleségei, vagy akárcsak a középosztály jómódú tagjai végzik ezt a munkát, hanem igen mérsékelt keresetűek, többségükben nők, gyakran nyugdíjasok, akiknek a 12 órás megterhelő ügyelet után valamilyen költségtérítést kell kapniuk.

Egy munkahely létesítése a szokásos járulékokkal legkevesebb egymillió forint. Egy telefonvonal mögött 25–30 ügyelőnek kell lennie. Egy-egy nagyvárosban, ahol az emberek tömegét naponta éri agresszió, ahol sokan folyamatosan frusztrációknak vannak kitéve, ott minél több Mitmenschre, a jelenleginél több meghallgatóra lenne szükség. A mai körülmények között azonban az ombudsmani figyelemztetés ellenére nincsenek meg ennek a feltételei.

Kiválasztás – kiképzés

A krízisintervenció öt alapelve:

Azonnaliség

Problémaközelség

Elköteleződés

Együttműködés

Várakozástelenség

Az *azonnaliség* nem szorul magyarázatra. Akinek *most* van szüksége a Másikra, egy gesztusra, a meghallgatásra, annak a szükségét nem lehet jegelni, annak nem lehet azt mondani, hogy jöjjön holnap, vagy holnapután, a rendelési időben. Azt a bizonyos „cry for help”-et, a segítségkiáltást az egészségügy nem tudja fölvenni, meghallani. Azt csak az erre a feladatra felkészült önszolgáltató szervezetek tudják „fogni”.

A *problémaközelség* azt jelenti, hogy az, akihez a hívás befut, meghallja a krízisben lévő segítségkiáltását, akkor is, ha az indirekt, ha azt elfedi valamilyen, oda nem illő szöveg.

Buza Domonkosné, a budapesti szolgálat vezetője a hívók külön-

böző típusai közt megemlíti a hecchívót is, akit nem szabad élből elutasítani, még akkor sem, ha tegyük fel, azzal a kérdéssel kezdi a beszélgetést, hogy mi a másik véleménye a teknősbékák nemi életéről. Lehet, hogy ezzel csak próbára teszi az Ügyelőt. Ha azt érzékeli, hogy a figyelem nem a provokatív szövegnek, hanem neki magának, az ő személyének szól, akkor előáll a problémájával.

Vagyis a *problémaközelség* mögött kellő érzékenység áll, ugyanakkor az is fontos, hogy az Ügyelő megőrizze a saját személyiségét.

Az elköteleződés kifejezi, hogy én, az Ügyelő vagyok a Te embered.

Az Ügyelő nem vállalhat felelősséget azért, amit a Hívó cselekszik, de meghallgatja, azaz ott van, *jelen van*.

Az együttműködés jelentése: ahol ő van, azon a terepen vagyok én is. Az empátiának a Hívó felé kell irányulnia, az ő problémáit kell megérteni, és nem az Ügyelő saját véleményét kell kifejteni.

Végül a *várakozástelenség* a jövőre vonatkozik. Arra, hogy az Ügyelő bízik a Hívóban, és teljes szívből szurkol azért, hogy az a gödörből ki tudjon evickélni.

Mint látható, az ügyelőknek nem akármilyen követelményeknek kell megfelelniük, s kiválasztásuk és kiképzésük éppen ezért több lépésben zajlik.

Az alsó korhatár 25 év, de 30 év alattiakat nem szívesen választanak. A feladatra leginkább a középkorúak alkalmasak, akik mögött már komoly élettapasztalat áll. A nemek aránya a jelentkezők és a majdani ügyelők közt megegyezik a hívók nemi megoszlásával. Ez azt jelenti, hogy a kétharmaduk nő.

Mivel a szolgálat rendkívül megterhelő, a jelölteknek érett és viszonylag egészséges személyiségűeknek kell lenniük. Alapfeltétel, hogy ki-ki képes legyen vinni a saját „puttonyát”, a saját lelki terheit. Mindezekről alkalmassági vizsgálatok – tesztek, beszélgetések, különböző feladatok elvégzése – révén győződnek meg, és annak eredménye alapján döntenek.

Az alkalmasnak bizonyult jelöltek ezt követően másfél-kétéves kiképzésen vesznek részt. Megjegyzendő, hogy a szolgálat tanfolyamai az egyéb segítő foglalkozásúak körében is ismertek és népszerűek. A kiképzést a hospitálás koronázza meg: ennek során a jelölt beül az Ügyelő mellé, munka közben folyamatosan megbeszéljük a hallottakkal kapcsolatos kérdéseket, s végül a tapasztalt Ügyelő jelenlétében ő maga veszi fel a telefont.

Ezzel a képzés még nem ért véget. Rendszeres továbbképzés folyik. A munkatársak hetente tartanak csoportmegbeszélést, amely lehetőséget nyújt a kontrollra és az önkontrollra, mivel egy hívóval többen is foglalkoznak.

Az 1-es számú Ügyelő 1978 januárja óta veszi a hívásokat. Gépész-technikus, szerkesztő. Ma már nyugdíjas. Nő. Heti három alkalommal hat-hat órát ügyel.

Egy csütörtöki napon beszélgettünk, koradélután, amikor szokatlanul nagy volt a csend és a nyugalom. Nagyjából nyolc-tíz percig.

Az 1-es számú Ügyelő szemében jelentős pozitívum, hogy a szolgálat csapatmunkára épül, hogy az ügyelők közösséget alkotnak. Állandó segítséget jelent a szupervízió, amely részben esetmegbeszélés, de főként egyéni lelki karbantartás, amire itt rendkívüli mértékben szükség lehet, hiszen az Ügyelő a teljes személyiségét latba veti, hogy a Hívót átsegítse a krízisen.

A hívások a családi ünnepeket követően – karácsony, anyák napja stb. – sűrűsödnek. A szétszakadt családok egyedül maradt tagjai ilyenkor fokozottabban átélik a magányukat.

Az élet nagy válsághelyzeteit azok szenvedik meg – és itt az 1-es számú Ügyelő a fiatal felnőtteket említi –, akik mögött nincs szilárd háttér, nincsenek gondoskodó, jó szülők. A többséget a 16–20 éves lányok teszik ki, akik „nem tudják megélni, hogy ők önmagukban értéket képviselnek”, akik megalázó helyzeteknek teszik ki magukat, kapcsolatból kapcsolatba sodródnak, nem azért, mert ebben örömeiket lelik, hanem mert kiszolgáltatottak, és nem tudnak nemet mondani. Ez az életforma egy alkoholos vagy drogos karrier előszobája, ahonnan könnyűszerrel tovább lehet lépni.

A problémák szerteágazóak. Egy Pest környéki kis településről például az ott lakóknak jóformán lehetetlen az anonimitásukat megőrizve telefonálniuk.

Általában gond a fiatalok pszichoterápiás utókezelése. Nagyon kevés az olyan hely, ahol egyáltalán van ambuláns pszichológiai rendelés, holott ahhoz, hogy a krízist jól tudják átélni, feldolgozni – hiszen az öngyilkossági szándék a további életvitelben, a konfliktusok megoldásának módjaiban többszörös kockázatot jelent – szükségük van segítségre.

Hívók és ügyelők

A Hívó és az Ügyelő között különleges a kapcsolat. Szemtől szembe nem találkoznak, nem ismerik sem egymás nevét, sem személyi adatait. Érintkezésük eszköze egyedül a hang. Az emberi hang, amely épp annyira egyedi, mint az ujjak bőrléccrajzolata, és – amint azt az egyik, húszas években végzett USA-beli vizsgálat is bizonyította – a hang, a beszéd pontosabb személyiségképet ad, mint a látvány.

A budapesti szolgálathoz évente 20–25 000 hívás fut be, az érdemi beszélgetés ennek a fele.

Buza Domonkosné a nem érdemi hívók típusaiból sorol fel néhányat: vannak telefonszadisták, részegek, hecchívók, akikkel, mint azt fentebb már megjegyeztük, nem szakítják meg a beszélgetést, még akkor sem ha káromkodnak vagy provokálnak, mert „ha kimegy belőlük az indulat, lehet velük kommunikálni”. Ha viszont a háttérben

zajok vannak, nevetés hallatszik, akkor közlik, hogy szívesen beszélgetnek veled majd, ha egyedül leszel.

A beszélgetés időtartamát a krízishívó határozza meg. A beszélgetés addig tart, amíg el tudja mondani azokat a kényszerítő tényezőket másoknak, a családtagoknak, a barátoknak nem tud, vagy nem mer elmondani. Amíg benne van az irányítatlan, céltalan feszültség, indulat, elkeseredés, az, ami automatikusan az öngyilkosság felé sodorja. Olyan állapot ez, amelyben a személyiség nem uralja az indulatokat, amelyben az emberrel csupán megtörténnek a dolgok.

Az Ügyelőnek füle van arra, hogy meghallja, nemcsak a „cry for help”-et, a segélykiáltást, de a „cry of pain”-t, a fájdalom világba kiáltásának vágyát is.

Egy-egy beszélgetés tarthat három percig, de akár hatvanig is. (A szolgálat a MATÁV által biztosított zöld számon hívható, amelyet a hívott fél fizet, illetve a hívások 80 százalékát a telefontársaság állja, 20 százalékát az alapítvány.)

Végigkísérni a Hívót egy szuicid krízisen és talpra állítani, ehhez – Buza Domonkosné majd három évtizedes tapasztalata alapján – hat héttől három hónapig tartó beszélgetéssorozatra van szükség.

Azokra a hívókra, akiknél nem áll fent akut krízis, akiknek *csak* elpanaszolni való konfliktusuk van, nem áldozhatnak félóránál hosszabb időt.

Külön kategóriát alkotnak a telefonfüggők: azok a neurotikusok, akik minden megoldási kísérletnek ellenállnak, akik a „segíts, ha tudsz, de úgysem tudsz” attitűddel jellemezhetők: akiknek csak az a fontos, hogy ismét és ismét elmondhassák, hogy velük szemben a környezetük minden tagja ellenséges. Tőlük a sokadik hívás után el szoktak köszönni.

A krízishívók többsége nő. Köztük a középkorú, a 35–45 éves korosztálybeli a többség.

A budapesti szolgálat több szempontból elemezte az 1995-ös év első féléves hívásainak regisztrátumait. Ezek azok a jegyzőkönyvek, amelyeken az Ügyelő, tiszteletben tartva a Hívó anonimitását, rögzít bizonyos jellemzőket: nemet, életkort, lakóterületet, és a krízist előidéző problémákat. Az utóbbiakról a szolgálat egy igen részletes állapotjellemező, tizenhat problémacsoportot tartalmazó inventáriumot állított össze.

Ezek között vezető szerepet játszanak az önértékelésből-önbizalomhiányból eredő problémák; a kudarc, a sikertelenség, az egzisztenciális, a házassági gondok, az elmagányosodás, a csalódás, melyek átélése krízishelyzethez vezet, legvégül pedig akár az öngyilkossági szándékhoz is.

Megjegyzendő, hogy a '95-ös vizsgálatot kizárólag a szolgálat szűkös anyagi viszonyai miatt nem követték újabbak, holott a szakmai szabályoknak feltételezhetően az adatok évenkénti feldolgozása és elemzése felelne meg. S bár Buza Domonkos szerint a hívások jellege

a szolgálat fennállása, vagyis majd harminc év alatt a lényegét tekintve mit sem változott, valójában ma sincs több egzisztenciális probléma, mint három évtizeddel ezelőtt, csupán ezek más köntösben jelennek meg.

Krízishelyzet jöhet létre például abból is, ha valaki nem meri kihívni a mosógépszerelőt, mert nem tudja, hogy a javításért majd mennyit kell fizetnie. De nem kell túl nagy fantázia ahhoz, hogy elképzeljük, mi minden történhet a Névtelen Hívóval egyébként is, hogy hányféle megaláztatás érte például az üzletekben, ahol forintonként számolta ki a vásárlásainak ellenértékét vagy a gyerekei révén, akiknek nem tudja megvenni az iskolában már-már kötelezőként igényelt menő holmikat, az otthonában, amely lassan, de biztosan lepusztul, mert nincs miből felújítani.

Nem véletlen, hogy a hívók többsége a lakótelepes kerületekből: a XI.-ből, vagy például a XIII.-ből kerül ki.

Az emberek többsége védtelen, kiszolgáltatott, nem rendelkezik problémamegoldó stratégiával, s eközben a világban túlon túl sok lehetőség nyílik arra, hogy becsapják, kijátsszák, kismazzák őket (lásd lakásmaffia). Úgy tűnik, a szabályok csak azokra vonatkoznak, akik azokat betartják. Nagyon nagy baj, hogy vagy még meg sem születtek a kiszolgáltatottak védelmére-önvédelmére képes civil szervezetek, vagy, ha létre is jöttek, nem működnek rendeltetésszerűen.

Buza Domonkos ellenpéldaként brüsszeli élményeit említi: a belga fővárosban a hajléktalanoknak, a munkanélkülieknek is vannak működőképes szervezeteik, amelyekben a társadalom peremére sodródottak is megőrizhetik a maguk emberi méltóságát.

A '95-ös elemzés teljes ismertetésére itt most nem vállalkozhatom, izelítőül álljon itt néhány, fontosabbnak tekinthető adat: a krízishívások gyakorisága reggel héttől éjfélig folyamatosan emelkedik, s a legtöbb ilyen hívás az este hét és az éjfél közötti ügyeleti műszakra esik. Ez valószínűleg azért van így, mert ebben az időszakban maradnak a hívók egyedül, vagy ilyenkor tudják megszervezni, hogy tanuk nélkül telefonálhassanak. A harmadik évezred küszöbén sincs telefonja Magyarországon mindenkinek, ezért sokan a munkahelyükről jelentkeznek be, s van, aki kénytelen az összes kényelmetlenséget, zajt, mások közelségét, bűzt vállalni, és az aluljáró nyilvános készülékéről telefonálni.

A krízishívók többsége, mint jeleztük, középkorú nő. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az öngyilkossági szándékot tekintve a férfiak kevésbé veszélyeztetettek a nőknél. Tudjuk, hogy öngyilkossági kísérletet nagyobb számban követnek el nők, befejezett öngyilkosságot viszont a férfiak.

A vizsgálat szerint „a megfigyelők a krízisben lévő férfiakat kevésbé minősítik szorongónak, szenvedőnek, reménytelennek, sérülékenynek, bizonytalannak, tanácstalannak... feszültnek, idegesnek, mint a nőket, ugyanakkor az agresszivitást, vádaskodást és a vakme-

rőséget, a túl nagy kockáztatást inkább jellemzőnek tartják rájuk nézve... Egy árulkodó jel van: a kapcsolati bizonytalanságot, kitettséget egyértelműen a férfiakra tartják jellemzőbbnek... A szakirodalomból tudjuk, hogy a férfiak valóban kitettebbek és esékenyebbek a kapcsolati térben, mint a nők..." Voltaképpen „a férfi szerepszocializáció mássága mutatkozik meg abban is, hogy a férfiak ritkábban és súlyosabb problémákkal jelentkeznek a kezelőhelyeken". Nehezebben is kérnek, nehezebben is kapnak segítséget. Ugyanígy van ez a telefonszolgálatnál.

A vizsgálat a hívókat a nemek szerinti felosztáson kívül, illetve azon belül még két külön kategóriára osztotta: a krízishívókra és az összes többire, amelyet kontrollcsoportként nevezett meg. A két csoport szociodemográfiai jellemzői alapján megállapíthatóak a nemek közti azonosságok és különbségek: „A mindkét nemnél vezető interperszonális problémák mellett – csökkenő súllyal – a férfiaknál az életvezetési, szexuális, partnerproblémák, majd a szuicidium áll: nőknél a partner-, életvezetési, családi probléma, majd az egészségügyi problémák.”

Végül még egy fontos adatsor: a krízishívók közt, valamint a kontrollcsoportban nagy számban szerepelnek az egyedülállók – nőtlenek, hajadonok, özvegyek, s ezen belül az elváltak kiemelkedő számban és arányban –, de, mint azt az elemzők summázatként megállapítják:

„Az egyedülállók segítségért fordulása a kontrollcsoportban magas, de a krízisesetekben a népességnek megfelelő arányú; ám nem így a házásoké, akik erősen alulreprezentáltak a hívásokban, megerősítve E. Durkheim állítását a tartós kapcsolatok védőhatásáról az életnehézségekkel, krízisekkel szemben. Az elváltak nagy aránya a hívásokban is ezt a kitettséget bizonyítja. A csonka családban élők magas előfordulási gyakorisága ezekben a mintákban jelzésértékű, és mutatja a releváns kapcsolatok döntő jelentőségét az ember életében.”

Kérdőjelek krízis előtt és krízis után

„Az öngyilkosságmegelőzéshez... rendszerszerű, összehangolt program megvalósítása szükséges, amelynek csak egyik eleme a telefonszolgálatok hálózata...”

A Buza házaspár A Lelki Elsősegély Telefonszolgálat és a mentálhigiénés prevenció című tanulmányában, miközben a társadalom jelen idejű tudati állapotáról ad igen alapos diagnózist, felvázolja a mentálhigiénés prevenció lehetséges modelljét. Nem szűk szakmai megfontolások, hanem egy demokratikus és humánus társadalomról alkotott vízió alapján. Legalábbis számomra tanulmányuknak ez az olvasata. Felsorolnak néhány, sajátosan mai jelenséget, „amely szerepet játszik mentálhigiénénk színvonalának kialakításában”, és ezáltal „némiképp magyarázatot nyer az, hogy jó néhány társadalompatológiai tünetben, devianciában miért vagyunk a világon olyan előkelő

helyen”, és elsőként az intelligencia-központú iskolarendszert említik, amely érzéketlen az ötletesség, az igazságfeltáráshoz vezető több út mérlegelése iránt, azaz számúzi az élet különböző helyzeteiben olyanira szükséges és fontos kreativitást: mindezzel mélyen egyet lehet érteni. A kritika a tekintélyelvű, a tanultak reprodukálására építő, a demokratizmusnak még csak csírájában sem helyet adó, porosz mintájú iskolarendszernek szól, amely a tanulók több nemzedékét sikeresen neurotizálta és neurotizálja a jelenben is.

Szintúgy egyet lehet érteni a személyiség erősítésére szolgáló, és csak címszavakban jelzett beavatkozási stratégiával, az egyén fejlesztésének lehetőségeivel és a közösségi segítség általuk javasolt módjaival.

Az utóbbiak közé tartozna a pszichológiai kultúra fejlesztése, a közösségalkotás támogatása, az önszorgító tendenciák erősítése, az elsődleges prevenció intézmények és szervezetek támogatása.

Szép program.

Ma azonban mintha éppen az ellenkezőjének megvalósulását látnánk.

Buza Domonkosné említi, hogy a krízisből épphogy talpra állított embereket, akiknek utókezelésre van szükségük, nem tudják hová küldeni, nem tudják hol elhelyezni. Korábban az ilyen pácienseket befogadta az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézetben – „a” Lipóton – az egykor volt, időközben megszűnt neurózis osztály, vagy a Sport kórház Buda Béla által vezetett, ma már ugyancsak nem működő osztálya.

Kríziskezelő osztály ma egyedül az Erzsébet kórházban van, ambulancia is csak egy-kettő működik a fővárosban.

Ha súlyos élethelyzetek után testileg-lelkileg leromlott állapotú betegeket, akiket a szolgálat kivezet az elsődleges krízisből, az egészségügy nem tud befogadni, ha az utókezelésük nem megoldott, akkor adekvát ellátásról aligha beszélhetünk.

Ilyenkor óhatatlanul arra kell gondolnunk, hogy a rendszer, amely Buza Domonkos szerint elhagyta a szolgálatot, közönyös a rászorulóknak, a bajbajutottak iránt. Közönyös annak ellenére, hogy az öngyilkosságok számát tekintve még most is olyan *előkelő* a világban a helyünk.

JAVORNICZKY ISTVÁN

Egyenlőbbben!

A nők és férfiak esélyegyenlősége az Európai Unióban
és Magyarországon
A nők és férfiak közötti esélyegyenlőség az európai közösségi
és a magyar jogban
(Jogharmonizációs javaslat)

Szerkesztette: Gyulavári Tamás – Kardos Gábor, INDOK kiadó, Bp. 2000.

Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk időpontja bizonytalan, de nem bizonytalan a csatlakozás ténye, és az, hogy Magyarországnak – az esélyek és hangulatok hullámzásától függetlenül – egyenletes ütemben, az eredeti elképzelések szerint folytatnia kell felkészülését. Ez csak részben jelenti az effektív harmonizációs feladatok teljesítését. Formálisan talán másodrendűnek tűnhet, azonban nem kisebb jelentőségű feladat az sem, hogy Magyarország „közfelfogásába”, és elsősorban a jogászai közfelfogásba bekerüljenek azok a jogi normák és esetjogok, amelyek előbb vagy utóbb a jogi alpműveltség és napi gyakorlat elemi részét fogják alkotni.

Míg a szigorú brüsszeli harmonizációs „szűrővizsgálatok” eredményeképpen Magyarország egy sor kérdésben elégedetten könyvelhet el a „tauglich” minősítést, a felkészülés másik, kevésbé látványos része kevésbé előrehaladott. Az eddigi – kormányzati és nem kormányzati szervek részéről történt – erőfeszítések ellenére magyar nyelven az európai joganyag még mindig viszonylag szűk területen és kevesek számára hozzáférhető. Ezért alapvető jelentőségű hézgapótló munkának kell tekintenünk az olyan műveket, mint amelyet most az olvasó a kezében tart, és amely kifejezetten az informálás és orientálás céljával született.

A két kötet annak az egyéves programnak a keretében készült el, amelyet az Indok Emberi Jogi Információs és Dokumentációs Központ és a Szociális és Családügyi Minisztérium az Európai Unió Egyenlő Esélyek Akcióprogramja támogatásával folytatott. Az Egyenlőbbben! címet viselő tankönyv elsősorban azoknak a munkavállalóknak lehet hasznos olvasmány, akik úgy gondolják, hogy alkalmazásuk során jogaikat megsértették, női mivoltuk miatt hátrányosan megkülönböztették őket. De ugyanígy szól az érdekeiket képviselő szakszervezeteknek, női civil szervezeteknek, továbbá a jogalkalmazóknak (bíróknak, ügyvédeknek, munkaügyi felügyelőknek stb.). A jogharmonizációs javaslat pedig az egyenlő esélyek biztosítását célzó közösségi irányelvek honosításának lehetőségeit dolgozta ki.

A tankönyv első része rövid áttekintő ismereteket nyújt az Európai

Unió esélyegyenlőségi jogalkotásáról és a magyar munkavállalók számára jelenleg nyitva álló jogorvoslatokról, főleg azoknak az olvasóknak, akiknek nincs idejük vagy lehetőségük a témában való elmélyedésre. A második rész igyekszik elmélyültebb és alaposabb ismeretet adni. Külön fejezet foglalkozik az Európai Unió esélyegyenlőségi joganyagával, az esélyegyenlőségi jogalkotás tényleges érvényesülésének társadalmi, politikai és jogi feltételeivel, egy tagállam, Hollandia egy-egy anti-diszkriminációs gyakorlatával, és végül a magyar jogi helyzettel.

A jogharmonizációs javaslatot tartalmazó kötet tanulmányai a nemek közötti egyenlőségre vonatkozó hat legfontosabb uniós irányelvet dolgozzák fel, keletkezésük sorrendjében. A bemutatás és elemzés célja a hazai alkalmazásért felelős vagy abban érdekelt leendő döntéshozók – parlamenti képviselők, kormányzati tisztviselők, a döntéshozatali folyamatban részt vevő civil szervezetek – munkájának segítése. Ennek érdekében az egyes fejezetek nemcsak az irányelv normatív tartalmával, hanem annak hátterével, az európai tagállamokban az irányelvek nyomán megtett és a szerzők által említendőnek ítélt harmonizációs lépésekkel, valamint a bírói esetjog irányadó darabjaival is megismertetik az olvasót. Emellett természetesen – a hazai jog alapos elemzése alapján, de a döntéshozói igényekhez igazított tömör módon – képet adnak a szerzők a hazai jog harmonizációs szempontú állapotáról is. A szerzők nemcsak a hazai jog adott állapotát, a hézagokat és eltéréseket prezentálják az olvasónak, hanem konkrét javaslatokat, esetenként alternatívákat is kínálnak a jövő „harmonizált” magyar jogáért felelősséget viselő, felelősséget érző olvasóik számára.

LÉDERER PÁL*

A legújabb Capitaly

Robert Kurz: A kapitalizmus fekete könyve – Búcsúdal a piacgazdaságról. Eichborn, 1999.

Amióta véglegesnek és visszavonhatatlannak deklarált győzelmet aratott a kapitalizmus és megvalósult a szociális kérdés végső megoldása (*die Endlösung der sozialen Frage*), gyanúsnak tűnik mindenki, aki nem tapsol e szép új világnak. A kapitalizmus bírálatából pedig némelyeknek már az is sok, amit mondjuk Günter Grass és Pierre Bourdieu mond, hogy tudniillik jó lenne a rendszert civilizálni (*Népszabadság*, 2000. január 8.), vagy amit Volker Wörl szeretne, aki a *Süddeutsche Zeitung*-ban a szociális piacgazdaság megmentésére buzdít, az esélyeket illetően nem túl nagy meggyőződéssel. Úgyhogy a „reformoldalon” alighanem az a pragmatikus mainstream győzelmeskedik majd, amelyet Tony Blair és Gerhard Schröder „új baloldala” és „új közepe” képvisel, s amihez a magyar szocialisták is próbálnak idomulni: alkalmazkodni a totálissá vált kapitalista szabadverseny-rendszerhez. A liberálisok pedig amúgy is meg vannak győződve arról, hogy minden baj forrása mindenfajta korlátozás, úgyhogy majd kitalálják a korlátlan neo-neoliberalizmust.

Különös bája van annak, hogy az alternatívánélküliség zászlaját azok lobogtatják a leglelkesebben, akik nemrég még a munkásmozgalom vörös zászlajával tették ugyanezt, mára viszont korábbi meggyőződésüket és politikai befolyásukat gazdasági hatalomra és eredeti módon halmozódó, elprivatizált magántőkére cserélték fel.

A lényegyet tekintve nincs különösebb jelentősége, hogy ki melyik oldalon áll, ha egyszer objektíve a tőke szekerét tolja, a különbség legfeljebb annyi, hogy a „baloldal” több munkát ad a gazdasági érdekérvényesítőknak, akik ezért kevesebb munkát adnak azoknak, akik még nem szoktak le teljesen mindenféle szocialisztikus igények megfogalmazásáról. A „Jön a tőke, nem jön a tőke?” elnevezésű, globális társasjátékban, a legújabb capitalyban az nyer, aki a legvonzóbb gyarapodási feltételeket kínálja a Pénznek. Így aztán a világaluban mindenki mindenki ellen van, és mindenki mindenkivel szemben játszható.

Szóval manapság önmaga előtt is gyanússá válik, minimum óditvának, de inkább haladásellenesnek tűnik, aki a tőkés rendet bírálja, mert a kapitalizmust leglelkesebb propagandistái a progresszió szinonimájává tették. Mindenki úgy tesz, mintha a kapitalizmuson túl

* Eredetileg megjelent: *Népszabadság*.online, 2000. december 1. A szerző a *Népszabadság* újságírója.

nem lenne élet, csak azért, mert az ellenpólusának gondolt és szocializmusnak (kommunizmusnak) nevezett valami életképtelennek bizonyult.

És akkor egyszer csak valaki letesz az asztalra egy vaskos munkát, és azt mondja: na de uraim, valóban ilyen rövid lenne a történelmi emlékezet? Nem veszik észre, hogy a kapitalizmus kétszáz éves története lényegében kevesek meggazdagodásáról és a tömegek elszegényedéséről szól? Az illetőt *Robert Kurz*nak hívják, német filozófus és csaknem nyolcszáz oldalt körmölt össze erről a szimpla igazságról. *A kapitalizmus fekete könyve – Búcsúdal a piacgazdaságról* című, az *Eichborn* kiadónál több mint egy éve megjelent, és lényegében Németországban és azon kívül is agyonhallgatott munkája a rendszer történelme elé állít tükröt. S bár a cím a néhány éve nagy vihart kavart, a kommunizmusról szerkesztett, s a honi jobboldalon új bibliaként forgatott feketekönyvre rímel, szó sincs az utóbbi tévelygéseinek relativizálásáról. Sőt: Kurz szerint a kommunizmusnak nevezett kísérlet is csupán a kapitalizmus egy boszorkányfattyúja volt: vörösre maszkírozott pótlék.

Kurz alapkérdése: vajon mit adott e mostanság alternatíva nélkülinek beállított gazdasági rendszer a világ lakossága többségének az életszínvonal növekedésében, az élet élvezetére fordítható idő növelésében, általános hogyléte javulásának terén? A mérleg lesújtó. A kapitalizmusban az embereknek mindig többet kellett dolgozniuk, mint bármely korábbi társadalmi rendben – mutatja ki Kurz. Az állandóan fokozódó munkakényszer, amit az élők munkáért kiváltására kifundált technológiák bevezetése egyáltalán nem mérsékelte, Kurz szerint azzal függ össze, hogy az egyének a kapitalizmusban nem a maguk számára és szükségleteik kielégítésére termelnek, hanem egy elvont piac számára és a modern világ legabsztraktabb dolgáért – a pénzért. Korábban az ember azért dolgozott, hogy éljen, a pénz csak egy eszköz volt a cél eléréséhez. A kapitalizmusban az ember azért él, hogy dolgozzon; a pénz öncéllá vált. Az aranyborjú körüli tánc a kapitalizmus központjaiban is a lakosság nagy részének masszív gazdasági és szociális lecsúszást, sokszor tömeges éhezést, és sokaknak abszolút nyomort hozott, és akkor még nem is beszéltünk a kapitalizmus perifériájára szorult régiók társadalmaira gyakorolt romboló hatásairól. A szegénység, az éhezés, a járványok, a gyermekhalandóság, a túlnépesedés és a tömeges elvándorlás harmadik világa a modern kapitalizmus kizárólagos terméke. Az afrikai emberek például a kapitalista invázió előtt jobban és komfortosabban élhettek, mint ma, amikor a fekete kontinens valósággal elsüllyed a gazdag Nyugat szemetében – állítja Kurz.

A kapitalizmus fekete könyvének egyik legfontosabb „felfedezése”: a kapitalizmus történetében csak rövid időszakokat jellemzett, hogy a rendszer expanziója tömegesnek mondható jólétet produkált, ám ez is korlátozott területen zajlott: Nyugat-Európát, Japánt és

RECENZIO

Észak-Amerikát érintette. Erhard híres jelszava – „Jólétet mindenkinek!” – elfelejtődött, s ma már a világon mindenütt kinevetik azt, aki teljes foglalkoztatottságot emleget. Ennek éppen az ellenkezője a meghatározó trend: a 21. század a rész-, az alul- és a nem-foglalkoztatás százada lesz.

Közben a legfejlettebb kapitalista országokban is évek óta stagnál vagy csökken az átlagpolgár reáljövedelme, miközben a rendszer elite egyre gyorsuló tempóban és mind gátlástalanabban gazdagodik. Valamennyi felmérés arról beszél, hogy a szegények és gazdagok közötti szakadék folyamatosan mélyül, még hozzá nemcsak az Észak–Dél összevetésben, hanem a kapitalizmus fejlett központjain belül is. A kapitalizmus – mutatja ki Kurz – a társadalom valamennyi szegmensét monetarizálta és a piac logikájának vetette alá; az egyénből piaci szereplőt, a termelőből bérmunkást, az emberből „anyagot” csinált. Aki ezt a programot nem tudta vagy nem akarta követni, mint felesleges tényező szó szerint kihullott a társadalomból. Mindez ma sincs másként, mint kétszáz éve, sőt a kaszinó-kapitalizmus korában, amikor a hasznavehetetlen emberanyag egyre gyorsabb ütemben szaporodik, a kilátások még elszomorítóbbak. A legújabb ipari, mikroelektronikai forradalom, amely az üzemgazdasági jövedelmezőségi elveknek megfelelően teljes munkáspopulációkat tesz „szabaddá” és degradál haszontalan éhes szájjakká, Kurz szerint történelmi korlátot állít a kapitalizmus elé: az emberekre mint termelőerőre egyre kevésbé lesz szüksége, a természeti forrásokat túlnyomórészt kimeríti, és a globális ökológiai rendszerekben helyrehozhatatlan károkat okoz. A kapitalizmus eléri azt a pontot, ahol már csak önmaga felrobbantásán munkálkodhat. A szerző szerint ennek máris tapasztalhatók az előjelei: a részvényesek, attól való félelmükben, hogy pénzük munka nélkül marad, lázasan küldözzetik „befektetéseiket” a világ egyik végéből a másikba, hogy realizálhassák fiktív és szó szerint tárgyitalan nyereségeiket. A baj csak az, hogy e túlfűtött spekulatív rendszer megjósolható összeomlásának árát a többséggel, a globális vállalatbirodalmak egyelőre szégyenlősen puhának mondott diktatúráját „élvező” konzumbáránycák tömegeivel, no meg a modern fogyasztásból eleve kirekesztett harmadik és negyedik világbeli éhenkórászokkal fizettetik meg.

A kapitalizmus fekete könyve alighanem légzési panaszokat vált majd ki a piac apologetáinál, mert mondandója abban csúcsosodik ki, hogy a többség számára nem marad más, mint a kapitalizmus meghaladásának óriási kalandja, túl a régi államszocialista ideákon. Kurz lázadást szít a totálissá és totalitáriussá vált tőke, a legfeljebb a demokratikus kényszermunka és az olcsóbér-rabszolgaság szomorú perspektíváját kínáló, kapitalista válságmenedzsment ellen, a társadalmi szolidaritás új formáiról álmodik és arról, hogy az emberek kiragadják sorsuk irányítását a láthatatlan piaci kezekből. Talán ezért nagy a csend A kapitalizmus fekete könyve körül.